

ARBEJDER HISTORIE

1/2011

ARBETAR HISTORIA

2011:1 [137]

Politiske rejser
Politiska resor

ARBEJDERHISTORIE 1/2011 ARBETARHISTORIA 2011:1 [137]

POLITISKE REJSER/POLITISKA RESOR

- 3 INLEDNING: Turisme, solidaritet og politik
- 8 STEPHEN L KECK: »Hvor er der dog mange boliger i dette helvede.« Harriet Martineaus Charleston
- 14 PETER FORSGREN: Att modernisera Orienten. Ludvig Nordströms reportage från Turkiet 1928
- 20 CHARLOTTE TORNBJER: Revolution och känslor. Svenska radikala turister på Kuba under 1960- och början av 1970-talet
- 29 KAREN STELLER BJERREGAARD: Cuba og Vietnam som symbolske og konkrete utopier. Danske solidaritetsrejser i 1960'erne og 1970'erne
- 39 LINDA BERG: Inter-nationell solidaritet. Politiska resor och globala relationers dilemman
- 44 JENNY JANSSON OCH MIRJA ÖSTERBERG: Att resa i politikens namn. De svenska och finländska landsorganisationernas resor under mellankrigstiden
- 50 CHRIS HOLMSTED LARSEN: Kursist på den Internationale Leninskole 1958-60
- 56 DOKUMENT: »I betragtning af at gruppen udelukkende har bestået af ikke-læsevante kammerater må gennemførelsen af studierne siges at være ret tilfredsstillende«
- 60 KNUD HOLT NIELSEN: Go West – Ungkommunister fra Sovjetunionen og Østeuropa på besøg i Danmark
- 68 JESPER JØRGENSEN: Utrykte kilder til politiske udenlandsrejser i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København
- 70 LÅLE SVENSSON: Berättelser om modernitet, fred och solidaritet. Kvinnors reseberättelser i ARAB:s samlingar

Maj Hirdman gör busstopp vid Sovjetresa i början av 1950-talet. Foto: *Morgonbris*

20

29

60

Turisme, solidaritet og politik

FORSIDENS FOTOGRAFI af den svenske forfatterinde Maj Hirdman foran en sovjetisk bus i Moskva afspejler givetvis de associationer, mange får, når de støder på begreberne politiske rejsende eller politisk turisme. Således vil læserne af de tidligere numre af *Arbetarhistoria* og *Arbejderhistorie* muligvis kunne genkalde sig tidligere artiklers fotografier af svenske eller danske delegationsrejsende i Sovjetunionen, på rundtur i Kreml eller i færd med at beundre metroen i Moskva. Mellemligstidens delegationsrejser til den realiserede politiske utopi i Øst, og efterkrigstidens politisk eller åndeligt motiverede rejser til blandet andet Sovjetunionen, Kina og Cuba er i høj grad udtryk for politiske rejser, men imidlertid er det vores ambition med denne udgivelse at vise, at politiske rejser og politisk turisme også er langt mere end det.

Dette tidsskriftnummer tematiserer på flere måder dét at rejse og overskride grænser, da det i sig selv er et resultat af en række rejser og et tæt samarbejde mellem Danmark og Sverige. Inspiration til et samarbejde mellem *Arbejderhistorie* og *Arbetarhistoria* har vi i redaktionerne hentet fra vores kolleger ved det australske *Labour History* og det canadiske *Labor/LeTravail*, som i efteråret 1996 producerede et fælles nummer om komparativ arbejderhistorie. På samme måde som det australsk-canadiske samarbejde var præget af samtidens interesse for komparativ forskning, der havde ambitioner om at overskride de nationale grænser, er dette fælles dansk-svenske nummer et bidrag til den transnationale historie, der forsøger at forstå udbyttet af ideer og ressourcer, der gennem rejser og litteratur bevæger sig over de nationale grænser – ikke bare den dansk-svenske grænse.

Den overvejende del af forskningen i politiske rejser har indtil videre primært haft fokus på perioden efter 1945, på vesterlandske rejsendes oplevelser og på et politisk engagement i snæver partiideologisk forstand. Da vi i foråret 2009 udsendte et »call for papers« besluttede vi at anvende begrebet politisk turisme i et forsøg på at revitalisere forskningsfeltet. Politisk turisme er et forholdsvis nyt felt inden for historieforskningen, såvel i Skandinavien som i andre dele af verden. Vi besluttede os derfor for en bred tilgang til begrebet, og under overskriften politisk turisme efterlyste vi derfor kort og godt artikler, som analyserede rejser med et politisk formål. De indkomne

bidrag har efterfølgende givet os anledning til yderligere refleksioner over indholdet af de forskellige begreber og ikke mindst deres grænseflader. Endvidere har bidragene og de øvrige tilbagemeldinger på vores »call for papers« tydeliggjort rejsernes vigtighed i forståelsen af de transnationale forbindelsers betydning for den historiske udvikling i almindelighed og for arbejderhistorie i særdeleshed. Interessen for emnet er yderligere blev understreget af en række epost-korrespondancer, som både har beskrevet afsendernes egne erfaringer som politiske rejsende og givet os et indblik i deres private rejseberetninger. Begge dele har vi læst med stor interesse.

POLITISK TURISME OG POLITISKE REJSER er begreber, der favner bredt, både i forhold til de rejsende og deres rejsemål, hvilket artiklerne i dette tidsskriftnummer også vidner om. Begge begreber omfatter rejsende med forskellige bevæggrunde for at rejse, rejser med forskellige formål og rejsende i forskellige roller, alt afhængigt af om den rejsende eksempelvis rejser som privatperson eller i tjenstligt anliggende. Er det så ensbetydende med, at begrebernes indhold i bund og grund er identiske? Svaret er nej, for i et vist omfang kan man argumentere for, at der er forskelle. En tjensterejse skal eksempelvis ses som en forlængelse af hver-

dagen, hvorimod turistrejser netop kan defineres ved deres afstand til hverdagslivets forpligtelser. Turistrejser handler således om at slippe hverdagen og hverdagens beskæftigelser og konsumere oplevelser.

I en sådan optik kan turisme imidlertid ikke adskilles fra forbrug. John Urry, engelsk sociolog og forfatter til *The tourist gaze. Leisure and travel in contemporary societies*, definerer turisme som en unik moderne fritidsaktivitet. Han forklarer, hvordan turistene opsøger eksotiske eller interessante steder i en afgrænset tidsperiode på jagt efter aktiviteter, der ligger udenfor det regulerede hverdagslige arbejde. Turisten betragter disse steder, og i denne proces forhandler turistens egen identitet. I løbet af den sidste halvdel af det 20. århundrede og frem er forbruget af kommercielle oplevelser blevet en del af selve ferieoplevelsen, og det ekstraordinære, det eksotiske og det erotiske er blevet en motor for turistens skabelse af sig selv. Nutidens turister styrer med fast hånd både deres forbrug af

Reklame for et anderledes ferieophold på Cuba fra Dansk-Cubansk Forening, 1988.

Ordföranden i Sveriges kommunistiska ungdomsförbund, Axel Jansson, och poeten Carl Gunnar Edanius i arbetstagen i Jugoslavien 1948. Axel Janssons arkiv.

oplevelser og det selvbillede, de ønsker at konstruerer i forbindelse med rejser. Imidlertid kan det samme i et vist omfang også siges at gøre sig gældende for flere af de politiske rejser, som skildres i artiklerne i dette hæfte. Selv om vi kan pege på væsentlige forskelle på politisk turisme og politiske rejser, viser det sig dog i virkelighedens verden at være langt sværere at holde to begreber adskilt, hvilket både rejser og rejseformer, der beskrives i de følgende artikler vil tydeliggøre.

Politiske rejser er et begreb, der især er blevet anvendt om intellektuelle rejser fra den vestlige verden, som besøgte forskellige totalitære stater. Den amerikanske sociolog Paul Hollander arbejder i bogen *Political Pilgrims* med de særlige omstændigheder, der gjorde sig gældende, når vestlige kommunistiske intellektuelle besøgte kommunistiske stater. I de rejsendes tro på, hvad de ville finde, findes en del af forklaringen på deres evner til at forherlige det, de faktisk så. Andre forklaringer på de rejsendes begejstring skal ifølge Hollander findes i den gode behandling, de rejsende fik samt det faktum, at de rejsende ofte følte sig fremmedgjorte i deres hjemlande og derfor var mere modtagelige for nye indtryk og mere åbne for begejstring i mødet med eksempelvis Stalins Sovjetunionen og andre nye kommunistiske stater. Den britiske historiker David Caute har også beskæftiget sig med vesterlandske intellektuelle rejser og deres rejser til sovjetstaterne og Kina. Med begrebet »fellow travellers« tilføjer han dog nuancer til opfattelser af de rejsende, idet han beskæftiger sig med en gruppe af rejsende, der nok sympatiserede med den kommunistiske tanke, men ikke var politiske aktive, rejsende, som nok var begejstrede over det kommunistiske projekt men ikke ønskede projektet realiseret i deres hjemland.

Begrebet politisk turisme er primært blevet introduceret af den canadiske litterat Maureen Moynagh, der står bag det første udførlige studie indenfor feltet. I bogen *Political tourism and its texts* diskuterer hun kendte politiske personligheder samt deres rejseaktiviteter og rejsekildringer. Den politiske turisme er i hendes optik en kulturel praksis, og den politiske turist er en rejser, som vil deltage i eller manifestere sin solidaritet med en politisk kamp, enten i kamphandling eller i en genopbygning af et land. Politisk turisme betyder med andre ord at rejse og vise sin solidaritetshandling med et andet land, et andet sted i verden end i hjemlandet. Rejsen og solidaritetshandlingen resulterer i, at den rejser får konstrueret en forestilling om et andet tilhørsforhold og får konstrueret en anden selvforståelse end nationalitet, etnicitet eller køn ellers har foreskrevet. Politisk turisme er i Moynaghs definition også ensbetydende med en lang-distance empati, som muliggøres af den rejsendes udgangspunkt, enten som tilhørende et privilegeret samfundslag eller en politisk elite.

Politisk turisme handler ifølge Moynagh også om, at den politiske turist får forhandlet sin identitet gennem et møde med 'en anden', som den rejser kan identificere sig med eller i kontrast til, og politisk turisme kan således også forstås som en form for transnational identitetsforhandling. Hovedparten af de rejsende, Moynagh har valgt at beskæftige sig med, sympatiserede med socialismen, ganske som det også er tilfælde indenfor forskningen i politiske rejser. Imidlertid vækker dette til tider noget ensidige fokus vores undren. For

hvad med nazisternes begyndende politiske turisme til Alperne i 1930erne og 1940erne? Eller hvad med homoseksuelles rejseaktiviteter, der ofte var et led i en kamp for deres seksuelle frigørelse? Eller hvad med alle de mange rejser, som vesteuropæere foretog til USA i årtierne efter Anden Verdenskrig, og som havde et helt eksplicit politisk formål, når de rejsende hjemme igen blev en del af den kolde krigs kamp om sjælene? Disse rejser må vel også i allerhøjeste grad siges at være udtryk for politisk rejseaktivitet.

I vores optik betyder politisk turisme, at man køber sig til en særlig politisk erfaring – uanset partipolitisk kulør – som udgør det moment af forbrug, der findes i alle former for turisme. For politisk turisme gælder det, at den rejser sympatiserer eller identificerer sig selv med et politisk projekt, og derigennem opsøger erfaring med eksempelvis social eller politisk forandring. Imidlertid vil det omvendte også kunne gøre sig gældende, således at den rejser identificerer sig i opposition til det politiske projekt og bruger rejsen som et indlæg i en politisk kamp. I begge tilfælde gælder det, at de konsumerede erfaringer betales på forskellige vis, gennem et partipolitisk tilhørsforhold eller en politisk sympatiseren – eller afstandstagen – gennem midlertidigt afståelse af en privilegeret social eller økonomisk status, ved fysisk arbejde eller ved kamphandlinger.

ARTIKLERNE I DETTE NUMMER dækker periode fra 1830erne til 1980erne. Blandt de rejsende findes både mænd og kvinder, og rejserne, de foretog, varierede i længde fra få dages besøg til ophold på adskillige måneder. Trods de mange forskelle er det imidlertid gennemgående for de rejsende, at flertallet af dem var drevet frem af et stærkt politisk engagement i traditionel forstand. Rejsemålene er dog langt fra traditionelle, og har byder vi på nye perspektiver, f.eks. i en artikel om en vesteuropæers rejse til USA og i en artikel om østeuropæers rejser til Vesteuropa. Uanset rejsemål er det dog tydeligt at de rejsende hver især fik konstrueret en fortælling, der passede med deres forestillinger og deres politiske ideologier. De forskellige artikler vil tydeliggøre, hvor vanskeligt det er at trække grænser mellem politiske rejser og politisk turisme. Flere af de rejsende formåede at kombinere politiske forpligtelser eller solidaritetsarbejde med turistlivet i mere traditionel forstand. En tjenesterejse kunne kombineres med turistens konsumering af oplevelser – og selv turistlivet kan blive hverdagsagtigt i den sidste ende.

Artiklerne i dette temanummer kan grupperes efter forskellige fællesnævner. Stephen Keck, Peter Forsgren og Charlotte Törnber har alle valgt at bygge deres artikler op omkring rejsende forfattere. Stephen Kecks bidrag om den engelske forfatterinde Harriet Martineaus rejse til Charleston viser, hvordan Martineau blev modtaget som en politisk modstander og en moralsk instans, som man i byen blev nødt til at tage hensyn til. Det var i kraft af sine kritiske rejsekildringer, at Martineau blev opvartet af byens repræsentanter. Martineaus politiske rejse adskiller sig i høj grad fra de tidlige svenske Cuba-rejser som Törnber analyserer eller Lubbe Nordströms rejse til Tyrkiet, som diskuteres i Forsgrens artikel. Forsgren beskriver, hvordan Lubbe Nordströms i hans

fortolkning af den tyrkiske moderniseringsproces fik opstillet en kontrast mellem de to byer Istanbul og Ankara, to byer der henholdsvis repræsenterer det traditionelle samfund og det moderne, civiliserede samfund, og i videre forstand Orienten overfor Europa. De svenske Cubarejsende, som Tornbjerg beskæftiger sig med, skrev om Cuba som en reelt eksisterende utopi, noget efterstræbelsesværdigt der repræsenterede en anden politisk kultur, som adskilte sig tydeligt fra den fremherskende politisk venstrefløjskultur i Sverige. Som en del af politikken blev dans, musik og erotik konsumeret, hvilket ikke er særskilt anderledes end beskrivelser fra rejsende af i dag. I begge disse to sidstnævnte artikler handler skildringerne dog mere eller mindre om en spejling eller en forhandling af det svenske samfund.

SOLIDARITET SOM ET UDTRYK for politisk turisme er essensen i Linda Berg og Karen Steller Bjerregaards artikler, der begge omhandler voluntører som rejsende med et politisk formål. At rejse for at vise sin solidaritet med andre udenfor egne grænser er på ingen måde en ny foreteelse. Allerede i 1920'erne startede schweizeren Pierre Ceresole en international arbejdslejr med frivillige fra forskellige lande, som skulle hjælpe til med at genopbygge en fransk-tysk grænseby. Selv om Service Civil International, som organisationen kom til at hedde, i udgangspunktet skulle hjælpe lande, der var berørt af naturkatastrofer, udviklede organisationen sig hurtigt til at have interkulturel forståelse og solidaritet som bærende værdier.

At rejse for at vise sin solidaritet kan dog have flere forskellige udtryk, have dagsordner både ude og hjemme og være mere kompliceret end som så, hvilket Linda Bergs og Karen Steller Bjerregaards bidrag viser. Solidaritet kunne betyde hjælp til genopbygningen af et land, der var blevet befriet fra koloniherrer og diktator, som det var tilfældet med Nicaragua og Cuba. Men de kunne også være en protest mod regimet, hvor den rejsende støttede modstandsbevægelsen. Linda Bergs bidrag om de svenske frivillige, som i 1980'erne rejste til Nicaragua for at hjælpe til med genopbygningen af landet tydeliggør at de rejsende trods deres solidaritet forblev i rollen som privilegerede. De havde nemlig muligheden for at forlade Nicaragua igen efter nogle måneder, og verdens uretfærdigheder blev kun mere påtrængende, når hverdagen i Sverige atter meldte sig. Voluntørens længsel efter en mindre privilegeret men mere autentisk hverdag findes også tematiseret blandt i danske Cuba- og Vietnamrejsende, som Bjerregaard beskriver. I artiklen viser hun hvordan solidariteten også blev et vigtigt politisk anliggende i eget hjemland.

Måderne hvorpå rejserne indgik i solidaritetsarbejdet viser tillige hvordan de forskellige betydninger, som landene blev tilskrevet, hang nøje sammen med de rejsendes egne kulturelle og politiske horisonter. I de rejsendes beskrivelser fra Cuba bliver det yderligere tydeligt, hvordan solidaritetsarbejde og turist-oplevelserne formåede at gå hånd i hånd.

POLITISK SKOLING OG PARTIPOLITISKE REJSER i traditionel forstand er i fokus i de sidste tre artikler. Selv om Jenny Jansson & Mirja Österberg, Chris Holmsted Larsen og Knud Holt Nielsen alle i deres artikler på sin vis beskriver typiske poli-

tiske rejsende, kan man argumentere for, at deres artikler alle på hver sin måde bidrager med nye perspektiver til de vanlige forestillinger og fortællinger, der oftest forbindes med feltet. Rejser til møder i politisk regi analyseres i Jansson & Österbergs artikel, hvori de fokuserer på de betydningsfulde politiske rejser over kort afstand, der blev foretaget i mellemkrigstiden. Med afsæt i de rejser, som faglige repræsentanter fra Finland foretog til Sverige, tydeliggør de, at de faglige organisationer i kraft af de politiske rejser skaffede og spredte informationer mellem de nordiske lande trods økonomiske trængsler spredte og mellem ligesindede nabolande.

Den klassiske politiske skolingsrejse er afsættet for Chris Holmsted Larsen i hans artikel om den ledende danske kommunist Otto Sand og hans ophold ved den Internationale Leninskole i Moskva. På trods af at de skandinaviske kommunisters skolingsophold i Sovjetunionen spillede en rolle for den ideologiske sammenhængskraft under den kolde krig, viser Holmsted Larsen, hvordan Otto Sand og andre med ham dannede et langt mere nuanceret og til tider kritisk indtryk af det sovjetiske samfund end typisk antaget. En begejstring for det politiske projekt hindrede ikke et kritisk syn på den sovjetiske hverdag og resultatet blev ofte, at de rejsende vendte hjem med et mere blandet indtryk af Sovjetunionen end til sigtet.

Balancen mellem kritik og begejstring kan også siges at være nøgleord i Knud Holt Niensens artikel om unge kommunister fra Sovjetunionen og DDR, der drog mod vest på studierejser til Danmark. De politiske turistrejser var også meget væsentlige for de unge kommunisters politiske identitet, men også i en dansk sammenhæng stemte virkeligheden ikke altid overens med det politiske projekt og dét, der forventedes. I artiklen diskuterer Holt Nielsen de forskellige problemstillinger, som både de tilrejsende kommunister og de danske værter, blev stillet overfor, både i mødet mellem forskellige kulturer og i bestræbelserne på at få ideologi og virkelighed til at give mening. I sin gennemgang af de tilrejsendes program får Holt Nielsen yderligere aflivet forestillingen om at de forskellige gæstfrihedsteknikker og konstruktionen af en retoucheret virkelighed ikke kun var fænomener, der hørte de totalitære stater til.

Rigtig god fornøjelse med læsningen.

SILKE NEUNINGER & IBEN VYFF

REFERENSER – TURISME, SOLIDARITET OG POLITIK

Joint issue of *Labour/LeTravail* Vol 38 – and *Labour History* vol 71, Australia and Canada: Labour Compared 1996.

Paul Hollander, *Political Pilgrims. Travel of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba 1928–1978*, New York 1981.

David Caute, *The Fellow Travellers: Intellectual Friends of Communism*, New Haven & London 1988.

Maureen Moynagh, *Political Tourism and Its Texts*, Toronto, Buffalo & London 2008.

Bilden är hämtad ur
Röd press nr 8 1979.

»Hvor er der dog mange boliger i dette helvede.«

Harriet Martineaus Charleston

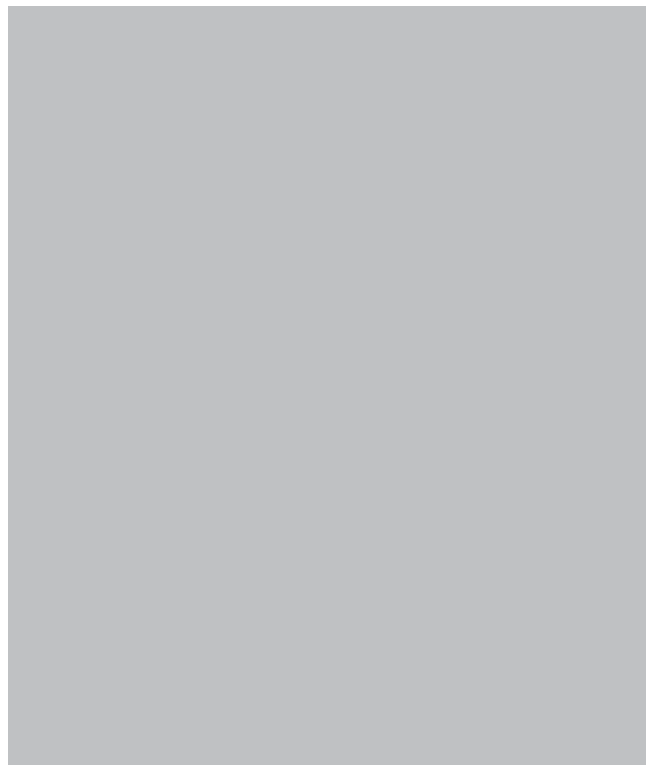
Harriet Martineau satte fokus på slaveriet i Charleston til stor fortrydelse for indbyggerne i regionen.

AF STEPHEN L. KECK

På det tidspunkt hvor Harriet Martineau (1802–1876) ankom til Charleston i marts 1835, var hun allerede en veletableret forfatter af internationalt format. Offentliggørelsen af *Illustrations of Political Economy* tre år forinden betød, at hun ikke blot var kendt i byen, men at hun blev modtaget som kritiker. I Charllestons førende kredse vidste man måske ikke, at hun nærmest var helt døv, og brugte hørerør, men man erkendte tydeligvis, at hendes illustrationer, som afspejlede en benthamistisk* radikalisme, afslørede, at hun var uenig i mange af disse kredses centrale værdier. Martineaus besøg i Charleston understreger således et usædvanligt eksempel på politisk rejseaktivitet, fordi det både afdækker den rejsendes syn på emnet, men, og det er langt mere interessant, også viser hvordan et lokalt publikum til at begynde med forsøgte at reagere på hendes besøg og kritik, og i sidste instans hvordan det blev forsøgt at udnytte denne begivenhed med det formål at fremme en regional identitet såvel som sydstatsnationalismen.

Harriet Martineau kom til USA i august 1834 og indledte det, der kan betegnes som »den store dannelsesrejse« igennem landets østlige egne. Rejsen begyndte i New York City, hun udforskede Hudsonfloden, Niagaravandfaldene, Philadelphia, Washington, Mount Vernon og Charlottesville. I og med Harriet Martineau tog til Charleston, rejste hun til et sted, der var i alvorlig økonomisk krise, men som dog måske endnu kunne defineres ved sine politiske karakteristika. Charleston havde et stort slavemarked, og der blev desuden sat lighedstegn mellem byen og »nullifikationskrisen« – en krise, der var opstået et par år forinden som resultat af South Carolinas krav om at have ret til at ophæve – nullificere – føderale love, som den pågældende delstat var uenig i. Når en engelsk kvindelig skribent med radikale sympatier tog til Charleston, betød det, at hendes oplevelse af byen ville blive åbenlys politisk. Og dog var hun fortsat simpelthen en rejsende på farten: Efter at have forladt Charleston tog hun til Georgia, New Orleans, hun rejste op ad Mississippi, oplevede nogle egne i Tennessee, rejste til Cincinnati, før turen gik til New England. Denne omfattende rejse inspirerede hende til to store værker: *Society in America* (1837) og *Retrospective on Western Travel* (1838).

* Benthamisme opkaldt efter Jeremy Bentham, der mente, at den største lykke for det største antal mennesker burde være målet for samfundets udvikling. (O.a.)

Harriet Martineau (1802–1876), engelsk forfatter, der skrev bøger om politisk økonomi, kvinders forhold og samfundsbeskrivelser. Flere af hendes bøger kom senere til at danne grundlag for faget Sociologi. Hun foretog i 1834 en rejse til USA, hvis samfundsforhold hun beskrev i flere bøger. Blandt andet var hun stærkt imod negerslaveriet.

De, der beskæftiger sig med rejser og rejselitteratur, har længe måttet erkende, at mange af de mænd og kvinder, der tog hjemmefra for at finde hvile og rekreation, i stadig højere grad anlagde et perspektiv, der forudsatte en høj stilling i samfundet. At rejse ud og se var ensbetydende med, at man havde evnen til (og kunne tillade sig) at rejse ud og udforske fremmede steder, samtidig med at man kunne betragte (og nyde) dem som noget anderledes, der nemt kunne konsumeres. John Urrys forestilling om »turistens blik« afspejlede i sig selv i hvor høj grad rejse- og turistoplevelsen er blevet undersøgt af forskerne med det formål at forstå, hvordan turister betragtede de steder, de rejste hen. I deres egenskab af rejsende følte folk sig draget til steder, der tiltrak dem, netop fordi de var anderledes.¹ I hvert fald gjorde Harriet Martineau det samme som mange senere turister ved at deltage i sightseeing-ritua-

ler, men til forskel fra det overvældende flertal af turister var hendes interesse tydeligvis politisk. Hun kom til Charleston med det formål at beskæftige sig med byens samfunds- og politiske liv, og hendes oplevelse er et eksempel på turistreisen med politiske formål; den skulle dog vise sig at blive ideologisk set mere følelsesladet, end hun har kunnet forudse. Som vi skal se, skrev Harriet Martineau faktisk om Charleston (og Sydstaterne mere generelt), men sydstatsnationalisten William Gilmore Simms (1806–1870) skulle senere udnytte dette besøg med henblik på sine egne sekteriske formål, i og med han drejede »turistens blik« 180 grader og gjorde den rejsende og ikke det sted, de rejste til (og skrev om) til skydeskive for en dreven smædekampagne i et følelsesladet forsvar for slaveriet.

Harriet Martineau i Charleston

Fordi Harriet Martineau var en kendt forfatter, blev hendes ophold i Charleston en halvofficiel begivenhed. Blandt hendes skrifter var det nok »Demerara« – et barsk anklageskrift rettet mod slaveriet – og en af *Illustrations of Political Economy*, der var bedst kendt. En højt placeret, men anonym »Southern gentleman« sagde til hende: »Vi har alle sammen læst Demerara.«² Aviserne i Charleston skrev om hendes besøg og om de selskaber, der blev holdt til ære for hende. De lokale boghandlere førte hendes bøger, og bladet *Southern Rose*, som redigeredes af fru Gilman, bragte et genoptryk af Harriet Martineaus *Letter to the Deaf*.³ Det, at hun var så kendt, betød, at hun traf mennesker, hvem det var magtpåliggende at få hende til at forstå de politiske forhold og slaveriet, sådan som man så dem i Sydstaterne i al almindelighed og i Charleston i særdeleshed. For eksempel organiserede general Hynes et møde med Harriet Martineau, hvor man skulle diskutere slaveriet. Caroline Gilman, der var værtinde for forfatteren til Demerara, skrev:

Da vi skulle spise middag hos general H., blev vi inviteret til at komme en time før de øvrige gæster, således at han, efter anmodning fra hende, kunne forklare hende sit syn på slaveriet. Hun undgik med stor beslutsomhed at argumentere om disse emner, men rettede stilfærdigt og målrettet sin opmærksomhed og sine spørgsmål til herrer fra alle partier på en sådan måde, at man fik et fuldt overblik over enkelthederne i de forskellige holdninger. Hun lagde ikke skjul på sin aversion mod slaveriet. Men hun opfattede og erkendte, at handlinger begået af tilhængerne af slaveriets ophævelses hade skadet og forsinket slavernes sag her hos os.⁴

Men i afsnittene om Charleston, der har den uskyldige overskrift »City of Life in the South« siges det med stor styrke, at byen var et sted, hvor man kunne »se de kontrasterende scener i menneskelivet«, som moralister godt kunne beskrive med det »formål at vække fantasien til indlevelse«. Dette ekspliciterede hun i sit besøg på slavemarkedet:

Jeg blev kastet ud i et nyt sceneri, efter mit eget bevidste valg ... Jeg tog ind til slavemarkedet, et sted som den rejsende ikke bør undgå at opsøge med den undskyldning, at man ikke har lyst til at blive ilde berørt. Der var et bord,

hvor der stod to auktionsholdere, den ene med en hammer, den anden var der for at fremvise »varen« og opregne budene. De slaver, der var til salg, stod for nogles vedkommende i grupper nedenfor og andre i en lang række af auktionsholdere. Man var netop ved at afslutte salget af en mand, da vi kom ind på markedet. En mor med to børn, et spædbarn ved brystet og et andet, der holdt fast i hendes forklæde, udgjorde den næste varepost. Auktionarius' rastløse og joviale emsighed, mens han opregnede budene, var det mest djævelske syn, jeg nogensinde har set. Kvinden var mulat; hun var pænt klædt og havde et rent forklæde og et gult lommestørklæde. Det ældste barn klyngede sig til hende. Hun bøjede hovedet, der sank længere og længere ned mod brystet, men hendes blik flakkede uophørligt fra side til side, med en forventningsintensitet, der viste, at hun endnu ikke havde nået fortvivlelsens yderste grænse. Jeg ville egentlig have troet, at den kvidefulde skam og frygt, hvori hun befandt sig måtte have bragt enhver tilskuers til tavshed.⁵

Efter at have skitseret denne afskyelige oplevelse gengav Harriet Martineau en ikke helt almindelig samtale i et forsøg på at forstå Charlestonborgenes bevæggrunde:

En dame valgte netop dette øjeblik til at vende sig mod mig og med ubekymret sindsro at bemærke: De ved, det er min teori, at den ene race må være den anden underdanig. Jeg er ligeglad med, hvilken en det er, og hvis de sorte nogensinde skulle få overtaget, ville jeg ikke have noget imod at stå ved bordet og blive solgt sammen med mine børn.» Hvem ville ikke have mest lyst til at sige: »Gid De gjorde, sådan at den mor kunne blive sat fri!« Hvem ville ikke kunne forstille sig, hvordan de sorte drev de hvide ud i marken, og fra de kristne kirkers prædikestole prædike de doktriner, som nu fremføres derfra, om at Gud har respekt for den enkelte, at mennesker kan have hinanden som ejendom i stedet for at betragte hinanden som brødre, og at den rigtige fortolkning af slaveholderens gyldne regel er: »Gør mod din slaver, som du ønsker dine herrer skulle gøre mod dig, hvis du var slave!« En lille dreng, som så ud til at være otte-ni år blev nu sat til salg alene. Det var ikke til at bære at se denne drengs hjælpeløshed og flovhed. Det var en skændselsergning at stå blandt de stirrende tilskuere, hvis selskab vi skyede, og vi gik derfra, før han blev solgt.⁶

Harriet Martineau var altså ikke blot interesseret i at fremstille slaveriets virkelighed som en systematisk form for menneskelig nedværdigelse, det var også hendes ærinde som rejseskribent at fastholde den mentalitet eller ideologi, der bidrog til at opretholde denne praksis.

En af de mest åbenlyst politiske dimensioner ved Harriet Martineaus ophold i Charleston var hendes møde med senator John C. Calhoun, der personificerede såvel nullifikationsspørgsmålet som selve sydstaterne. Det er velkendt, at Harriet Martineau beskrev Calhoun som »støbejernsmanden« og hendes læsere fik at vide, at han »stoltserede omkring som en monark i sit lille rige«. ⁷ Harriet Martineau noterede sig de

politiske konflikter, der var under udvikling i præsident Jacksons USA. I sin omtale af en kvinde, der ydede store bidrag til nullifikations sagen, fortalte Harriet Martineau, at hun under et besøg i kvindens hjem fik øje på et portræt, som var tildækket. Det var et portræt af »præsident Jackson, som hun havde ophængt dengang, hvor han nød hendes gunst. Efter nullifikationen havde hun tilsøret hans ansigt til for at vise, hvor meget hun afskyede ham«. ⁸

Det var imidlertid hendes vurdering, at det var forholdene ikke blot i Charleston, men i regionen som helhed, der vakte sydstatsborgernes harme. Harriet Martineaus kritik af Charleston gik langt videre end til blot at angribe slaveriet og til at argumentere mod nullifikationen. Hun benyttede disse to problemstillinger til at afsløre det, hun opfattede som raceadskillelsens langsigtede implikationer.

Hver eneste gang jeg befandt mig i selskab med sydstatsborgere, fik jeg fornemmelsen af en karakteristisk mangel på ro. Man er rastløst munter eller rastløst bedrøvet. Man er vred eller triumferende, man er fuld af håb eller af frygt. Man er aldrig velfornøjet, man befinder sig aldrig i en tilstand af rolig tilfredshed, at man glemmer sig selv. Denne særhed forgifter også den fremmedes sindstilstand, selv når denne mødes med den generøse og oprømte gæstfrihed, som man ellers ville overgive sig til med spontan glæde. Samtidig med at alt bliver gjort for en, som kan tænkes at gøre en lykkelig, ligger der en tung byrde på ens hjertet, fordi man kan se, at de andre hjerter er tunge, og jo ædlere de er, jo tungere er de også ... Man føler sig konstant på vagt overfor de uophørlige tegn på, at samfundet består af to klasser, som er rædselsslagne for hinanden. Hvis man glemmer dette blot for en stund, erindres man om det ved synet af en soldat på et gadehjørne, et forfaldent byhus eller en forladt landejendom eller som følge af en antirepublikansk foranstaltning, der har til formål at forsvare den sociale orden eller hjemstavnen. ⁹

Nok så vigtig er måske, at det netop var Harriet Martineaus fokus på »hverdagslivet«, der gjorde hendes kritik af Charleston (og alt, hvad hun mente, byen stod for) så svidende:

Hver eneste dag får man syn for, hvor mange boliger, der er i dette helvede; på hvor uens vis den universelt tilladte ondskab hjem søger sind af forskellig styrke og dømmekraft. Alle lider – fra det pjankede og raffinerede pigebarn til den vidtskuende og disciplinerede helgen. Vanskeligheden består i at have tålmodighed med denne mangfoldighed og at vente, som Vorherre venter, til den moralske forstemthed rammer hvert et hjerte og får hvert øje til at søge det lys, som nogle allerede har set. På samme tid som slavemarkedets rutinemæssige synder blev begået, gjorde hundredvis af små mennesker i Charleston sig rede til deres barnlige fornøjelser – deres lystige danseskoler, deres ungdommelige maskerader – mens de hersede med deres små slaver og lod sig afkøle med vifter betjent af deres sorte tjenere, medens de hvilede sig som forberedelse til aftenens strabadser; evangeliets forkyndere blev enige om at nægte far-

vede personer enhver form for religionsundervisning; langt derfra var en flok lynchningsmænd ved at gøre vold på en fri og uskyldig borger; elegante fruere udviste gæstfrihed og udvekslede sladder og meninger. ¹⁰

Harriet Martineaus rejse til og beskrivelse af Charleston var eksplicit politisk; hun havde truffet de mest fremtrædende politiske ledere og havde skrevet en beretning, der var en anklage mod sydstatsamfundet som helhed.

William Gilmore Simms om Harriet Martineaus rejser

Harriet Martineaus rejse gennem Sydstaterne og til Charleston er et eksempel på, at ¹¹ rejsen i sig selv kan give lejlighed til kulturanalyse, fordi den førte til en flæthed af reaktioner. Den mest fremtrædende kom fra William Gilmore Simms, der offentliggjorde en artikel med overskriften »Slaveriets moral«, som blev bragt i *Southern Literary Messenger* i 1837. Men Simms må have ment, at hans artikel var vigtig, for han lod den genoptrykke i 1852 – ved denne lejlighed givetvis som reaktion på udgivelsen af Harriet Beecher Stowes *Onkel Toms hytte* i 1852.

Simms bredside i »Slaveriet moral« var starten på et modangreb, der både var personligt og ideologisk. Han hævdede, at genudgivelsen af »Slaveriets moral« var et svar på »den antislaveristemning, der var i fremmarch« i Nordstaterne, og som var blevet »aktiv, presserende og uforskammet«. ¹² I 1852 kunne Simms anlægge en historisk vurdering af artiklens betydning og den diskurs, den afspejlede:

For 20 år siden var der ikke mange mennesker i Sydstaterne, der påtog sig at forsvare negerslaveriet, medmindre det var helt nødvendigt. Nu om stunder er der meget få mennesker i denne region, som sætter spørgsmålstegn ved, at de fuldt ud er i deres gode ret til deres slavers arbejdskraft, så længe disse forbliver de underlegne væsner, som vi nu kan konstatere, de er, og som de synes at have været fra begyndelsen. Det er et stort gode og helt og fuldt resultat af det fjendtlige pres ... Jeg har ikke ændret på strukturen i mit skrift. Det forekommer velanbragt fortsat at henvende mig til Harriet Martineau, som en dækkende repræsentant for den stamme, hvis rastløse emsighed, sygelige selvovervurdering og selvgode filantropi – aldrig er så tilfreds, som når den prædiker reform, eller planlægger revolution – står bag alle de farer, som truer menneskehedens eksisterende civilisation. ¹³

Udgivelsen af *Onkel Toms hytte* og den succes, som tilhængerne af slaveriets afskaffelse havde i 1840'erne og 1850'erne, var årsagen til, at Simms mente, at hans argumentation atter var blevet betimelig. Det understregede desuden, at »Slaveriets moral« havde antaget en ny mere vidtrækkende signifikans. Det, som oprindeligt havde været et angreb rettet mod en udenlandske rejsende, der havde opfattet Charleston som indbegrebet af det, der var galt med Sydstaterne, var nu blevet en velkommen anledning til at skyde på modstanderne inden for rammerne af diskursen om slaveriets og arbejdskraftens væsen.

Ganske vist havde Simms oprindelige beklagelser handlet om slaveri, men de indeholdt desuden en intens personlig kritik af Harriet Martineau og britiske rejsende i al almindelighed. Udgivelsen af Harriet Martineaus *Retrospective on Western Travel* fik Simms til at fatte pennen:

Hun har set meget, som hun fortolkede negativt. Hun har berettet om meget uset ligeledes negativt opfattet, som hun har hørt om fra andre; og hendes gætterier, tvivl og mistanker var af en art, som tydeligt viste, at den velvillige gæstfrihed, man finder i Carolina ikke i særlig grad havde bidraget til at højne hendes mening om disse mennesker, hvem det var ganske klart, at hun udelukkende var indstillet på at betragte gennem sine fordomsfulde briller.¹⁴

Simms bemærkede, at Harriet Martineau var et »meget klart eksempel på de mere intelligente tilhængere af slaveriets afskaffelse«, men han mente, at hun forsøgte at udnytte »fordelene ved at være døv« til at få fremtrædende personligheder til at inkriminere sig selv. Til trods for disse personlige idiosyncrasier var Harriet Martineau i realiteten repræsentativ for den politiserede rejsende, der skrev om Sydstaterne.

Simms skrev som sydstatsnationalist og påstod, at »sydstatsborgerne udgør en nation«; enhver fortaler for etnisk nationalisme ville nikke genkendende til hans indvendinger mod rejseskribenter. Rejsende, tilhængere af slaveriets afskaffelse og andre ikke-sydstatsborgere var begyndt at betragte regionen ud fra »vore manerer, vores smag, meninger eller sædvaner«.¹⁵ Simms beklagede sig over, at selv de anerkendte positive sider ved »Sydstaternes forfinelse« tendentielt altid målte disse positive resultater i forhold til »den særlige institution som neger-slaveriet er«.¹⁶ Faktisk »handler det vidnesbyrd, som den intelligente europæer aflægges, om dette aspekt«, men han pegede på den britiske rejsende som den mest problematiske, fordi »det er Storbritanniens fornøjelse at betragte Amerikas normer som underlegne i forhold til de overlegne åndelige og samfundsmæssige normer, som man dér har valgt at etablere«.¹⁷ Simms udtrykte sig endnu mere specifikt såvel om rejseskribenter som om de enkelte møder mellem britiske besøgende og deres værter:

Når britiske rejsende kommer iblandt os og skriver om os, gør de det på en måde, der minder om personer, der udforsker de vilde i et nyopdaget land – måske i Polynesien eller Australasien – denne femtedel af verden, som de nu er i gang med at forsyne med imponerende navne og formentlig fæle fremtidsudsigter. Når de kommer til os for første gang, udviser de en overlegenhed, enten præget af uforskamthed, der fornærmer, eller af en nedlæthed, der ikke virker meget mindre fornærmelig; de udtaler sig på basis af en forhåndsindstilling, der altid ligger dem lige på tungen, og som forlanger af os, at vi helt skal give afkald på alle de fordele, en fornem byrd burde indebære – lade hånt om alle de fordringer, som vi måtte kunne stille takket være det, at vi har en oprindelse, et sprog og en litteratur til fælles med netop dem ... En følgevirkning af denne optræden er, at alle disse personer holdes på afstand af netop de

mennesker, der bedst kunne oplyse dem om de amerikanske forhold og give dem den mest dækkende indsigt i amerikansk moral og adfærdsnormer.¹⁸

Det, Simms måske har haft i tankerne er værker fra slutningen af syttenhundredetallet som f.eks. kaptajn James Cooks hyppigt offentliggjorte rejsebeskrivelse eller Georg Forsters *Voyage Round the World* (1777) eller John Hawkesworths *An Account of the Voyages Undertaken by the Order of His Present Majesty for Making Discoveries in the Southern Hemisphere* (London, 1773) eftersom disse værker indeholdt en temmelig uflatterende beskrivelse af maorierne og det, hvilket er nok så relevant, på en måde, som kun gav mening for europæere. Hvis Simms ikke kendte til netop disse fremstillinger, har han i hvert fald kendt til Frances Trollopes (bedre kendt som Fanny Trollope) *Domestic Manners of the Americans*, som udkom i 1832. Trollopes værk blev i USA læst og betragtet med stort mishag, fordi forfatteren var ætsende i sin kritik af amerikanernes adfærdformer. Simms gik endnu længere i sine kommentarer vedrørende den viden, som byggede på rejseaktivitet, og hævdede, at disse forfattere helt bevidst dyrkede mænd og kvinder, som var utilfredse med deres egen specifikke situation. Det, at udvælge sine kilder, burde efter Simms mening være forholdsvis enkelt, eftersom den »oplyste englænder ikke vil finde det vanskeligt at finde et bedre selskab i USA blandt dem, der ikke er så negativt indstillet over for politiske forandringer«.¹⁹ Derimod kan det billede, som sydstatslæseren fik af Harriet Martineau næppe betegnes som objektivt eller oplyst: Hun var kommet til Charleston indstillet på at fordømme slaveriet, hun udnyttede sit handicap til at få fremtrædende personer til at fremsætte inkriminerende udtalelser, men havde alligevel held til at begå den brøler, det var, at tro på urepræsentative eksempler på lokale meninger og adfærdformer.

Følgerne af en politisk begivenhed

Harriet Martineau forlod Charleston i marts og vendte ikke tilbage, men hendes besøg satte sig sine spor. Byens spidser havde trods alt gjort deres bedste for at gøre indtryk på Harriet Martineau. Byens borgere kunne læse følgende:

Sydstatsborgerne har fået gentagne advarsler om den frimodige måde, de tager imod fremmede på, og dette er en ny advarsel om, at de ved den åbenhjertige ligefremhed, hvormed de modtager dem, der gæster dem, giver disse personer mulighed for at samle materiale, der bruges til fordømmelse, hvis da ikke ligefrem, injurier og anklager.²⁰

Når Harriet Martineau udgjorde et konkret eksempel på vigtigheden af at være forsigtig i omgangen med fremmede, påstod en anden af Charllestons aviser, nemlig *Charleston Mercury*, at hun var lige så slem, som Frances Trollope havde været:

Frk. Martineau har, hvad enten hun hele tiden i al hemmelighed har villet stifte ufred, eller fordi hun ikke har været tilfreds med den beundring, hun blev mødt med i selskabs-

livet overalt i vort område, i den senere tid så sandelig kronet sin rundrejse med stor opstandelse ved offentligt at gøre fælles sag med Garrison* & Co. – hun havde en stjernerolle på scenen i deres udstillingsrum, blev forelæser i deres akademi – og bliver nu af dem betragtet som en sand helgen. Selv ikke Frances Trollope ville have kunnet optræde på en værre måde.²¹

Det kan ikke overraske, at Harriet Martineau var en rød klud i forhold til den verdensanskuelse, der prægede 1830'ernes Charleston, men nok så interessant er det, at hendes tilstedeværelse, de samtaler hun førte og, som det vigtigste, det hun skrev, skulle fremkalde så følelsesladede angreb. Selv om hverken *Retrospect on Western Travel* eller *Society in America* havde fokuseret på Charlestons økonomiske tilbagegang, er det meget tænkeligt, at både de bestræbelser, byens spidser gjorde sig på at gøre et godt indtryk på Harriet Martineau og de bitre angreb, som fulgte i kølvandet på udgivelsen af hendes værker, afspejlede 1830'ernes økonomiske krise. Her behøver vi blot at erindre os, at nogle af byens ledere havde givet »den mangel på tillid, som udlændinge nærer til dette sted« skylden for tilbagegangen i handelen. Tyrone Power, en irsk rejssende, havde nogle år forinden understreget, at sygdom (kolera og malaria) udgjorde et problem: »Folk, der bor i Charleston, bruger deres liv på at undgå feber. Disse konstante forsøg på at snyde døden forekommer mig særdeles ubehagelige.«²²

Simms havde imidlertid forstået, at Charleston var oppe mod mere end bare oplysninger, som kunne påvirke handlen i ugunstig retning eller en britisk skribents negative oplevelser, men rent faktisk en tradition inden for rejsebeskrivelseslitteraturen. Det betød, at Harriet Martineaus arbejde måtte opfattes som en diskurs, der indeholdt flere indbyrdes forskellige retoriske strategier. Det vil sige, at de britiske rejse-skribenter gjorde brug af en række fortælleknikker med det formål at give en fremstilling af deres emner på en sådan måde, at de var genkendelige for deres publikum. Derfor var *Society in America* og *Retrospect on Western Travel* ikke alene fromme og præcise beskrivelser leveret af den uskyldige rejssende. De var derimod tekster, der passer ind i et skrivemønster baseret på klare retoriske strategier, ja, faktisk bør det bemærkes, at britiske rejsebeskrivelser havde gennemgående emner så som den uskyldige rejssende, en dosis personlige møder, interaktion mellem venner og den rejssende og normalt gik konklusionen ud på at beskrive Sydstaterne som »anderledes«. Til trods for den appel, der udgik fra sydstaternes velstillede borgere med deres slebne manerer, plantager, krav om høvisk optræden og landlige væsen – blev denne »anderledeshed« defineret af den multifacetterede ondskab, der karakteriserede slaveriet.

Simms indvendinger var således ikke ubegrundede, idet Harriet Martineaus efterfølgende skrivelser syntes at bekræfte hans indvending om, at hun var kommet til USA med mange forudfattede meninger. I kølvandet på det Store Mytteri (Sepoy-

oprøret) i 1857 udgav Harriet Martineau et arbejde, som for længst er gået i glemmebogen, *British Rule in India*. I dette skrift benyttede hun den rejsendes indfaldsvinkel og retorik for at understrege sine synspunkter. Harriet Martineau brugte sin detaljerede viden til at give sine læsere det indtryk, at oprøret havde sine rødder under »de engelske bungalowers huler til de dybeste kroge af de hinduistiske templer – at vores manglende fromhed må kuldaste os«.²³ Den rejsendes beskrivelse var med andre ord et nyttigt middel til at forlene forfatteren med autoritet. Harriet Martineau havde imidlertid al-drig været i Indien, men havde tydeligvis læst en hel del om emnet. En sammenligning af de to tekster fører til den slutning, at de tidligere skrifter lige så vel kunne være forfattet på baggrund af læsning af Frances Trollope, Basil Hall og andre. Og igen i *Letters from Egypt* (1865) følte Lucy Duff Gordon, en person, som næppe kunne siges fri fra at være politisk kontroversiel, sig kaldet til at sætte spørgsmålstegn ved Harriet Martineaus fremstilling af Mellemøsten i *Eastern Life Past and Present* (1848).

Samtidig havde en række af Charlestons borgere været ivrige efter at pådutte Harriet Martineau deres egne sociale og historiske erfaringer. Man havde taget hende med på besøg hos mange af delstatens spidser, man forventede eller håbede i det mindste på, at kunne opnå en eller anden grad af litterær eller moralsk validering. Fordi South Carolina spillede en så fremtrædende rolle i nullifikationskonflikten, var Charleston og C. Calhoun blevet fremstillet på en sådan måde, så hun bedre kunne forstå dem. De mennesker, Harriet Martineau omgikkes, forsøgte ligeledes at overbevise hende om, at slaveriet var en legitim samfundsmæssig institution. Kort sagt var Harriet Martineau kommet til Charleston med mange forudfattede meninger, og byens elite havde taget imod hende ud fra deres egen politiske dagsorden.

Konklusion

Harriet Martineaus rejse til Charleston tyder på, at studiet af rejseaktivitet og turisme med fordel kan inddrage »den politiske rejseaktivitet«. Harriet Martineau rejste og skrev forud for både masseturismen og -journalistikken var opfundet, men på sin tur benyttede hun sig både af den gryende rejseindustri i USA og den voksende interesse, der i Storbritannien var for sociale og politiske spørgsmål, der hørte hjemme langt fra deres egen hoveddør. Hertil kommer, at denne episode pegede frem mod udviklinger, der hører til i det 19. og det 20. århundrede, idet Charlestonborgernes forsøg på at komme i snak med Harriet Martineau var en foregribelse af den måde, hvorpå politiske establishments forsøger at styre kritik og håndtere begivenhedernes udvikling. Mange fremtrædende personer reagerede på hendes besøg ved at mødes med hende og formentlig ved at forsøge at få hende til at skifte mening om slaveriet og Sydstaterne. Langt mere interessant er imidlertid de bestræbelser, som Simms gjorde sig næsten 20 år senere på at udnytte besøget til fordel for sin egen politiske dagsorden. Hans kritik af Harriet Martineau minder os desuden om, at selve det at rejse kunne opfattes som en politisk begivenhed. At udnytte tidligere rejseaktiviteter med et politisk formål finder vi mange eksempler på længe efter Simms og Harriet Martineau: Anna Leonowens arbejdede i Siam,

* William Lloyd Garrison (1805–1879), fremtrædende fortalere for slaveriets afskaffelse. (O.a.)

underviste den kongelige familie, hvilket førte til en overordentlig subjektiv beskrivelse – *The English Governess at the Siamese Court* (1870) – af hendes oplevelser i landet; i 1920'erne rejste Lincoln Steffens og andre (heriblandt lederen af det svenske kommunistparti, Karl Kilbom) til den nyoprettede Sovjetunion, hvorfra han vendte tilbage og proklamerede, at den nye stat både var levedygtig og ønskelig. Endnu mere kendt er det, at Jane Fonda under Vietnamkrigen rejste til Hanoi og dér kritiserede den amerikanske regerings politik. Erindringerne om Anna Leonowens oplevelser i Siam er blevet gjort til genstand for thailandsk identitetspolitik i og med produktionen af film med titlen *Kongen og jeg*; såvel Jane Fonda som andre »fellow travellers« blev skydeskive for konservative vestlige skribenter. Hertil kommer, at skabelsen af nye selvstændige stater og Det britiske Imperiums afvikling betød, at politiseringen af ikke-politisk rejseaktivitet også blev en standardtrope for postkolonial forskning.

Derfor var Harriet Martineaus besøg i sig selv en begivenhed – der blev anledningen til en sekundær bølge af intellek-

tuel meningsudveksling. I dette tilfælde udnyttede Simms såvel selve begivenheden som erindringen om den til at appellere til sydstatsborgernes identitetsfølelse. Det betyder, at Harriet Martineaus forsøg på at afdække slavesamfundets onder, således som de eksemplificeredes i Charleston, var nyttig i diskursen om sydstatsnationalismens, der var i opløstring i 1850'erne. Harriet Martineaus anklager tilbage i 1830'erne kunne bruges til at bekræfte Sydstaternes fremmedhad i 1850'erne, og hendes rejse (og skriftlige produktion) blev hentet frem med det formål at minde sydstatsborgerne om, at deres område havde sin egen karakter, der meget let kunne misforstås af besøgende med en fjendtlig politisk indstilling. Noget af det, man kan lære af episoden med Harriet Martineau, er således, at de, der forsøger at forstå forbindelsen mellem turisme og politik gør klogt i at huske på, at politisering af rejseaktivitet kan føre til nogle interessante overraskelser.

Oversættelse fra engelsk til dansk: Lena Flugger

REFERENSER – »HVOR ER DER DOG MANGE BOLIGER I DETTE HELVEDE.«

- 1 John Urry, *The Tourist Gaze*, 2nd edition, London 2006, s. 3–15.
- 2 Harriet Martineau, *Retrospect on Western Travel*, New York 1838 s. 226.
- 3 R.K. Webb, *Harriet Martineau, A Radical Victorian*, New York og London, 1960, s. 141.
- 4 Et brev fra Caroline Gilman til E.G. Loring, gengivet i R.K. Webb 1960, s. 154.
- 5 Harriet Martineau, 1838, s. 235.
- 6 Harriet Martineau, 1838, s. 235–236.
- 7 Harriet Martineau, 1838, s. 229.
- 8 Harriet Martineau, 1838, s. 229.
- 9 Harriet Martineau, 1838, s. 239.
- 10 Harriet Martineau, 1838, s. 236–237.
- 11 William Gilmore Simms, »The Morals of Slavery«, i *The Pro-Slavery Argument; as Maintained by the Most Distinguished Writers of the Southern States, Containing The Several Essays, On the Subject, of Chancellor Harper, Governor Hammond, Dr. Simms and Professor Dew*, Charleston, 1852 s.175.
- 12 William Gilmore Simms, »The Morals of Slavery«, Charleston 1852, s. 175.
- 13 William Gilmore Simms: »The Morals of Slavery«, Charleston 1852, s. 179–180.
- 14 William Gilmore Simms: »The Morals of Slavery«, Charleston 1952, s. 181.
- 15 William Gilmore Simms: »The Morals of Slavery«, Charleston 1952, s. 184.
- 16 William Gilmore Simms: »The Morals of Slavery«, Charleston 1852, s. 185.
- 17 William Gilmore Simms: »The Morals of Slavery«, Charleston 1852, s. 185–186
- 18 William Gilmore Simms: »The Morals of Slavery«, Charleston 1852, s. 186–187
- 19 William Gilmore Simms: »The Morals of Slavery«, Charleston 1952, s. 187.

20 *Southern Patriot* (3. december, 1835) gengivet i: Webb 1960, s. 156.

21 *Charleston Mercury*, 18. december, 1835. Denne passage citerer *Salisbury Carolinian*, R.K. Webb: 1960, s. 156.

22 Begge kilder gengives i: Walter B. Fraser: *Charleston! Charleston!*, Columbia, 1989, s. 221.

23 Harriet Martineau 1838, s. 339.

STEPHEN KECK

er lektor i historie leder af Internationale studier ved American University of Sharjah i De forenede Arabiske Emirater. Stephen Keck forskningsområder er bl.a. moderne britisk intellektuel- og kulturhistorie, europæisk imperialism og religioners placering i den moderne verden.

ABSTRACT

»How Many Mansions There Are In This Hell«: Harriet Martineau's Charleston

This article explores political travel by first tracing Harriet Martineau's visit to Charleston in 1835. Martineau arrived as an established writer and she was taken to meet many of the key figures in Charleston society. In *Retrospect on Western Travel* (1838) Martineau blasted Charleston and more generally the American South for the practice of slavery. However, nearly two decades later William Gilmore Simms, writing as a southern nationalist, used Martineau's criticisms of the south for his own political purposes. In »The Morality of Slavery« Simms drew upon Martineau as an example of travel writing which was hostile to the South. Martineau's visit, then, proved to be political in at least two ways: because it provided firsthand look at slavery in the Charleston the journey became the basis for a critique of the region; subsequently, the event itself proved to be a source for an ideological response which appealed to Southern identity.

Att modernisera Orienten

Ludvig Nordströms reportage från Turkiet 1928

I reportageboken *Världs-Sverige* från 1928 använde Ludvig Nordström de turkiska städerna Ankara och Istanbul som exempel på det civiliserade, ordnade, moderna (europeiska) å den ena sidan och det traditionella, oordnade (orientaliska) å den andra. Civilisation och modernisering är möjlig för alla folk, rasism är ett föråldrat synsätt, menade han, men genom sitt sätt att använda det österländska som negativ motbild är han en tydlig representant för den »orientalism» som Edward Said och andra beskrivit. – **AV PETER FORSGREN**

Mellan åren 1922 och 1932 utgav den svenske författaren Ludvig Nordström (1882–1942) en rad inbördes sammanhängande reportageböcker där fokus ligger på att beskriva det moderna Industrisverige som var under framväxt. Serien inleddes med arbetsplatsreportaget *Fyr-skeppet* (1922) där Nordström skildrade en flera veckor lång vistelse ombord på fyrskeppet *Almagrundet* utanför Upplands kust vintern 1921–22. Denna följdes av två Norrlandsböcker, *Landsortens problem* (1925) och *Stor-Norrland* (1927). Här gör författaren dels upp med den vildmarksromantiska bilden av Norrland, dels med bilden av landsdelen som den av »Sverige» koloniserade och glömda. För Ludvig Nordström är Norrland, med dess högteknologiska och exportinriktade trä- och pappers-industri, i själva verket födelseplatsen för det moderna Industrisverige, gärna ställt i kontrast till Stockholm som i författarens texter från denna tid ofta får representera ett äldre, för-modernt och byråkratiskt präglat Sverige. 1928 utkom *Världs-Sverige* [sic], som bland annat hade till uppgift att skildra den internationellt alltmer framgångsrika svenska exportindustrin. Serien avslutades 1932 med dubbelvolymen *Jag reste ut som svensk, ...och blev helt enkelt människa*, där författaren berättar om en flera månader lång resa han gjorde med ett svenskt handelsfartyg 1931 över Atlanten via USA och Australien genom Söderhavsvärlden upp till Europa och Sverige igen.

Ludvig Nordström tillhörde en **Ludvig Nordström. Odaterad karikatyr, Ny Dags arkiv.**

grupp författare som debuterade runt 1910 och som därför kom att kallas tiotalisterna. Till gruppen hörde även Elin Wägner, Hjalmar Bergman, Sigfrid Siwertz och Gustaf Hellström. Flera av dem hade en bakgrund i journalistiken och de kom att fortsätta verka inom denna samtidigt med att de också publicerade olika former av reportage. Tiotalisterna framträdde samtidigt med att den första generationen av arbetarförfattare, med namn som Dan Andersson, Gustav Hedenvind-Eriksson, Martin Koch och Maria Sandel, etablerade sig i den litterära offentligheten. Gemensamt hade de båda grupperna att de på olika sätt sökte skildra det moderna Sveriges framväxt. Perspektivet på denna samhällsutveckling, med alla sina möjligheter, problem och konflikter, spänner från ett på många sätt tidstypiskt liberalt medelklassperspektiv till ett mer eller mindre socialistiskt präglat arbetarklassperspektiv. Särskilt Ludvig Nordström och Elin Wägner kom genom sina starka samhällsengagemang och många böcker, skönlitterära och andra, att ge viktiga bidrag till den svenska samhällsdebatten under ett par decennier. Medan Nordström i stort sett bejakade moderniseringen av Sverige och det socialdemokratiska folkhem som steg för steg växte fram, kom Elin Wägner, med sitt engagemang för kvinnosak, fredsfrågor och miljö, att bli en av den moderna utvecklingens starkaste kritiker, något som för hennes del kulminerade i debattboken *Väckarklocka* 1941.

Ludvig Nordström kom att bli en av den svenska mellankrigstidens starkaste förespråkare för industrialisering och urbanisering, vilka han såg som nödvändiga och strängt lagbundna konsekvenser av samma globala ekonomisk-sociala utveckling. Att upplysa och övertyga läsarna om moderniseringsprocessens orsaker och möjligheter var författarens viktigaste uppgift under denna period och Ludvig Nordströms texter bars också upp av utopin om världen som en enda sammanvuxen global stad präglad av fredlig samverkan och rationell planering.¹

Boken *Världs-Sverige* har en för författarskapet under 1920-talet mycket talande titel. Den anknyter omedelbart till titeln på en annan av decenniets reportageböcker, *Stor-Norrland*. Båda titlarna ger direkt uttryck för det som var en central tanke för Ludvig Nordström vid denna tid: att världen genom den ekonomiska och industriella utvecklingen blev mer och mer globaliserad, vilket innebar att gränserna mellan lokalt och regionalt, nationellt och internationellt alltmer upplöstes och därmed förlorade i betydelse.

Denna utveckling, som enligt författaren är strängt lagbunden och tvingande, innebär bland annat att traditionella maktförhållanden inom en nation mellan centrum och periferi kom att kastas om, vilket titeln *Stor-Norrland* markerar. Så kan Nordström hävda att Norrland genom den industriella utvecklingen där gått om huvudstaden Stockholm i internationell betydelse och modernitet. Titeln *Världs-Sverige* markerar på motsvarande sätt att den alltmer industrialiserade och exportinriktade nationen blivit en allt betydelsefullare aktör på den globala ekonomiska scenen.

Världs-Sverige innehåller ett längre resereportage från Turkiet. Det primära syftet är att skildra de svenska järnvägsbyggen som pågick där, men Ludvig Nordström ägnar sig också åt att beskriva och ta ställning till den moderniseringsprocess själva landet genomgick. Det sker främst genom att skildra de två storstäderna Istanbul och Ankara – i texten kallade Konstantinopel och Angora.

Hur ser då författarens bild av det moderna Turkiet ut och vilka värderingar bygger den på? Som artikeln kommer att visa är ett centralt tema motsättningen mellan Turkiets »orientaliska» arv, främst symboliserat av Istanbul, och det framväxande moderna samhället, vars sinnebild är Ankara, den nya huvudstaden sedan 1923. En stor del av Nordströms Turkietreportage är uppbyggt kring denna dikotomi och föreställningen om det orientaliska spelar en stor roll för beskrivningen och uppfattningen av det moderna. I analysen av Turkietbilden i *Världs-Sverige* nedan kommer jag därför att utreda hur olika föreställningar om det moderna respektive det orientaliska samspelar i texten. I ett avslutande avsnitt kommer jag också att söka utreda på vad sätt Ludvig Nordström bild av »Orientens» anknyter till redan existerande föreställningar och tanketraditioner i Västerlandet. Här anknyter jag i första hand till den postkolonialt inriktade analys som gjorts av den palestinsk-amerikanske litteraturforskaren Edward Said, främst i dennes *Orientalism* (1978), men också till mer intersektionella perspektiv, främst inspirerade av Anne McClin-

tocks *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial context* (1995), där hon visar hur den moderna, västerländska maskulinitet som växte fram under slutet av 1800- och början av 1900-talet var starkt präglad av olika idéer om kön, klass och etnicitet. Annorlunda uttryckt visar McClintock hur den moderna västerländska medelklassmanligheten är formad

i kontrast till kvinnor, arbetarklass liksom till icke-européer. Mot båda dessa forskare kan och har kritik riktats mot att de är alltför ensidigt inriktade på förhållanden i Västeuropa (främst England, Frankrike och USA), men deras forskningsresultat har trots dessa begränsningar mer eller mindre giltighet även för andra länder. Just den västerländska traditionen har speciell relevans för Ludvig Nordström, som hade en engelsk mor och som på olika sätt visade sig orienterad mot och påverkad av framför allt engelsk kultur. På flera ställen i sina skrifter under mellankrigstiden ger han också uttryck för tanken att det är England och USA som är de viktigaste agenterna i den moderna utveckling han skildrar och ställer sig solidarisk med.

Reportagets utgångspunkter

Ludvig Nordströms olika reportage under mellankrigstiden kan ses som delar av ett slags ekonomiskt-politiskt upplysnings- och folkbildningsprojekt. Det han skriver om det moderna Industrisverige i boken *Världs-Sverige* visar en för författaren vid denna tid mycket typisk spänning mellan globalism och ett slags ny, modernt an-

passad nationalism där ett nytt Sverige träder fram, ett land som börjar bli internationellt framträdande just för att det är modernt och alltmer involverat i den globala industrialiseringen och ekonomin. Så blir det möjligt för honom att på en gång vara internationalist och stolt svensk. Under 1920-talet såg Ludvig Nordström industrin och dess ledare som den ekonomiska globaliseringsprocessens främsta och viktigaste aktörer, medan arbetarrörelsen, såväl den politiska som den fackliga, kom att inta en alltmer framträdande plats i författarens modernitetsförståelse under det följande decenniet, då han också på olika sätt alltmer närmade sig socialdemokratien. Hans solidaritet med denna och det folkhemsbygge som påbörjats märks inte minst i hans sista och idag förmodligen mest kända reportage, *Lort-Sverige* (1938). Samma tendens är också tydlig i det som kom att bli hans sista bok, *En dag av mitt liv. Lite vardagsdemokrati* (1942).

Resan i Turkiet företogs i mars 1928 och i bokens förord framgår vad som är den ledande principen i författarens reportage vid denna tid: den valda verkligheten studeras för vad den har att säga om den globala moderniseringsprocessen gene-

Mustafa Kemal (1881–1938), eller Kemal Atatürk (från 1933), var Turkiets första president från 1923 och fram till sin död. Fotografiet från 1931, Ny Dags arkiv.

Ludvig Nordström på reportageresa genom Sverige 1938. Här besöker han en gård på Söderslätt i sällskap med en provinsialläkare. Reportageresan ledde till Nordströms mest kända bok, *Lort-Sverige*, från 1938. Lantarbetarens arkiv.

rellt.² För Ludvig Nordström, som under 1920-talet i princip valde bort skönlitteratur som ett medel för samhällsskildring,³ har verkligheten en stark symbolfunktion: det reella och konkreta, till exempel i form av egna observationer eller ekonomisk statistik, utgör genomgående det material utifrån vilket en djupare och mer teoretisk innebörd tolkas fram och utläggs. De nordströmska reportagetexterna får därför inte sällan ett drag av ett slags ekonomisk-politiska allegorier. En annan viktig förutsättning för Turkietreportaget är att Ludvig Nordströms tänkande är starkt präglad av vad man skulle kunna beskriva som en idé om global ekonomisk determinism: det är ekonomin som styr samhällets modernitetsutveckling och politik liksom olika ideologier är underordnade denna. Det är här fråga om ett historiskt tänkande starkt präglad av dikotomier: på alla plan drivs samhällets utveckling framåt genom huvudmotsättningen mellan *traditionalism* och *modernitet*, där det förra är dömt att successivt gå under och det senare att segra och till slut dominera hela jorden. Så gott som alla dikotomier Ludvig Nordström använder sig av i sina texter under

särskilt 1920-talet kan föras tillbaka på denna huvudkonflikt.

Drygt hälften av *Världs-Sverige* (s. 124–331) utgörs av själva resereportaget. I bokens första del utlägger Ludvig Nordström sin syn på den moderna utvecklingen, något som återkommer i det mesta han skrev under mellankrigstiden. Här har endast ett par grundtankar återgetts ovan. Dessa liksom ett par andra återkommer nedan i analysen. En mer grundläggande analys av det nordströmska utvecklingstänkandet eller av de idétraditioner det anknyter till finns det inte utrymme till i denna artikel. Här hänvisas till den forskning som anges i referenserna. Även en annan begränsning måste göras. Då Ludvig Nordström skrev *Världs-Sverige* och andra böcker var resereportaget en redan etablerad genre. Den har också ägnats en hel del forskning, inte minst internationellt. Denna forskning om resereportagets traditioner och dess etablerade konventioner måste även den i stort sett lämnas därhän i denna artikel. Det gäller också det rika bildmaterial som är kopplat till framför allt Turkietreportaget. Det rör sig om närmare åttio bilder, de flesta av dessa utgörs av författa-

rens egna teckningar eller fotografier. Huvudspåret i analysen kommer att vara att i första hand se *Världs-Sverige* som en allegori för den globala ekonomiska utvecklingen som författaren såg den vid denna tid.

Istanbul kontra Ankara

Om syftet med sitt Turkietreportage skriver författaren att han vill visa

hur detta Turkiet i våra dagar ter sig för blicken som en ruinvärld för att sedan klargöra, hur Europa börjat det stora verket att bygga om denna dess mångtusenåriga ruinvärld till en modern teknisk värld (s. 170).⁴

Detta sker genom en jämförelse mellan den gamla huvudstaden Istanbul (»Konstantinopel») med den nya Ankara (»Angora»). Genast efter denna syftesformulering etableras jämförelsens grundläggande dikotomi, den mellan »Orient» och Occident» (s. 170). Denna motsättning är den första i reportaget som varierar den grundläggande dikotomin mellan traditionalism och modernitet och den illustreras med en bild från Venedig, där gränsen mellan de båda kan ses. Gränsen förläggs till stadens berömda torg där Marco-domen får representera det förra, kampanilen det senare. Här införs också en ny dikotomi som utvecklar den redan etablerade: medan Orienten knyts till det som är »horisontalt» förbinds Occidenten med »vertikalt» (s. 171).

Det orientaliskt horisontala sägs vidare vara i avsaknad av en konstruktiv princip, medan det occidentalt vertikala präglas av just planmässighet, något som också är märkbart i Väst-europas storstäder. Denna occidentala vertikalism avtar ju mer man avlägsnar sig från den moderna utvecklingens västeuropeiska kärnländer, såsom England, Frankrike, Tyskland och Skandinavien (s. 171 ff.).

En annan dikotomi som texten upprättar, och som ligger i linje med de föregående, är den mellan vad som kallas orientalistisk »sexualism» och occidental (europeisk) »intellektualism» (s. 206). Ludvig Nordström beskriver den orientaliska sexualismen som »det tillstånd, som blivit en följd av denna andliga ruinvärlds sekelgamla makt» (s. 205). Vad den orientaliska sexualiteten närmare bestämt står för definieras framför allt genom en utläggning av dess motpol, den europeiska intellektualismen. Denna definieras som:

en moraliskt skapande och uppbyggande verksamhet, ty moral och affärsliv hänga så oupplösligt samman, att ett land med högt utvecklat affärsliv alltid varit, alltid är och alltid kommer att bli ett land med högt utvecklat moraliskt liv och att ett land med låg [sic] utvecklat affärsliv alltid varit, alltid är och alltid kommer att bli ett land med lågt utvecklat moraliskt liv.

Och med moral menas då helt enkelt individens tvingande till självförsakelse och självförnekelse för att kunna gagna ett större helt. (s. 207)

Det är fråga om självförnekelse och självförsakelse av en särskild karaktär. Det gäller endast den form av dessa »som bidrar till livets och tillvarons utveckling till allt högre former» (s. 208). Den evolutionistiska synen innebär också »avståen-

det från lägre, materiella njutningar för högre, av mer andlig art; och därmed har den europeiska moralen skjutit upp över den övriga mänskligheten och skapat den högre *intellektuella människotypen* på jorden» (s. 208). Medan den intellektuella människan utmärks av planmässighet och produktion, så kan den sexuella beskrivas som »den rena konsumenttypen» (s. 208).

Det är just i de ovan beskrivna dikotomierna som skildringen av Istanbul respektive Ankara placeras in. Den gamla huvudstaden beskrivs inledningsvis som »ett av de mest monumentala uttryck för denna gamla asiatiska sexualism» (s. 209).⁵ Författarens entré till staden beskrivs på följande sätt:

Färden in till själva staden var en färd genom en blandning av Walter Scott och Zola.

Till höger ut mot Bosporen hade man nämligen gamla sjömurar med förfallna kanongluggar, till vänster dök den gamla bysantiska stadsmuren upp. Mellan dessa båda poler bredde sig så en röra av de mest häpnadsväckande brunsvarta träkåkar, närmast liknande en anhopning bortkastade, sönderslagna tomlådor, som man stundom ser på bakgården till en stor fabrik i Europa.

Och som det började, så fortsatte det.

Så mycket trasor, så mycket lappade och fallfärdiga väggar, så mycket bortfallet murbruk, så mycket knaggliga och prångsmala gator hade jag aldrig anat, att någon ort i världen, kallande sig stad, kunde prestera. (s. 211–212)

Istanbul beskrivs som en stad bortom gott och ont, bortom vackert och fult, som »horisontalismen i hela dess glans» (s. 212). Till horisontalismen bidrar stadens moskéer, som »kasta ut horisontlinjer i stället för att som de europeiska domerna och katedralerna skjuta upp den i höjden» (s. 212), liksom stadens övriga bebyggelse som beskrivs som en mycket grå »värld av säckar»:

Kanske är, när allt kommer omkring, denna bild med säckar den, som riktigt återger det intryck Konstantinopel gör som helhet: ett helt Orientens bortkastade lager av sump-säck i en lång, låg böljande rand mellan himmel och vatten. (s. 212–214)

Till stadens karaktäristika hör vidare att den har en närhet till naturen samt att den är i avsaknad av en rad saker: energi och viljekraft, stadsplan, trafiksystem (s. 219 ff). Det är en stad präglad av sjukdom liksom av pornografi och sexualbrott (s. 225 ff). Ludvig Nordström är dock noga med att betona att detta inte är ett för alla tider givet tillstånd liksom att det turkiska folket har samma utvecklingsmöjligheter som alla andra folk: »varför skulle ett i grund och botten sunt och kraftigt folk som det turkiska ha mindre intellektuella utvecklingsmöjligheter än andra?» (s. 230).

Reportaget från Istanbul avslutas också följdriktigt med en hoppfull framtidsbild: en gymnastikuppväxning med 5000 turkiska flickor och pojkar ledda av två svenska gymnastikdirektörer, som i denna gärning »kämpade för den europeiska civilisationens sak» (s. 231). Flickornas deltagande tillmäts särskild betydelse och tolkas i enlighet med författarens evolutionistiska syn på modernisering:

I denna den turkiska kvinnans marsch över från haremsgemaken till gymnastiksalen låg med andra ord den slutliga symbolen på Europas redan vunna seger i Konstantinopel över Asien. (s. 232)

Som citatet visar innebär detta även här intellektualismens seger över sexualismen.

Ludvig Nordströms bild av Istanbul kan tyckas entydig, på gränsen till det strängt schematiska. Likafullt finns det passager i texten som visar att författaren har en minst sagt ambivalent inställning till staden: här finns en skönhet och en sensualism som förknippas med det kvinnliga och som utövar en stark lockelse på honom. Efter att ha beskrivit den omgivande naturen sammanfattar han:

Jag har med anförda bilder sökt ange arten av denna natur såsom sensualitet, ty ett mer utpräglat sensuellt, ett mer utslutande *sexuellt* landskap, vet jag mig aldrig ha sett. Jag går längre, det är det enda *landskap*, jag vet mig ha sett, som på mitt nervsystem verkat just sexuellt, så att jag reagerar spontant och oemotståndligt, såsom en man kan reagera för en kvinna, en kvinna för en mans ansikte, då det är av en särskild, mystisk komposition, vilken tar ett sådant grepp i föreställningslivet, att viljelivet bryts och upphör att fungera. (s. 218)

Då det gäller reseskildringen från Ankara så rör det sig inte om att fånga några enstaka bilder av den moderna framtiden – hela staden utgör en sinnebild för den europeiska intellektualismens seger över Orientens sexualism, en tanke texten gång på gång återkommer till. Att den senare skulle vara ett för alla tider givet tillstånd förnekas även här och samma förmoda till utveckling som tidigare tillskrevs det turkiska folket vidgas nu till att gälla samtliga Asiens folk:

Och varje människa man möter är inte bara utbildad för någon gren av det tekniska världsarbetet utan har dessutom, tack vare sin andel i detta världsarbete, tack vare maskinella hjälpmedel såsom biograf, radio, flygskepp och aeroplan, som möjliggjort atlant- och världsflygningar, nordpolsflygningar etc. en mondial överblick, kort sagt, varje människa är mer eller mindre världsmedborgare.

Orsaken är av ovanstående klar. Den ligger i den maskinella konstruktionen av vår tids värld.

Denna maskinella konstruktion har Asien hittills saknat, och *därför* och *endast* därför har den upptill våra dagar stått kvar på sexualismens låga plan, men ingalunda därför att de asiatiska folken skulle tillhöra av naturen »lägre» raser och följaktligen vara dömda att aldrig kunna på den intellektuella rangskalan nå upp till jämlikhet med européerna. (s. 248–250)

För Ludvig Nordström är rasism förbundet med ett lika föråldrat synsätt och lägre utvecklingsstadium som individualism, konsumism, nationalism och sexualism. Den nya globala människan är jämlik och finns potentiellt överallt i världen – men är samtidigt alltid ett förverkligande av den europeiska anden i dess högsta potens!

Vid sin ankomst till Ankara beskriver författaren hur ett stort stadion nu ligger på en plats där det förr låg ett malaria-

träsk – ett av flera exempel på hur naturen besegrats. Staden präglas i övrigt av stora administrativa byggnader, fabrikskorstenar, radiostationer och lastbilar och det intryck den ger sammanfattas på följande sätt:

Det var liv i tillblivelse, och man kunde inte hjälpa att bröset vidgades och att man tog ett djupt andetag. Ens själ var hemma, ty här var *ordning* och *planmässighet*. Man kände sig badad, ren och snygg invärtes bara av denna anblick. (s. 238–240)

Ytterligare en bild för ordning, planmässighet, renhet och snabbhet ges i beskrivningen av hur Turkiets ledare Mustafa Kemal (Atatürk) snabbt passerar i en bil. Om denne, som får symbolisera det moderna Turkiet heter det:

Det var i denna snabbhet något av mannen och verket, och vad påminde denne korrekte, hopknipne man mest om? Om en västerländsk industri- och finansmagnat.

Denne stränge man, det var Europa i Asien, och dess intellektuella seger över Asiens urgamla sexualism låg klar i den syn jag sett, synen av en luxuös europeisk bil, försvinnande i ett dammolm på en bulevard med två jättebredda körbanor och en trädplanterad gångbana i mitten.

Ty denna bulevard hade lagts, där sedan alla tider öknen hade sträckt sig. (s. 245)

Ludvig Nordströms syn på den turkiske ledaren och regimen ligger helt i linje med hur han under denna tid såg på en rad andra regimer i världen, hur dessa oberoende av politisk inriktning – Sovjetunionen och det fascistiska Italien är andra exempel – likafullt verkade för samma globala moderniseringsprocess och i denna mening är att betrakta som progressiva krafter. Detta är ett av flera tecken på att författaren under 1920-talet såg ekonomin som helt överordnad politiken då det gällde samhällets utveckling. Då han här diskuterar den turkiska regimen förnekar han ingalunda dess stränghet eller dess beroende av militären, men han påminner samtidigt om att »Vasarnas metoder verka inte heller tilltalande» (s. 254) då man studerar svensk historia. Här tycks författaren vilja påminna läsaren att det som nu sker i Turkiet en gång också har skett i det egna landet och han tycks mena att en viss grad av stränghet är nödvändig eller ofrånkomlig då det gäller att driva den moderna utvecklingen framåt. Konsekvent nog ställer sig Ludvig Nordström mycket negativ till de kurdiska kraven på självständighet, krav som är rotade i ett tidigare – och lägre – skede i samhällsutvecklingen och som sådana går stick i stäv med den globala modernitet som är författarens allt övergripande ideal.

Att modernisera Orienten. En sammanfattning

Ludvig Nordström gör sig i Turkiereportaget liksom i en rad andra texter från mellankrigstiden till förespråkare och skildrare av en framväxande global modernitet. Trots denna starka inriktning på det nya innehåller hans texter en rad inslag som går att placera in i en sedan länge etablerad kolonial diskurs⁶ som handlar om hur Europa, främst Västeuropa, betraktar sig själv och sin omvärld. Att Europa för sin identitet behövt en

motbild och att Orienten ofta fått fylla denna roll är en av huvudtankarna hos Edward Said, som också påpekat att den koloniala diskursen fick en förnyad aktualitet efter första världskriget.⁷

För Ludvig Nordström är den helt grundläggande dikotomin den mellan modernitetens ljus och traditionens mörker, en dikotomi som fylls ut av en rad synonymer eller underordnade dikotomier. Då han placerar Europa (Västeuropa) vid den förra polen och Orienten vid den senare, faller han in i en kolonial diskurs som bärs upp av ett helt system av motsättningar som Said gett namnet »orientalism».

Said ser orientalism som ett helt genom europeiskt fenomen samtidigt som det är uttryck för ett imperialistiskt och kolonialt förhållningssätt till omvärlden som i sin tur uttrycker ett maktförhållande.⁸ I denna diskurs ingår bland annat att det orientaliska ställs som motsatsen till västerländsk rationalitet. En annan grundtanke är att Orienten behöver denna rationalitet för att utvecklas och moderniseras.⁹ Den sexualisering – och feminisering – av Orienten som Ludvig Nordström ger prov på då han beskriver Istanbul ligger också den inom orientalismens tradition.¹⁰ Den ambivalens författaren här ger uttryck för – på en gång äckel och åtrå – är på många sätt typisk för den koloniala diskursen, något bland andra Anne McClintock påpekat. Olika föreställningar om genus, liksom om klass och etnicitet, har spelat en mycket framträdande roll då en modern västerländsk maskulinitet formades under slutet av 1800- och början av 1900-talet. Ett uttryck för detta är

att själva kvinnokroppen ofta används som metafor för de länder och folk liksom för den natur som skall erövrats och civiliseras.¹¹

I den koloniala liksom i den orientalistiska diskursen är gränsdragningar viktiga: mellan modernt och föråldrat, civiliserat och primitivt, rent och smutsigt, friskt och sjukt, mellan vi och dem och så vidare. Dessa gäller inte bara mellan länder och folk, gränsdragningarna placeras också ofta inom det egna samhället. Här härskar en dubbelriktad suverän manlig blick som påvisar framsteg och utveckling men som också definierar platser, människor och kulturer som underutvecklade och omoderna.¹²

Detta sker genomgående i Ludvig Nordströms reportageböcker och det oberoende om han reser runt i världen eller i Sverige. Det sker även då han i sin sista bok skildrar det samtida Stockholm. I *Lort-Sverige* finns civilisationens ljus främst i de mönstergillt rena och välplanerade norrländska industrisamhällena medan traditionens mörker, smuts och okunskap framför allt präglar de sydsvenska jordbruksbygderna. I *En dag av mitt liv* får stadsdelen Södermalm konkretisera det nya, moderna och socialt jämlika Folkhemssverige medan det gamla svenska samhället med sina hierarkiska och föråldrade sociala former fortfarande dominerar i stadens centrala delar på Norrmalm.

Världs-Sverige med sitt reportage från Turkiet är på många sätt mycket representativ för sin författares texter under mellankrigstiden och för de tanketraditioner dessa ingår i. Här

REFERENSER – ATT MODERNISERA ORIENTEN

1 Denna samhällsutopi kallar författaren själv totalism och dess framväxt är grundligt utredd i Gunnar Qvarnströms doktorsavhandling *Från Öbacka till Urbs: Ludvig Nordströms småstad och världsstadsdröm*, Stockholm 1954. Den analyseras också i Otto Fagerstedts och Sverker Sörilins *Framtidsvittnet: Ludvig Nordström och drömmen om Sverige*, Stockholm 1987.

2 Ludvig Nordström, *Världs-Sverige: skildringar ur svenska nationens liv*, Stockholm 1928, s. 5–9. I fortsättningen ges referenser till boken direkt i texten.

3 Med den enda skönlitteratur författaren skrev under 1920-talet, romanverket *Petter Svensk 1–4* (1923–1927) ville han skapa en helt ny typ av roman, det han kallade en sociologisk roman där de fiktiva inslagen är helt underordnade de ekonomisk-sociala evolutionsteorierna som ibland helt tar över framställningen. Om romanen och dess estetik, se Peter Forsgren, »Romanen och den moderna

världen. Ludvig Nordström och romangrensens förnyelse», i Jenny Bergenmar m.fl. (red), *Tilltal och svar: studier tillägnade Beata Agrell*, Stockholm 2009, s. 190–200.

4 Ruin är en metafor som återkommer i texten som en bild för den »gamla» världen.

5 Europeisk och asiatisk används ibland som synonymer till begreppsparet orientalistisk och occidental.

6 Diskurs används här i den foucaultska meningen som en regelstyrd kunskapsinstitution. Det är också i denna mening som Edward Said förstår »orientalism» som en diskurs. Se *Orientalism* (1978), Stockholm 2004, s. 66.

7 Said 2004, s. 367 f.. Detta förnyade intresse för Orienten, som hade vissa realpolitiska utgångspunkter, gällde också Sverige där bland annat Svenska Orientsällskapet, som hade till syfte att främja det kulturella utbytet med handelspartner som Persien, Egypten och Syrien, bildades under kungligt beskydd 1924. Se Sigrid Kahle, »Orientalism i Sverige», i Said

2004, s. 41. Det svenska järnvägsbyggena i Turkiet, som är själva utgångspunkten för Ludvig Nordströms *Världs-Sverige*, kan även den sättas i detta sammanhang. Om orientalism i det senare 1800-talets svenska litteratur, se Dan Landmark, »Vi, civilisationens ljusbärare»: orientalistiska mönster i det sena 1800-talets svenska litteratur och kultur, Örebro 2003, och Christine Sarrimo, *Heidenstams borem*, Stockholm/Stehag 2008. Som Landmark (s. 173) påpekar var det sönderfallande ottomanska riket och Turkiet ett av periodens mest omdebatterade problem inom orientalismen i vid mening. Landmark (s. 31, 75 ff., 109, 168 et passim.) beskriver också att det fanns ett slags svensk variant av orientalism som karaktäriserades av en dubbel hållning: å ena sidan fanns det en kritik mot den europeiska, främst då den engelska och franska kolonialismen, å andra sidan var man tydligt del av den koloniala diskurs man kritiserade. Om etnocentrism, eurocentrism, rasism och evolutionism under mellankrigstiden, se Åke Holmberg,

finns ett utpräglat evolutionistiskt framstegstänkande liksom ett starkt bejakande av hela den moderna utvecklingen, som dock främst framstår som en angelägenhet för en vit, västeuropeisk, manlig medelklass. Här finns förvisso ett radikalt jämlikhetstänkande i så måtto att den moderna utvecklingen verkligen uppfattas som global – den är till för och möjlig för alla oberoende av kön, klass och etnicitet – men här finns också en mycket sträng norm för vad det innebär att vara modern och global som drar mycket skarpa gränser mellan oss och dem. Den paradoxala blandningen av universalism och särskiljande hierarkiseringar utgör ett svårlost dilemma i Ludvig Nordströms text. Skall man tro en lång rad postkolonialt inriktade forskare utgör detta fortfarande ett tungt arv i den västerländska traditionen då det gäller dess syn på omvärlden.

Liksom de andra av Ludvig Nordströms reportageböcker tillkom *Världs-Sverige* under en period då Sverige genomgick stora samhällsförändringar. Demokratien och parlamentarismen fick sitt definitiva genombrott, industrialiseringen och urbaniseringen tilltog och en modern välfärdsstat började så småningom ta form. Det var just denna utveckling Ludvig Nordström under ett par decennier tog som sin främsta uppgift att skildra och förklara och han blev i detta folkbildningsarbete också en av moderniseringsprocessens mest entusiastiska förespråkare i Sverige. Han använde huvudsakligen reportaget i detta arbete och blev härigenom en av reportagegenrens pionjärer i landet. I allt detta låg han helt i fas med sin tid och just i sin egenskap av samtidsskildrare kan han räknas

till den svenska moderniseringsprocessens frontfigurer under mellankrigstiden.

Mer problematisk tedde sig då hans så kallade totalism, det teoretiska ramverk han utvecklade åren kring 1920 och som han senare använde som tolkningsram för den samhälleliga moderniseringsprocessen. Blandningen av deterministisk evolutionism och kristen idealism – målet för den fullt utvecklade världsstaten var en ny Gudsstat, sannolikt det mest extrema uttrycket för författarens dåvarande samhällsutopi – väckte kritik från politiskt och ideologiskt olika läger. Samma gällde det man uppfattade som industriromantiska inslag i hans tänkande och hans starka orientering mot England väckte missnöje i framför allt konservativa kretsar. Mycket kritik drabbade också Nordströms idéer om att skriva en helt ny typ av sociologisk roman som skulle gestalta verkligheten ur totalistiskt perspektiv och hans enda större skönlitterära verk från 1920-talet, den stora romanserien om *Petter Svensk* (1922–27), som gestaltar framväxten av det moderna Industrisverige och av en ny, modern svensk identitet, sågs allmänt som ett stort konstnärligt misslyckande.

Under 1930-talet sökte Ludvig Nordström alltmer förankra sin modernitetstolkning i det socialdemokratiska folkhemsprojektet och flera av de böcker han gav ut under dessa år utkom på Kooperativa förbundets förlag och inte på Bonniers. Det gäller bland annat *Lort-Sverige* (1938), författarens mest uppmärksammade och omdiskuterade reportage och förmodligen den text av honom som fick störst inflytande på den samtida samhällsdebatten.

Världen bortom Västerlandet II, Göteborg 1994, s. 10–98, och om motsvarande bild i periodens läroböcker, se Lena Olsson, *Kulturkunskap i förändring: kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*, Malmö 1986. Ludvig Nordströms syn på moderniseringsprocessen i Turkiet överensstämmer på en rad punkter med den positiva och okritiska svenska synen på moderniseringsprocessen i mellankrigstidens Persien. Även i det landet var det fråga om en process som leddes ovanifrån av en auktoritär regim med stark militär förankring. Även här spelar föreställningar om Orienten in och även här ses den av Europa ledda moderniseringen som universell och nödvändig. En annan parallell är att svensk industri och ingenjörskonst tilldelas en viktig roll i processen. Se Mohammad Fazlhashemi, »Att kultivera den slumrande Orienten». Pressens bild av moderniseringen av mellankrigstidens Persien», *Presshistorisk årsbok 2001*, s. 101–114.

8 Said 2004, s. 63–98.

9 Said 2004, s. 102 f., 109, 134 f.

10 Said 2004, s. 301, 303 f.

11 Anne McClintock, *Imperial leather: Race, gender and sexuality in the colonial contest*, London & New York 1995, s. 3 f., 22–28.

12 McClintock, s. 40 ff.

PETER FORSGREN

är litteraturvetare vid Linnéuniversitetet i Växjö. Han arbetar för närvarande med ett projekt som rör Ludvig Nordströms samhällsvisioner och berättarformer under mellankrigstiden och som bedrivs inom ramen för projektet »Samtidigheter: Motstridiga och samtida röster i postkoloniala landskap» vid Linnéuniversitetet

ABSTRACT

Modernizing the Orient

The article analyzes the ideas behind *Världs-Sverige*, the reportage from Turkey published in 1928 by the Swedish novelist and journalist Ludvig Nordström (1882–1942). In particular, the article considers how Nordström interprets the Turkish process of modernization and in what

ways this interpretation is related to his general ideas of global modernization. Nordström's reportage is based on one key rhetorical figure, the contrast between the former capital Istanbul and the modern one, Ankara. The contrast between the two cities is described as a contrast between traditional and modern society, the »Orient» and the »Occident», and this dichotomy is further underlined by other related dichotomies, such as »sexualism» versus »intellectualism». Istanbul is characterized by lack of energy and will, while the opposite goes for Ankara. By this comparison Ludvig Nordström connects to an established tradition of European »Orientalism». Edward Said's theories about »Orientalism» are used as analytical tools in the article and the analysis is also related to recent research on Swedish forms of »Orientalism» during the late 19th and early 20th centuries.

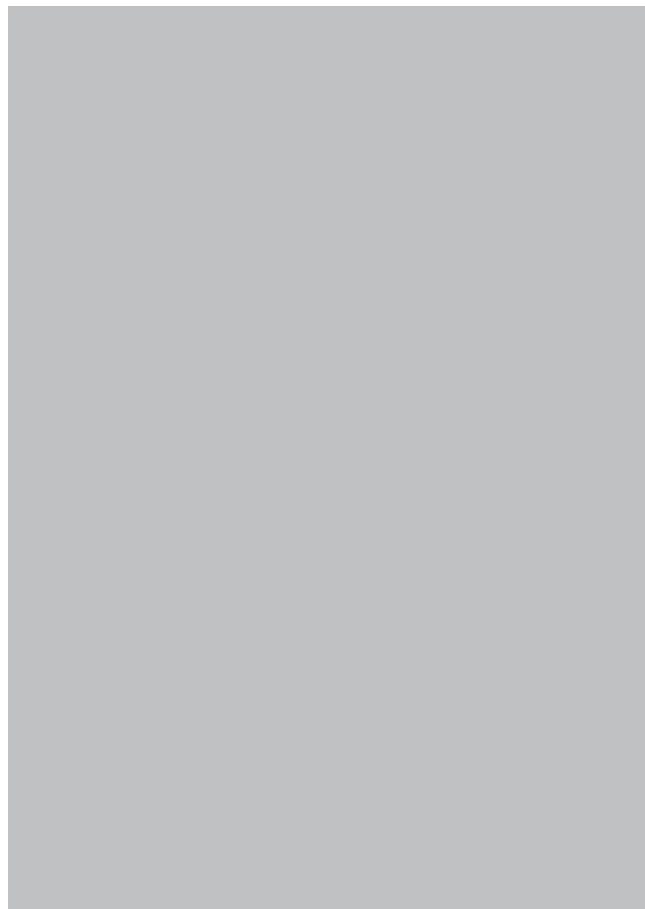
Revolution och känslor

Svenska radikala turister på Kuba under 1960- och början av 1970-talet ¹

Hur påverkar känslor människornas intresse för politik? I artikeln analyseras en rad svenska författares reseskildringar om Kuba under 1960 och 1970-talen och betydelsen av känslor för det politiska budskapet de vill förmedla. – **AV CHARLOTTE TORNBJER**

Revolution som fenomen är en modern företeelse och svår att tänka sig utan ett känslomässigt engagemang. Detta gäller även den kubanska revolutionen och svenska uppfattningar om denna. Jag vill i denna artikel undersöka hur svenska mer radikala turister, som såg något positivt i revolutionen, under 1960- och början av 1970-talen kopplade samman revolutionen med känslor. Den övergripande frågan handlar om hur känslor påverkar synen på revolution och ett politiskt engagemang under perioden. Att undersöka radikala turisternas känslomässiga upplevelser av den kubanska revolutionen är en väg att gå för att svara på detta. Konkret kommer jag att fokusera följande frågor: Hur såg resenärerna på känslornas betydelse för revolutionen? Påverkade detta i sin tur deras inställning till revolutionen och hur de positionerade sig i förhållande till den? Jag kommer också att undersöka om känslorna könskodades eftersom känslor traditionellt har kodats feminina i en västerländsk kontext.² Mina teoretiska utgångspunkter är den forskning som har lyft fram känslornas betydelse för det politiska livet. Känslor ska i detta resonemang inte enbart kopplas till våld och okontrollerbara känslouttryck utan även till positiva värden som viljan att skapa politiska gemenskaper och förmågan att göra politiska val. Känslor, liksom rationella ställningstaganden, kan således varken ses som positiva eller negativa i sig.³

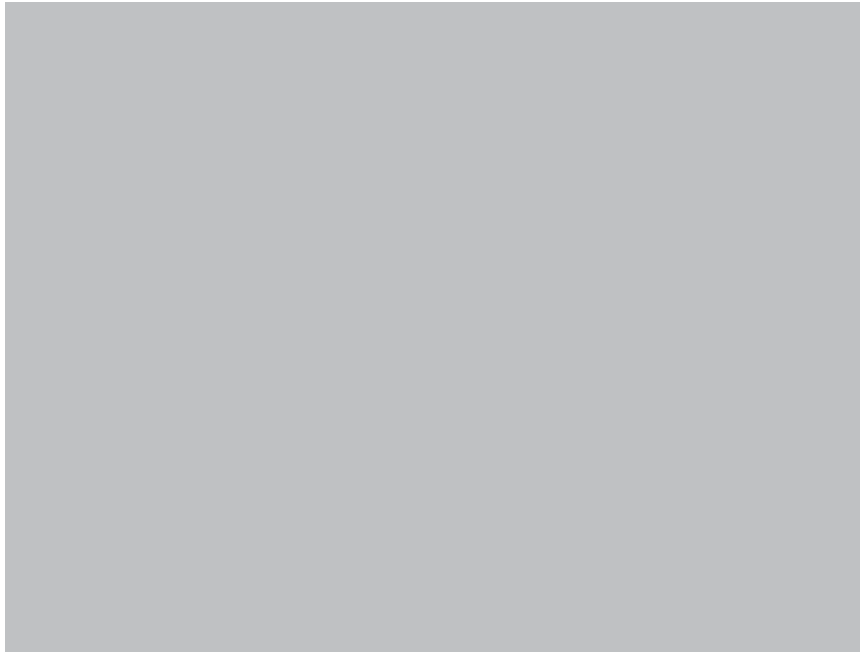
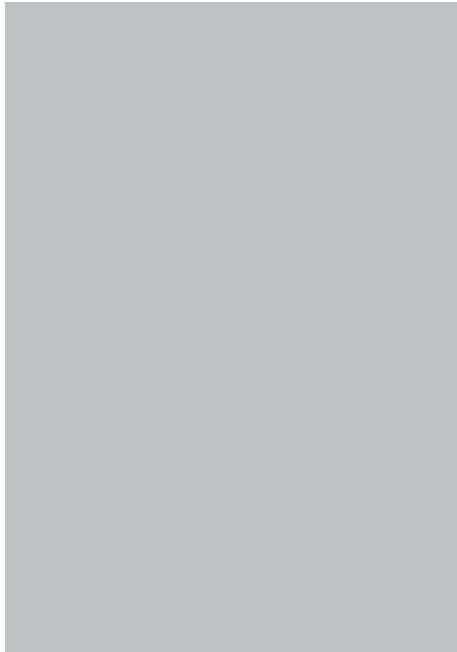
Det var först efter revolutionen, Grisbuktsinvasionen och Kubakrisen som Kuba blev ett intressant resmål för svenskar. Här följde svenskarna en internationell trend. I synnerhet vänsterintellektuella tjugades av de politiska omvälvningarna på Kuba. Särskilt beundrade de helhetstanken, energin och entusiasmen i landet.⁴ Jag ger i denna artikel begreppet politisk turism en vid definition och inkluderar både resor i början av 1960-talet gjorda av svenska skribenter som Anders Ehnmark, Björn Kumm och Artur Lundkvist och resenärer som mer entydigt solidariserade sig med den revolutionära kampen i slutet av 1960- och början av 1970-talen. Den förstnämnda typen av resor var mer politiska reportageresor och det kan diskuteras om de ska klassificeras som politisk turism, men klart är att resenärerna hade en till övervägande del positiv inställning till den kubanska revolutionen och ville se vilka lärdomar som kunde dras av den. Den andra typen av resor kan mer entydigt definieras som politisk turism, då det snarare rörde sig om att i handling solidarisera sig med revolutionen och den antiimperialistiska kampen. Ett exempel är de personer som deltog i Nordiska brigaden, med början 1970, som anordnades av Svensk-kubanska föreningen i syfte att ge

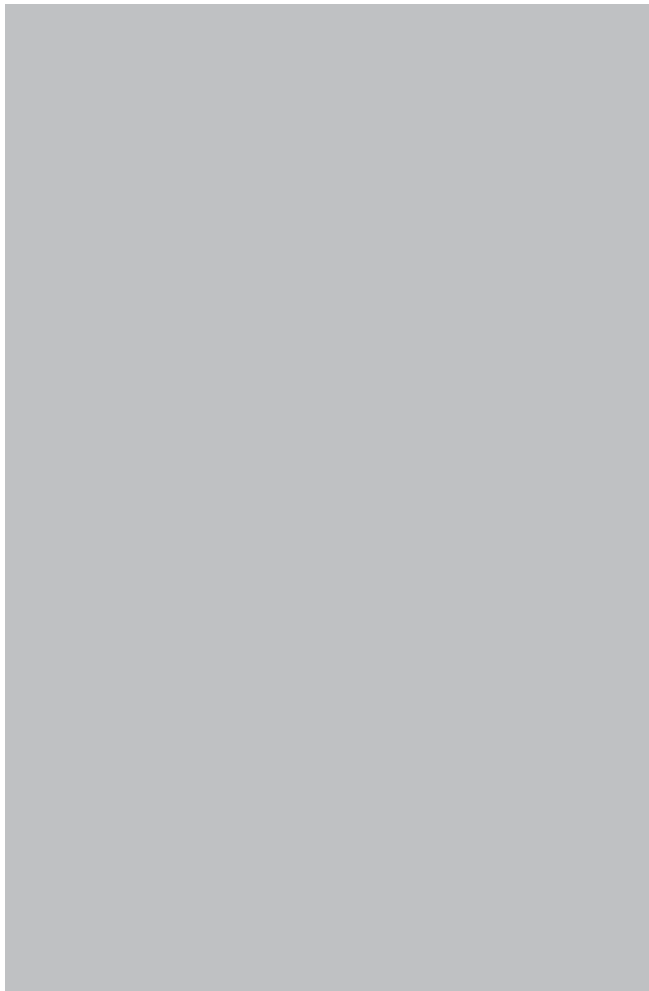
Affisch 1974.

ungdomar möjlighet att i handling solidarisera sig med revolutionen. Fördelen med att inkludera båda dessa typer av skildringar i analysen är att likheter och skillnader över tid tydligare kan undersökas. Det fanns även andra mer negativt inställda personer som reste till Kuba. Deras ställningstaganden har jag i mycket liten utsträckning tagit med i undersökningen.

De resenärer som reste i början av 1960-talet som ingår i denna undersökning hade alla tydliga vänstersympatier. Björn Kumm var vid sin resa 24 år och hans skildring från det revolutionära Kuba, *Cuba sí* (1963), var hans debutbok. Anders Ehnmark (f. 1931) gav 1963 ut skildringen *Cuba cubana* och hade vid sin resa redan gett ut en bok om Angola och var således en mer etablerad skribent och skrev kontinuerligt i *Expressen*. Artur Lundkvist (1906–1991) gav 1965 ut boken *Så lever Kuba* och var i än högre grad etablerad som författare och litteraturkritiker. Han skrev ett otal reseskildringar, men är kanske främst känd som en av modernismens förgrundsfigurer i Sverige. Från slutet av 1960-talet reste många tydligt marxistiskt influerade grupper till Kuba på studieresor och de beskrev entusiastiskt det kubanska samhällsexperimentet.⁵ Sär-

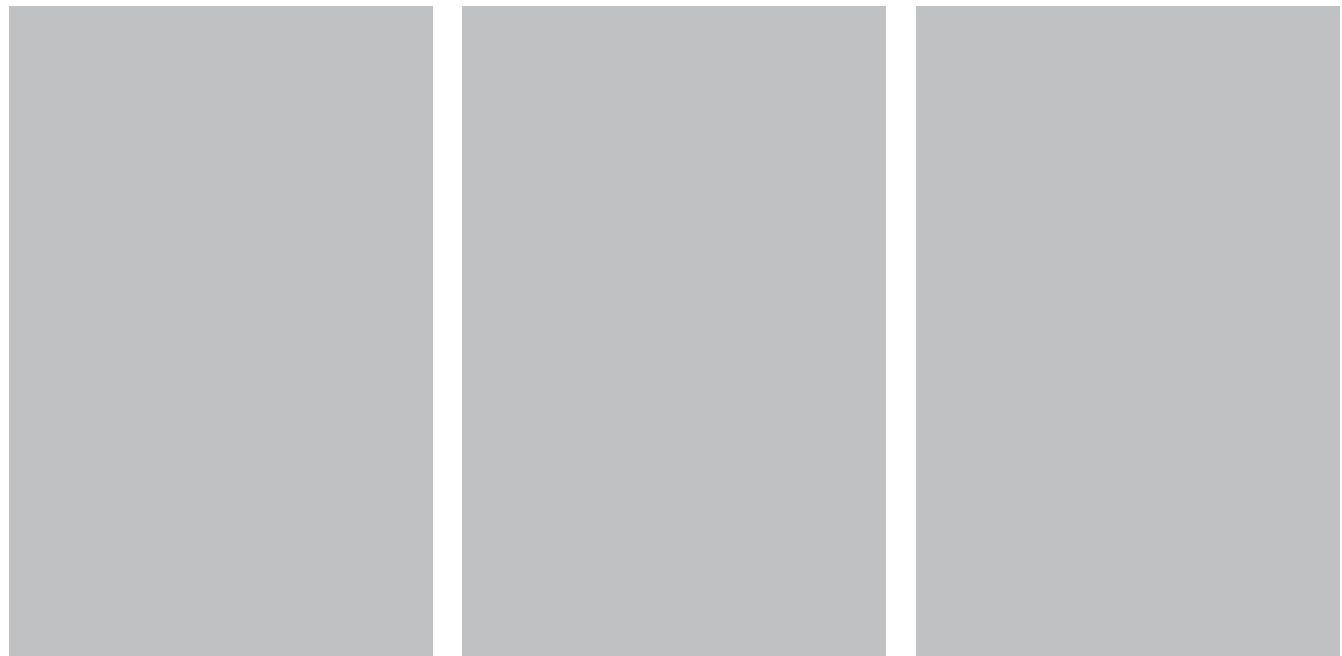
Journalisten Björn Kumm (f. 1938) fotograferad 1984. Folket i Bild/Kulturfronts arkiv. Han debuterade 1963 med reportageboken *Cuba Sí!* Samma år gav Anders Ehnmark (f. 1931, bilden till höger, LO-tidningens arkiv) ut boken *Cuba cubana*. Artur Lundkvist (1901–1996, bilden nedan, från Ny Dags arkiv) tillhörde en äldre generation författare och debuterade redan på 1920-talet, men vid sidan av sitt eget författarskap ägnade han sig mycket åt att introducera utländska författare i Sverige, inte minst från Latinamerika. Reportageboken *Så lever Kuba* utkom 1965.

skilt intressant är arkitekten Eva Björklunds skildring. Hon reste till Kuba under våren 1968, men stannade där för att arbeta i ett helt år. Hon publicerade 1971 sina erfarenheter i *Dagbok från Kuba*, där hon på ett personligt sätt berättade om sitt vardagsliv 1968–69 i det revolutionära Kuba. Viss försiktighet måste dock råda vid jämförelser mellan de tidigare skildringarna och Björklunds bok då *Dagbok från Kuba* är skriven i en delvis annan genre – i dagboksform. Det privata och politiska går tydligt hand i hand i hennes skildring. Dessutom måste könsaspekten ha i åtanke. Därutöver ingår positivt inställda skildringar från Kuba-besök, publicerade i exempelvis Svensk-kubanska föreningens tidskrift *Kuba*, i undersökningen.

Det känslomässiga engagemanget

Att det finns ett känslomässigt engagemang för revolutionen bland den kubanska befolkningen som de tidiga svenska besökarna beundrade är tydligt. Kumm poängterade att han aldrig i ett svenskt första-maj-tåg hade hört Internationalen sjungas med en sådan glöd som på Kuba.⁶ Ehnmark beskrev sjungande ungdomar på lastbilsflak, men bagatelliserade också engagemanget och jämförde det med firandet av en examen.⁷ Även Lundkvist fascinerades av entusiasmen när revolutionen firade 6-årsjubileum: »Det ser ut som ett slags hänförelsens strömning, en ohejdbar översvämning av människor.»⁸ Dessa tre tillfälliga besökare såg otvetydigt det känslomässiga engagemanget som en del av det revolutionära livet och fascinerades av hänförelsen och entusiasmen. Åtminstone Kumm och Ehnmark var dock inte enbart positiva, utan uttryckte också sin tveksamhet inför trovissheten och det tvärsäkra.⁹ Exempelvis menade Kumm att den kubanska ungdomen, som

främst stod för det känslomässiga engagemanget, var alltför okritisk, men den var i alla fall »betydligt mer rationell än deras jämnåriga i det övriga Latinamerika, som huvudsakligen ägnar sig åt att kasta sten på amerikanska ambassaden.»¹⁰

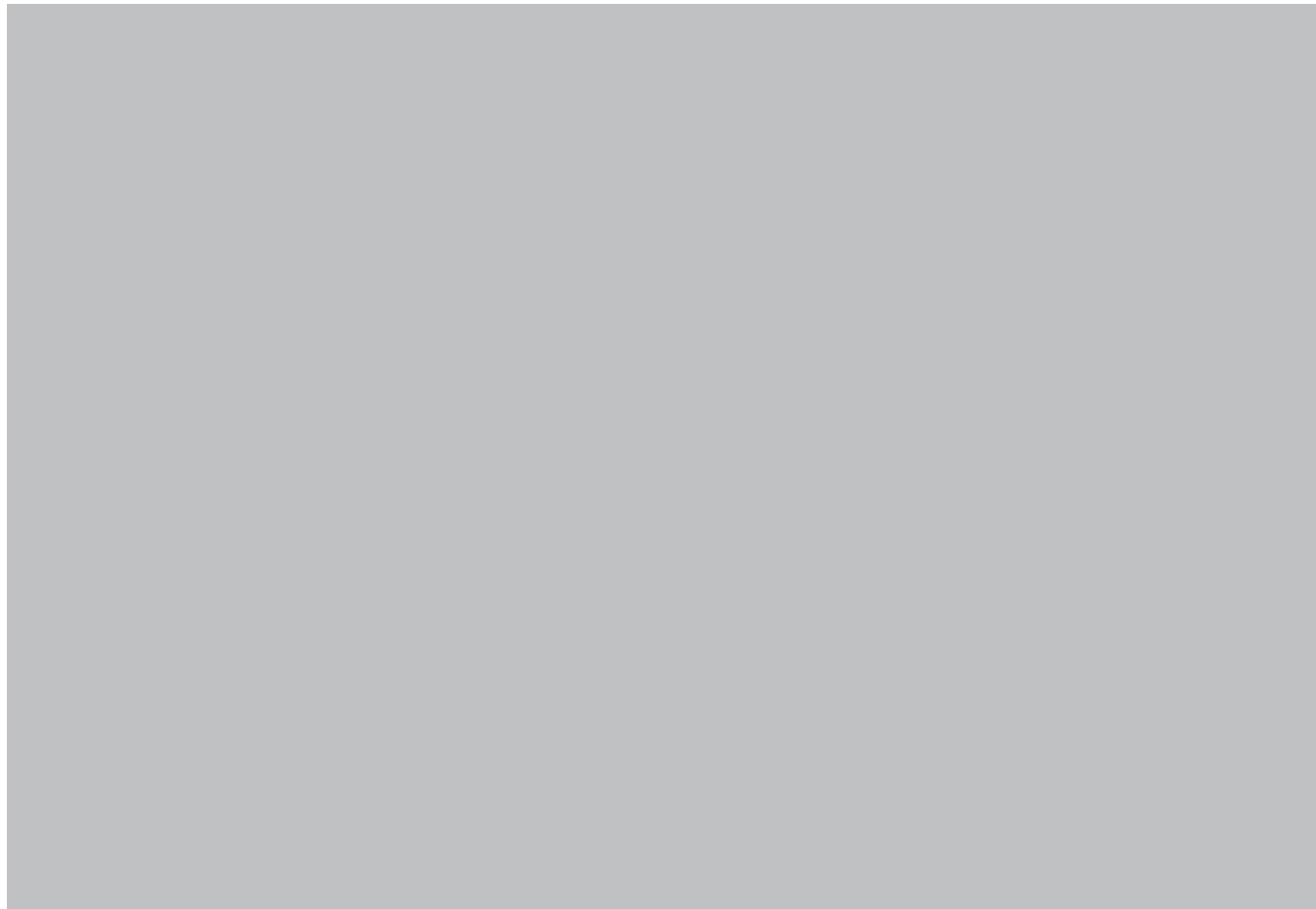
Den kubanska revolutionen var i dessa resenärers ögon engagerande, men också dansant och fylld av afrokubanska rytmer. Referenserna till dans och musik är återkommande och de kopplades intimt samman med själva revolutionen: »Alla människor dansade i det här landet. Glädjen var sinnligt påtaglig, alla jag träffade höll små tal som verserat prisade revolutionen.»¹¹ Detta var något helt annorlunda än livet i de socialistiska östeuropeiska staterna. Kumm berättade exempelvis hur de östtyska delegaterna vid ett möte skruvade oroligt på sig mitt i all den dansanta yran. Samtidigt blev han själv berusad av musiken och leendena. Detsamma menade Ehnmark: »Livet bevarar en sötma och en anarki som man knappast förbinder med socialistiska stater.»¹² Den kubanska revolutionen stod i stället för något livsbejakande.

Kubanernas eget känslomässiga engagemang för revolutionen kunde också lyftas fram genom att resenärerna betonade deras relation med Fidel Castro. Kumm framställde dock Castros tal som lågmälda och inte så känslomässigt duperande som exempelvis Hitlers och jämförde dem i stället med Tage Erlanders tal.¹³ Även Ehnmark lyfte fram att Castro hade ett stort känslomässigt stöd från folket och hävdade att ett politiskt möte med Castro mer liknade amerikanska fotbollsmatcher än ett traditionellt politiskt möte av europeisk art. Ehnmark såg massmötena som en revolutionens ritual, där Castro mer följde Rousseaus anvisningar om känslomässigt deltagande än Lenins mer rationella.¹⁴ Ehnmark var dock medveten om att det rörde sig om en myt som Castro själv

gjorde så mycket som möjligt av för att legitimera sitt styre, men Ehnmark var fascinerad av det folkliga stödet, massmötena och Castros sätt att iscensätta sin legitimitet genom att skapa en viss stämning och ställa retoriska frågor vid massmötena och därigenom tolka folkviljan. Trots sin uppenbara fascination lyfte han fram att Kuba alltmer närmade sig en diktatur av marxistisk typ.¹⁵

Dessa manliga resenärer i början av 1960-talet var iakttagande besökare eller vittnen som utifrån sina kunskaper och egna erfarenheter försökte bilda sig en uppfattning om vad den kubanska revolutionen egentligen var för något.¹⁶ Det känslomässiga engagemang de mötte (och ibland även förfördes av) blev en del av deras ställningstaganden. Men det är tydligt att de ställde sig utanför revolutionen. Kubanerna befann sig i en emotionell gemenskap som de inte helhjärtat kunde delta i även om de skulle vilja. Ibland beskriver de det som om de befann sig i ett drömtillstånd. Det fanns något överkligt över hela det revolutionära skeendet. Detta gällde inte minst glädjen, dansen och entusiasmen för revolutionen.¹⁷ Lundkvist intog dock snarare positionen av en kulturellt intresserad turist.¹⁸ Det var främst om den kulturella politiken som Lundkvist hade åsikter och den visade det stora kulturella avståndet mellan honom som svensk och kubanerna: »Att få en diskussion, ett ömsesidigt tankeutbyte till stånd med dem visar sig ganska svårt. Vi och de är alltför främmande för varandras synsätt, våra frågor och kritiska anmärkningar förefaller dem mer eller mindre obegripliga.» (Lundkvist 1965, s. 175)

Här handlade det inte bara om skillnader i kultur, utan om att den politiska värdegemenskapen var så olika. Men i alla fallen var det en annorlunda emotionell kultur som mötte resenärerna och den både tjugade och skrämde.

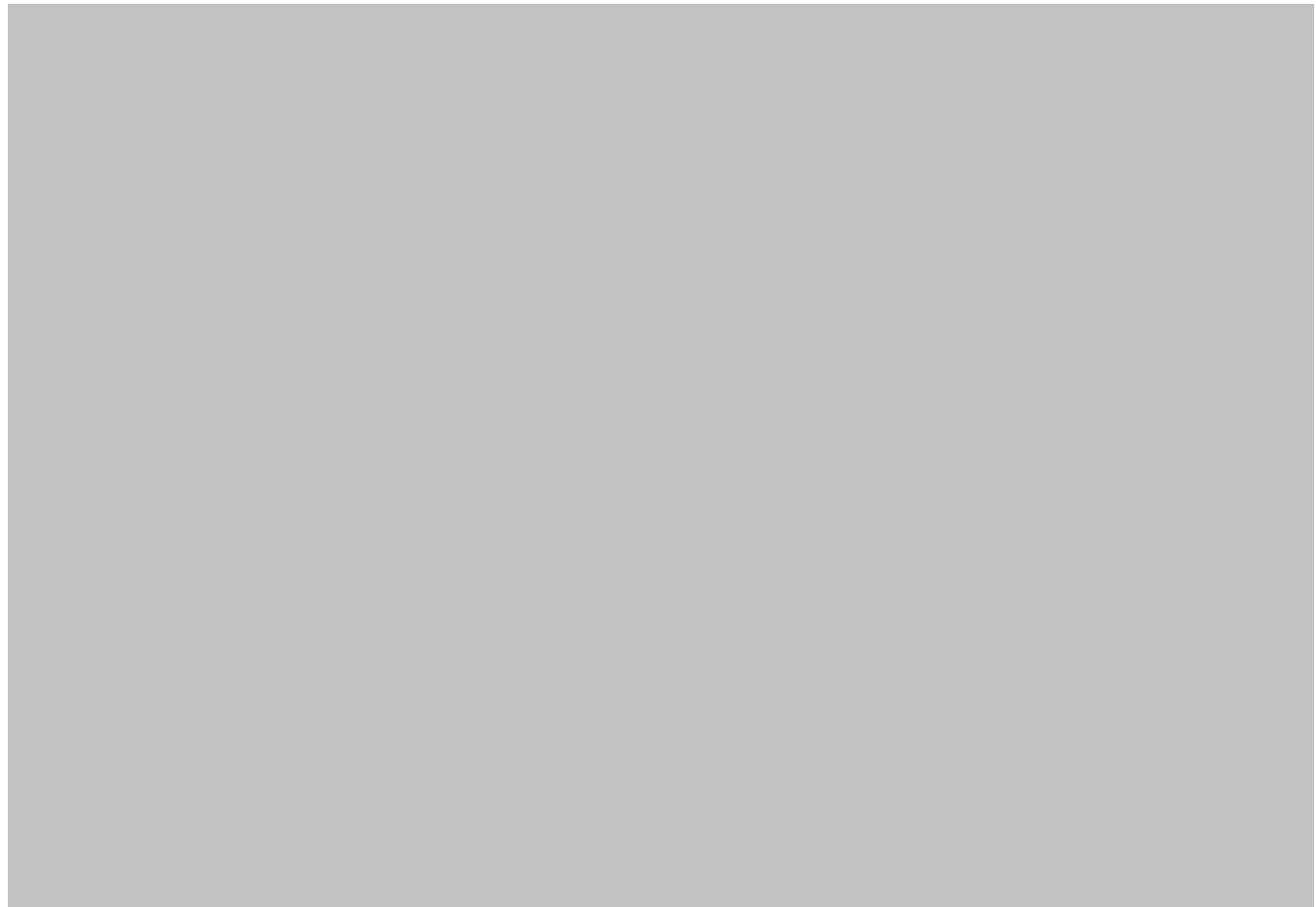
Svensk-kubanska föreningen organiserar sedan 1970 den Nordiska Brigaden som utför arbete på jordbruk och liknande på Kuba. För brigaden på bilden saknas datering. Norrskensflammans arkiv.

Mot slutet av 1960-talet reste utpräglade vänsteraktivister till Kuba för att i handling solidarisera sig med revolutionen och för att se om den socialistiska revolutionen hade lyckats där. Även bland dessa fanns en stor beundran för entusiasmen hos det kubanska folket.¹⁹ Eva Björklund är särskilt fascinerande. Hon var både en åskådare till entusiasmen och en del av den.²⁰ Även Björklund observerade den dansande revolutionen. Hon tolkade dansen och rumbatakterna som ett kubanskt sätt att göra propaganda.²¹ Men också de sammanhang där dansen och musiken inte explicit kopplades till den politiska sfären hänförde henne. Hon skriver uttryckligen hur hon blev berörd av extasen och glädjen när hon exempelvis besökte olika dansföreställningar.²² Björklunds position påminner om emigrantens (även om hon inte hade för avsikt att stanna hela livet på Kuba), eftersom hon genom sitt arbete och sitt engagemang deltog aktivt i revolutionen, vilket skiljer henne från resenärerna i början av 1960-talet.²³ Hennes aktiva arbete för revolutionen innebar dock inte att hon var okritisk. Tvärtom, hon beskrev hur hon fick anmärkningar på hemmafrenten för att hon kritiserade revolutionen allt för mycket. Jämför man hennes skildring med de mindre personliga skildringarna från samma tid, så var de betydligt mindre benägna att kritisera det kubanska systemet utan de försvarade i stället helhjärtat de kubanska vägvalen. Detta gör hennes skildring

särskilt intressant eftersom den så tydligt kopplar ihop det personliga, det politiska och emotioner. Björklund beskrev också hur hon själv förändrades av den annorlunda emotionella kulturen på Kuba. Hon uppfattade sig som delvis »kubaniserad» och livet på Kuba som mer intensivt, spontant och mer solidariskt.²⁴ Hon trodde sig inte kunna uppleva detta i Sverige, även om hon blev glad när hon läste om aktionsgrupper och andra politiska aktiviteter i Sverige.²⁵ Här ser hon hopp om förändring av den svenska politiska emotionella kulturen. Sverige hade något att lära av Kuba. Hon var inte ensam bland de svenska vänsteraktivisterna på besök i Kuba om att se det känslomässiga engagemanget som en mer entydig positiv upplevelse. Även deltagare i Nordiska brigaden lyfte fram den starka solidaritet som revolutionen medförde och framhöll den som ett föredöme.²⁶

Ungdom och sexualitet

Den grupp som framför allt bar upp revolutionens känslomässiga engagemang i alla här undersökta resenärers skildringar var ungdomen som ett kollektiv.²⁷ I dessa sammanhang var inte ungdomen i sig könsbestämd. Ungdomarna som skildrades bestod både av flickor och pojkar och de deltog i princip i samma aktiviteter.²⁸ Däremot skildes ofta det kvinnliga ut i mer detaljerade iakttagelser. I synnerhet resenärerna

Den XI världsungdomsfestivalen på Kuba 1978. Foto: Karl Staf. Norrskensflammans arkiv.

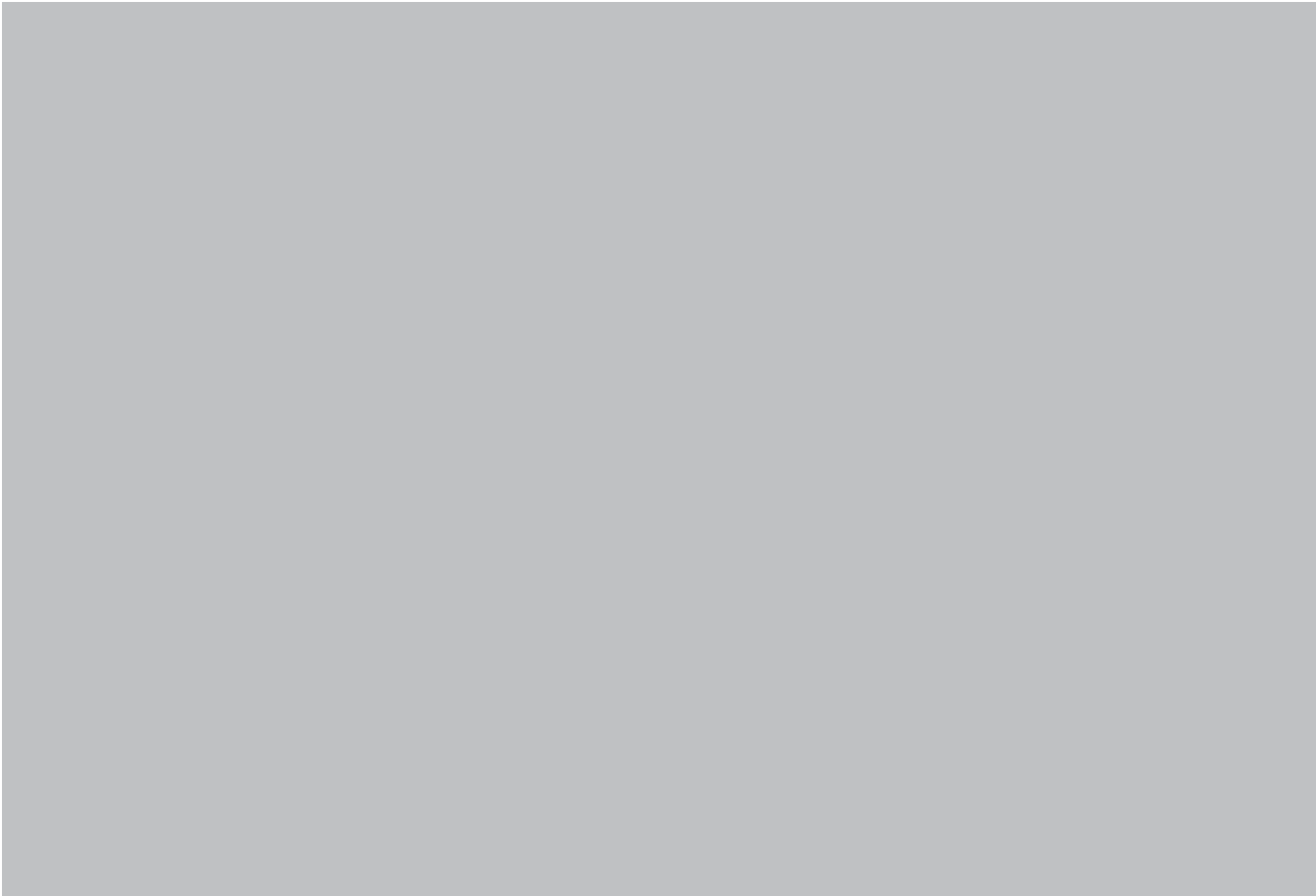
under tidigt 1960-tal gav uttryck åt att det sjöd av sexualitet. Kumms möte med den unga, vackra och revolutionära Meca hade exempelvis sexuella undertoner. Hon anklagade honom visserligen för att vara oengagerad och utan politiskt medvetande, vilket han med sorg i hjärtat tog till sig: »Meca var vacker och mitt inne i revolutionen. Självt var jag en kvarleva från den kapitalistiska perioden.»²⁹ Meca blev i denna passage både en representant och en symbol för revolutionen medan Kumm själv befann sig utanför revolutionen och stod för den gamla kapitalistiska världen.

Även hos Ehnmark var det de unga dansande kvinnorna som främst fick symbolisera den kubanska revolutionen och dess känslomässiga engagemang. Detta gällde, menade han, även när de första årens revolutionsyra hade lagt sig, när puritanismen fått större genomslag och revolutionen mer hade riktat in sig på framtiden och barnen och det man måste försaka för att nå dit: »Och kvinnorna fick svara för den slutliga definitionen vid en 'socialistisk karneval', där congarytmer, gungande höfter och karibisk magdans klargjorde sötman i ordet socialism och de lockelser som framtiden bar i sitt sköte.»³⁰ Ehnmark själv ställde sig här dock inte på samma vis som Kumm i motsats till revolutionen, men det är tydligt att han uppfattade sig som en iakttagare, ett vittne.

Lundkvist var än mer explicit när han beskrev de unga

kubanska kvinnorna som medvetet frestade männen, även om den kubanska kvinnan för honom inte enbart representerade revolutionen, utan snarare den kubanska kulturen i stort. Lundkvist beskrev den kubanska kvinnans kropp som ett S som i sexualitet: »Hon understödjer med alla medel de naturliga tillgångarna, hon tränger in sin kropp i mirakulöst åtsittande kläder, som om hon vore invuxen i dem eller insydd.»³¹ Men det var ingen lättfärdighet som rådde, till utlänningens besvikelse, skrev Lundkvist, och förmodligen syftade han här även på sig själv: »Hon befinner sig mitt i skärningspunkten mellan tradition och modern frigörelse, mellan spansk insnörda lidelser och avsiktslöst amerikanskt demonstrerande.»³² Den manliga motsvarigheten till kvinnans utstuderade sexualitet var enligt Lundkvist den kubanska cigarren. En artefakt fick här anspela på den manliga sexualiteten som kvinnorna bar med sig i sina kroppar.³³

Att kvinnor med sina kroppar på detta vis gjordes till symbol för ett fenomen, ett land eller tillstånd var knappast unikt för resenärer till Kuba. Det har en lång tradition. I antiken personifierades abstrakta begrepp som rättvisan och visdomen i form av en kvinna.³⁴ Senare symboliserades även länder av en kvinna: Storbritannien av Britannia, Tyskland av Germania och Sverige av Svea.³⁵ I synnerhet postkolonialt inspirerade forskare har också lyft fram hur landskapet i erövrade

Invigning av boktryckeri på Kuba 1983. Den svenske ambassadören Anders Sandström i talarstolen. Norrskensflammans arkiv. Nedan: Tidskriften *Kuba* ges ut av Svensk-Kubanska föreningen sedan 1971.

områden ofta skildrades i kvinnlig form och att själva erövrandet framställdes i sexuella termer. Följden blev en föreställning om att man kunde lära känna ett lands kultur genom dess kvinnor.³⁶ Alla tre reseskildringarna från början av 1960-talet ger exempel på detta. Hos Ehnmark och Kumm fick de unga kvinnorna förkroppsliga den emotionella revolutionära kulturen, hos Lundkvist den kulturella mix av tradition och modernitet som han menade den nya kubanska kulturen stod för.

Eva Björklunds erfarenheter 1968–1969 var dock av ett helt annat slag. Hon deltog själv i det revolutionära livet och såg det inte utifrån som de tre tidigare manliga resenärerna. Dessutom var hon kvinna. Även hon betonade att revolutionen i första hand var ungdomens och att det var ungdomen som skulle förändra Kuba i grunden.³⁷ Hennes eget deltagande gav henne dock ett annat perspektiv. Även hon berättade om den vibrerande sexualiteten. Som blond kvinna väckte hon uppmärksamhet på stranden och hon blev uppvaktad av

män.³⁸ Men hon förde inte över sina personliga upplevelser av revolutionen till en symbolisk nivå. I debatter om *machismon* positionerade hon sig tydligt som svensk kvinna som ansåg att jämställdheten mellan könen var självklar, men hon hävdade

också att utvecklingen skulle gå i jämställd riktning när revolutionen fortskred. *Machismon* hade således inte sin grund i revolutionen, utan hade sina rötter i det gamla samhället.³⁹ Samma sak hävdade en nordisk brigadör som spontant avfärdade en lättklädd nattklubbsshow som ett uttryck för amerikansk kulturimperialism, men senare i artikeln menade att detta inte var revolutionens fel utan berodde på att den inte hade hunnit skapa en genuint folklig kultur.⁴⁰ De resenärer från Lund som författat boken *Kuba – revolutionärt exempel* hävdade i sin tur att den svenska kritiken mot puritanism, mansdominans och könsfördomar på Kuba allt för mycket hade utgått från en svensk könsrollsdebatt och att man inte hade tagit hänsyn till den starka inhemska patriarkalismen på Kuba.⁴¹ Till skillnad från

Björklund hänvisade de dock sällan i sin genomgång av det kubanska samhället till några egna subjektiva och känslomässiga upplevelser, utan de positionerade sig som analytiska betraktare. Björklunds mycket personliga skildring särskiljer sig i detta sammanhang. Men jag skulle inte vilja säga att den därmed är marginaliserad. Svensk-kubanska föreningen lyfte fram hennes skildring som en bra introduktion om man ville lära sig mer om den kubanska revolutionen.⁴² Därmed blir hennes personliga ton och känslomässiga engagemang också politisk gångbar och ett sätt att skapa engagemang både för politisk förändring i stort och för solidaritet med den kubanska revolutionen.

Känslor och revolution

Jens Ljunggren hävdar att det fanns förväntningar på intellektuella att väcka känslor och engagemang i den svenska mediala offentligheten under 1960-talet och menar att längtan efter politiska känsloupplevelser och engagemang var en viktig del i årtiondets vänsterintellektuella mobilisering. Det innebär inte att saklighet och analys nedvärderades, utan att det skulle kombineras med känslomässigt engagemang för att fylla ett existentiellt tomrum.⁴³ Det kan jämföras med Agneta Edmans iakttagelser att 1960-talets resenärer på ett annat sätt än tidigare kritiserade den svenska välfärdsstatens kyla.⁴⁴

De här analyserade skildringarna passar delvis in i dessa resonemang. Både Ehnmark och Kumm utgick från en västerländsk liberal demokrati som norm. Däremot fanns det en tydlig längtan efter och fascination för en annan mer passionerad emotionell kultur som man menade sig finna på Kuba där den representerades av sinnlig dans och musik och i första hand förkroppsligades av kvinnor, men även av cigarrer, Castros person och massmöten. Skildringarna författade av vänsteraktivister i slutet av 1960-talet lyfte också fram den emotionella gemenskapen som en förebild. Alla här undersökta skildringarna upplevde således en annan emotionell gemenskap på Kuba. I första hand framställdes den som en skillnad i politiskt system, men man kan fråga sig om de inte också menade att denna skillnad hade djupare kulturella rötter. Den var inte enbart kopplad till revolutionen. Dans och musik var inte bara revolutionära, utan även uttryck för andra kulturella strömningar.

Skillnaderna mellan skildringarna berodde dock på att det hade skett något i det omgivande samhället. Vietnamkriget och engagemanget mot den amerikanska krigsinsatsen tog fart i hela västvärlden efter 1965. I skildringar från denna tid var det inte längre den västerländska liberala demokratin som utgjorde mall. Det egna känslomässiga engagemanget var dock mindre uttalat i dessa skildringar, även om Björklunds skildring är ett undantag. Det känslomässiga engagemanget uppskattades inte heller av andra grupper i samhället. Ehnmark föregrep utgivningen av sin bok med en artikel i *Liberal Debatt* där han diskuterade bland annat Castro och hans anhängare. Han blev i ett senare nummer hårt kritiserad för att han låtit sig tjusas av entusiasmen och engagemanget på Kuba, men svarade i sin tur med samma mynt: Att inlägget mot honom var alltför lidelsefullt och illustrerade en hysterisk reaktion som han menade var vanlig i Kuba-debatten.⁴⁵ Känslor använ-

des i båda dessa fall som ett sätt att avfärda motståndaren.

Emotionalitet kan således ses som både något positivt och negativt och här vill jag återknyta till Jens Ljunggrens tes om att det främst var ett sätt för vänstern att mobilisera, men han påpekar också att det även inom vänstern fanns en kritik mot ett alltför starkt känslomässigt engagemang.⁴⁶ Samtidigt beskriver flera av de här analyserade resenärerna möten på ett personligt plan och hur den upplevda emotionaliteten också påverkade deras mer allmänna ställningstaganden till revolutionen. De känslor resenärerna upplevde skapade i sig ett engagemang. De marxistiska gruppernas och Nordiska Brigadens skildringar av Kuba från slutet av 1960- och början av 1970-talen byggde dock upp sina analyser mindre på det känslomässiga engagemanget och mer på andra parametrar. Det var i synnerhet en socialistisk analys och värdering av samhälls-

REFERENSER – REVOLUTION OCH KÄNSLOR

- 1 Denna undersökning har kunnat genomföras tack vare finansiellt stöd från Erik Philip-Sörensens stiftelse för främjande av genetisk och humanistisk vetenskaplig forskning.
- 2 Alison M. Jaggar, *Feminist Politics and Human Nature*, Totawa, NJ 1983.
- 3 Se exempelvis Jeff Goodwin, James M. Jasper & Francesca Polletta, »Why Emotions Matter», i Jeff Goodwin, James M. Jasper & Francesca Polletta (red.), *Passionate politics: emotions and social movements*, Chicago 2001, s. 1–10.
- 4 Paul Hollander, *Political pilgrims: western intellectuals in search of the good society*, New Brunswick 2006, s. 32. Även David Caute lyfter fram att Sartre hyllade energikulten på ön, David Caute, *The fellow-travellers: intellectual friends of communism*, London 1988, s. 421.
- 5 Se exempelvis *Cuba*, Uppsala 1969; Kerstin Allroth m. fl, *Kuba – revolutionärt exempel*, Stockholm 1969. Dessa böcker redogör främst för det kubanska samhällets uppbyggnad och det revolutionära samhället och beskriver mindre personliga möten med landet och människorna.
- 6 Björn Kumm, *Cuba sí*, Stockholm 1963, s. 11.
- 7 Ander Ehnmark, *Cuba Cubana*, Helsingfors 1963, s. 18.
- 8 Artur Lundkvist, *Så lever Kuba*, Stockholm 1965, s. 38.
- 9 Ehnmark 1963, s. 33, 83; Kumm 1963, s. 13, 100.
- 10 Kumm 1963, s. 148f.
- 11 Kumm 1963, s. 11, 92, 95, 97, 117 (citat); Ehnmark 1963, s. 18, 22f, 24; Lundkvist 1965, s. 61 och alla publicerade fotografier på dansande människor, planscher 6 och 27. Jfr Eva Björklund, *Dagbok från Kuba*, Stockholm 1971, s. 21, 35; *Kuba* 1972 mars, s. 4, 8, 28, 32, 35.
- 12 Kumm 1963, s. 94f; Ehnmark 1963, s. 23 (citat), 26.
- 13 Kumm 1963, s. 153.
- 14 Ehnmark 1963, s. 106–108.
- 15 Ehnmark 1963, s. 122–126. Även i Björklunds skildring ses massmöten som en ritualiserad form för människors deltagande i revolutionen, se exempelvis Björklund 1971, s. 20f, 47f, 68, 91.
- 16 Om reseskildrarens positionering eller strategi som vittne, se Arne Melberg, *Resa och skriva. En guide till den moderna reselitteraturen*, Göteborg 2006, s. 27. Han lyfter fram att vittnet vill berätta något som ingen annan sett eller upplevt.
- 17 Kumm 1963, s. 117; Ehnmark 1963, s. 28, 79, 81, 106, 108, 122. Jag har lånat begreppet emotionell gemenskap av medeltidshistorikern Barbara H. Rosenwein, se Barbara H. Rosenwein, »Worrying about Emotion in History» i *American Historical Review* 107:3, s. 842.
- 18 Enligt Melberg följer turisterna alla andra och ser det som

temet som de vidarebefordrade i sina skildringar, även om undantag finns. Andra forskare har också påpekat att människor som själva protesterar mot samhället ofta är ambivalenta till känslor eftersom de många gånger ihärdigt försöker framställa sig som rationella för utomstående.⁴⁷ Men det är tydligt att det personliga mötet med det känslomässiga engagemanget och resenärernas beundran för detta fick betydelse för flera av resenärernas tolkning av den kubanska revolutionen.

Björklunds skildring blir här särskilt intressant eftersom hon uttryckligen beskriver hur hennes känslor var centrala för hennes engagemang för revolutionen. Frågan man ställer sig då blir naturligtvis vad hennes skildring fick för betydelse i det svenska politiska sammanhanget. Vad får egentligen skildringar av denna typ för politiska konsekvenser? Hur mycket

påverkade de solidariteten med och engagemanget för den kubanska revolutionen och påverkade de inställningen till politisk förändring i stort?

Detta kan inte besvaras inom ramen för denna undersökning men en hypotes är att det är just författarnas egna känslomässiga engagemang som är deras styrka för att få igång ett engagemang. De tidiga skildringarna banade på så sätt väg för de senare. Könskodningen av det känslomässiga engagemanget problematiserar dock bilden ytterligare. Vad får det egentligen för konsekvenser när det politiska känslomässiga engagemanget kodas kvinnligt? Emotionalitet är således inte bara ett viktigt perspektiv när politisk turism studeras. Kopplingen känslor och politik är också central för studiet av politiskt engagemang och handling i stort.

anses som »måsten», Melberg 2005, s. 27. Turisten är en föraktad figur och sätts i litteraturen ofta i motsatsställning till resenären. Melberg och många med honom påpekar dock att det är svårt att i praktiken skilja mellan en resenär och turist, s. 27–29.

19 Se till exempel *Cuba* 1969, s. 71f; Allroth m. fl. 1969, s. 102, som särskilt betonar konstnärernas betydelse för spridningen av entusiasmen.

20 Se till exempel Björklund 1971, s. 21, 25, 30, 35, 91.

21 Björklund 1971, s. 25, 35.

22 Björklund 1971, s. 39, 47, 61, 139. Jfr *Kuba* 1972 mars, s. 4, 18, 28, 32, 35, 48.

23 Om positionen eller strategin som emigrant, se Melberg 2005, s. 30f.

24 Björklund 1970, s. 108, 119, 121.

25 Björklund 1970, s. 100f.

26 *Kuba* 1972 mars, s. 3 (cit); *Kuba* 1973 februari, s. 28f; *Kuba* 1974:1, s. 20.

27 Damian J. Fernández diskuterar att passionens politik är särskilt attraktiv för just ungdomen. Den svarar mot gapet mellan livet som det borde vara och livet som det är och ungdomen blir därför som grupp den som bär upp förändringarna, Damián J. Fernández, *Cuba and the politics of passion*, Austin 2000, s. 85.

28 Kumm 1963, s. 11f; Ehnmark 1963, s. 18, 29f, 147 och Björklund 1971, s. 22.

29 Kumm 1963, s. 102f.

30 Ehnmark 1963, s. 24.

31 Lundkvist 1965, s. 58.

32 Lundkvist 1965, s. 59. Om utlänningarnas besvikelse över den strama sexuella moralen, se även Kumm 1963, s. 112 och Björklund 1971, s. 56.

33 Lundkvist 1965, s. 59f.

34 Marina Warner, *Monuments and maidens: the allegory of the female form*, London 1996, kapitel 8 och 9.

35 George L. Mosse, *Nationalism and sexuality: respectability and abnormal sexuality in modern Europe*, New York 1985, s. 90–100.

36 David Spurr, *The rhetoric of empire: colonial discourse in journalism, travel writing, and imperial administration*, Durham 1993, s. 170–183.

37 Björklund 1971, s. 22.

38 Björklund 1971, s. 16, 35.

39 Björklund 1971, s. 21, 23, 38, 63, 95, 121.

40 *Kuba* 1972 mars, s. 39f.

41 Allroth m. fl. 1969, s. 106–114.

42 Se till exempel *Kuba* 1971 december, s. 22; *Kuba* 1972 mars, s. 50.

43 Jens Ljunggren, *Inget land för intellektuella: 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*, Lund 2009, s. 113–141. Han menar att »60-talsvänsterns framväxt också bör analyseras som uttryck för en politisk emotionaliseringsprocess, för vilken vänsterintellektuella gick i spetsen», s. 256.

44 Agneta Edman, »'Herrgårdslandet'. När välfärd blev överflöd i svenska reseskildringar 1949–1960», i Kim Salomon, Lisbeth Larsson & Håkan Arvidsson (red.), *Hotad idyll: berättelser om svenskt folkhem och kallt krig*, Lund 2004, s. 161–186.

45 Anders Ehnmark, »Fidel Castros mått på folkviljan», *Liberal Debatt* 1963:3; Jørgen Schleimann, »Advokat för Fidel», *Liberal Debatt* 1963:5; Anders Ehnmark, »Demokrati i Tredje världen», *Liberal Debatt* 1963:6. I ytterligare en kritisk artikel i *Aftonbladet* anklagas Ehnmark för att vara en »rasande revolutionsräv», C-A Wachtmeister, »Ett ben i halsen», *Aftonbladet* 29/4 1963.

46 Ljunggren 2009, s. 134–141.

47 Goodwin, Jaspar & Polletta 2001, s. 15.

CHARLOTTE TORNBJER

är historiker verksam vid Lunds universitet. Hon har skrivit om moderskapets betydelse i konstruktionen av en svensk nationell identitet. Hon forskar för närvarande om känslornas roll för politisk mobilisering.

ABSTRACT

Revolution and emotions. Swedish radical tourists in Cuba during the 1960s and the beginning of the 1970s

How do emotions influence political interests? In this article the author analyses Swedish radical tourists travelling to Cuba during the 1960s and the beginning of the 1970s. The travellers were all very fascinated by the emotional commitment to the revolution that they saw among the Cubans. They saw the dancing and the music as an integrated part of the revolution. The early tourists felt themselves to be witnesses to the revolution and they experienced this commitment as a positive force. The visitors at the end of the 1960s and 1970s, however, more often identified themselves with the revolution, but even this group found another emotional community in revolutionary Cuba. And even if emotions were not always seen as something positive in the political debate, it is obvious that among these wholeheartedly radical tourists their emotional experiences influenced their attitudes to the Cuban revolution.

Cuba og Vietnam som symbolske og konkrete utopier

Danske solidaritetsrejser i 1960'erne og 1970'erne

I 1960'erne og 1970'ernes solidaritetsarbejde i Danmark var både Cuba og Vietnam væsentlige omdrejningspunkter. Solidaritetsrejserne til de to lande viser, at der var tale om ganske forskellige politiske og kulturelle attraktionselementer og identifikationsmuligheder i solidaritetsarbejdet. Cuba fremstod som den varme frodige kammeratlige og konkrete revolution, Vietnam som det sarte, fjerne, fremmede folk hvis kamp havde stor symbolsk værdi.

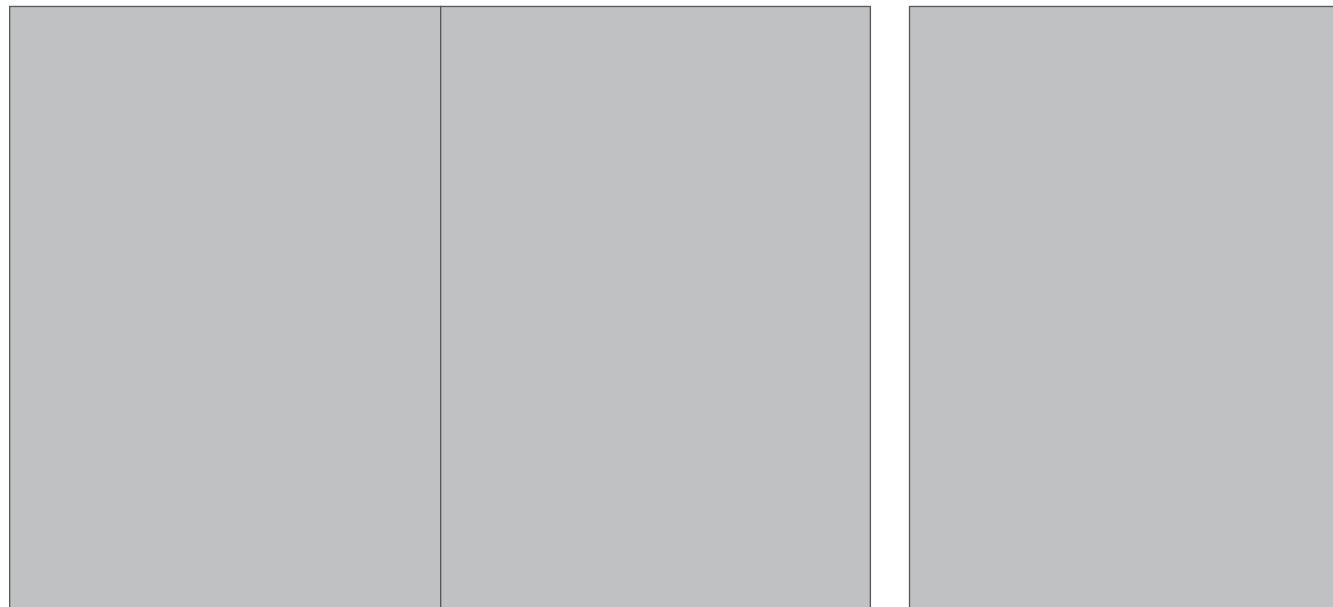
AF KAREN STELLER BJERREGAARD

Fænomenet solidaritet med den 3. verden opstod i takt med det venstreorienterede oprør i 1960'erne og 1970'erne, i Danmark, såvel som mange andre vesteuropæiske lande og USA. Den 3. verden blev i mange solidaritetsgrupperinger forstået som arnested for et særligt revolutionært potentiale og var derfor en betydelig inspiration i mange aktivisters bestræbelser på at forandre deres eget samfund.¹ En af de mange praksisformer, der udgjorde solidaritetsarbejdet var rejser til de lande, aktivisterne stillede sig solidariske med, og jeg skal i denne artikel analysere de solidaritetsrejser, der blev foretaget til henholdsvis Cuba og Vietnam. Det centrale spørgsmål er, hvilken betydning rejserne havde som solidaritetspraksis. Som det vil fremgå, var der meget stor forskel på solidaritetsrej-

serne til henholdsvis Cuba og Vietnam. Cuba var et samfund under opbygning, Vietnam et land i krig, og hvor de mange Cubarejser var præget lystfyldt inspiration fra et konkret land, var de få rejser der blev foretaget til Vietnam præget af mere fjern beundring af et symbol på den antiimperialistiske folkekrig.

Det er klart, at rejserne indgik i en politisk sammenhæng og var ideologisk motiverede i de respektive miljøer. Jeg forstår dog ikke de rejsende som »politiske pilgrimme«², men er konkret inspireret af sociologen Kevin Hetherington, der ser rejsen som en praksis igennem hvilken man tilskriver bestemte steder betydning. En sådan betydningstilskrivning er dog ikke alene knyttet til rejsens mål, men i lige så høj grad til det samfundsengagement, som den rejsende bærer med sig. Hetherington betegner de steder, som hermed tilskrives en særlig betydning »utopica« – et utopia, der placerer sig i et landskab, symbolsk, men også konkret, indholdsudfyldt af utopiske forestillinger, ideologier og praksisser. Stederne er ofte langt fra den vestlige verdens politiske og kulturelle metropoler, hvorfor der knyttes en særlig autenticitet og et særligt utopisk potentiale til dem.³ For en dansk solidaritetsaktivist kunne Sierra Maestra-bjergene på Cuba eller en landsby i Vietnam således udgøre sådanne »utopicas«. Ved at studere rejseberet-

Løbeseddel fra Den Røde Højskole om kurser på Cuba. På bagsiden er programmerne trykt. Til sidst forsiden af lovene fra Dansk-Cubansk Forening. ABA, Kbh.

ninger og de måder, hvorpå rejserne indgik i solidaritetsarbejdet på, kan man på den måde kaste lys over, hvor forskelligt forskellige lande blev betydningsstilskrevet, og hvordan dette både hang sammen med solidaritetsaktivisternes egne kulturelle horisonter og med de politiske projekter, der knyttede sig til solidaritetsarbejdet.

REJSER TIL CUBA

Rejser spillede en stor rolle i solidaritetsarbejdet for Cuba. Selvom den cubanske revolution i 1959 allerede fra de tidlige 1960'ere tiltrak sig nogen opmærksomhed i danske venstreorienterede kredse, skal jeg i denne sammenhæng primært fokusere på de rejser, der blev foretaget indenfor Dansk-Cubansk Forening (DCF), der blev dannet i 1968. DCF stod som den eneste solidaritetsorganisation for Cuba for de mest organiserede solidaritetsrejser, de nordiske brigaderejser.

Hvis man ser på rejserne som solidaritetspraksis, er det helt afgørende, at forståelsen af den cubanske revolution rummede en dobbelt tidsregning. På den ene side var den fra 1959 et allerede etableret faktum med et *før* og et *efter*. På den anden side var revolutionen noget, der først skulle til at udfolde sig i

opbygningen af et nyt samfund med nye institutioner og nye normer. At rejse til Cuba var på den måde både en rejse til et sted, hvor utopien rent faktisk var blevet en realitet og samtidig en rejse til et sted, hvor man kunne deltage i virkeliggørelsen af selv samme utopi.

Rejserne til Cuba med Brigada Nordica blev en fuldstændig afgørende solidaritetspraksis i DCF.⁴ Alene udarbejdelse af materiale til de forberedende seminarer i form af læsestof, lysbilleder og ikke mindst film osv. udgjorde en stor del af det hjemlige arbejde. For den enkelte aktivist var det således forbundet med en høj grad af forpligtelse, også før man overhovedet kom afsted. Selve rejsen kom efterhånden til at bestå i tre ugers arbejde, hvor deltagerne havde base i en til formålet indrettet lejr, og en uges rundrejse, der havde karakter af kultur- og badeferie.

Spørgsmålet om, hvad det at rejse til Cuba overhovedet betød havde været et diskussionstema siden den første rejse i sommeren 1968, der dog var foregået inden dannelsen af DCF. En solidaritetsaktivist, Svend Agger, der også deltog i Vietnamarbejdet, kritiserede efter sin hjemkomst flere af de danske deltagere, idet han mente, at de i al for stor udstræk-

Åbning af ungdommens og studenternes verdensfestival på Cuba i 1998. Den canadiske delegation frembærer et banner med festivalens slogan: Fred, Venskab og antiimperialistisk solidaritet. Foto: Arbejdermuseet og ABA. Kbh.

ning havde opfattet det som en ferietur – hvilket han altså ikke selv gjorde. Disse feriegæster ville have »svært ved at honorere de forventninger, som cubanerne stiller til vores aktivitet efter hjemkomsten«, skrev han.⁵ Svend Agger skabte altså en forbindelse mellem det at have været der og forpligtelsen til at omsætte dette til mere organiseret solidaritetsarbejde. En lignende forståelse af, hvad en rejse til Cuba betød, kunne også ses i et kaotisk interview i venstrefløjsbladet *Politisk revy* med henholdsvis Niels Frölich og Erik M. Petersen, der netop var hjemvendt fra omtalte rejse til Cuba, og Leif Varmark og Henning Prins, der netop var hjemvendt fra det såkaldte Mors-seminar, hvor erfaringerne fra forårets studenteroprør København var blevet diskuteret af oprørerne selv.⁶ Hvor Varmark og Prins fortalte om »seminarets totale kærlighed«, »jeg-power« og »kommunikation«, betonedes Frölich og Petersen »revolutionær bevidsthed« og »skoling« og mente i øvrigt, at der havde været »for mange anarkister« med på turen til Cuba.⁷ Sådanne indlæg vidner om, at Cubarejser fra begyndelsen blev en betydningsdannende praksis, der rummede bestemte forestillinger om såvel Cuba som om det solidaritetsarbejde, der skulle knyttes hertil. I sommeren 1968 kunne en rejse til Cuba således markere distance til mere flippede dele af de ungdomsoprørske miljøer. Men hvis man ser på de organisationer, der deltog i forberedelserne af Cubarejserne i sommeren 1968 (VS, Studentersamfundet, SUF, politisk revy og De Storkøbenhavnske Vietnamkomiteer), indikerede en Cubarejse dog også en venstrefløjsposition, der var antiautoritær, både hvad angik politisk indhold og form. Dette ændrede sig, som det vil fremgå, fra starten af 1970'erne.

Hvis man ser på indholdet af rejseberetningerne, der blev bragt i *Cuba-bladet*, tematiserede de kun i meget ringe grad Cubas position på den stormagtspolitiske arena. Det er derimod bemærkelsesværdigt, at beretningerne syntes at balancere mellem personlige eksplorative historier på den ene side og på den anden side en kollektiv-historie, der skrev rejserne ind i en fælles ramme, der ikke var til diskussion. Det personlige eksplorative element kom ofte til udtryk ved, at jeg-fortælleren beskrev, hvordan han eller hun frit havde bevæget sig rundt, tilsyneladende uafhængigt af gruppen. Et enkelt eksempel er Jens Møller, der fortæller, hvordan han sammen med »Anne« i intens tosomhed udforskede Havanna: »(..) vi vil ikke spise, ikke nu, og måske slet ikke i dag. Vi vil opleve Havanna, Anne og jeg.«⁸ De personlige oplevelser fremstod ofte som øjenåbnende små eventyr – her i en beretning fra brigaderejsen i 1974:

[bagefter] var vi i Matanzas for at høre om kommunalvalget. Jeg snød. Gik ned og snakkede med portnersken, som fortalte om karnevallet, og med en matematiklærer på aftenskolen, der netop havde pause. Han sagde jeg var smuk og tilbød mig børn og ægteskab, inden han igen gik ind for at under vise. Af en eller anden grund forstod jeg spansk den aften...⁹

Absolut mest karakteristisk i rejseberetningerne stod dog mødet med det frodige eksotiske revolutions-Cuba. Stort set alle beretningerne rummede beskrivelser af det varme fugtige klima, stærkt sanselige indtryk af såvel natur som storby,

mange lugte og mange farver. En del af beskrivelserne af disse sanselige by- og landskaber fyldtes ud af varme historiefortællende cubanere, som de rejsende havde mødt. På den måde blev det igen og igen fortalt, både hvordan de rejsende havde haft meget personlige samtaler med såkaldt almindelige mennesker, og hvordan revolutionen positivt og til stadighed forandrede livet totalt for den almindelige cubaner, socialt, sundhedsmæssigt, uddannelsesmæssigt:¹⁰

(...) revolutionen hører ikke hjemme på museum. Revolutionen er ikke død. Revolutionen skal ikke udstilles. Den findes lyslevende nede i Santiago, hvor folk maler deres huse, og hvor bageren har billeder af Che, Lenin og Bresjnev og sælger varme brød. Revolutionen er ikke en isoleret historisk begivenhed, men en del af det cubanske folks hverdag.¹¹

De mellem menneskelige møder, som prægede beretningerne og som altså indgik i de sanselige beskrivelser, fik cubanerne til nok at være eksotiske, men også at fremstå som ligeværdige kammerater. Ingen steder var der antydninger af, at man ikke kunne forstå cubanerne og den cubanske kultur, snarere følte de rejsende sig hjemme i den. Blandingen af det eksotiske og det genkendelige forstærkedes af de erotiske undertoner, der prægede nogle beretninger. Der var mange beskrivelser af fest, dans, rytme og sitrende nattetimer, og de kønsstereotyper, der knyttede sig til de cubanske revolutionshelte, var ofte virksomme i fortællingerne. Tilsammen udgjorde disse elementer rammerne om et stærkt og utvetydigt heteroseksuelt univers, der både fremhævede det særligt cubanske og samtidig var fuldstændig genkendeligt for de danske rejsende.

Det sanselige element er det mest kontinuerlige i rejsebeskrivelserne. Næsten lige meget hvem der havde været af sted og hvornår, spiller dette en rolle i beretningerne. Da DCF fyldte ti år i 1978, fremhævede formanden Karsten Garder, at foreningen havde etableret et miljø »i overensstemmelse med den cubanske livsholdning. (...) hvor det saglige kombineres med fest og glade dage. For at sige det ligeud.«¹² Det betød, at de kunne »trække folk til, som ellers ikke ville være indblandet i venskabs- og solidaritetsarbejde.«¹³ Der er således ingen tvivl om, at de caribiske rytmer blev set som en vigtig del af solidaritetsarbejdet, og som en fast del af rejseberetningerne blev billedet af det eksotiske og kulturelt attraktive Cuba fastholdt, uanset de politiske udviklinger.

Vigtigheden af rejserne kan på den måde næppe overvurderes, og der blev i stigende grad ofret møder og diskussioner på planlægningen af dem. Forud for konsolideringen af rejsernes faste form lå da også en længere proces, hvor der var foregået en vis holdningssammensmeltning med det cubanske mellemløselige venskabsinstitut ICAP, som altså var statsligt, og som fra omkring 1970 stod som den officielle værtsorganisation.¹⁴ Her kom to tendenser til at gøre sig gældende. For det første blev foreningen i stigende grad opsat på at hverve deltagere fra det, de opfattede som den danske arbejderklasse.¹⁵ Indsatsen synes at have båret frugt, for i begyndelsen af 1976 kunne hovedbestyrelsen meddele, at halvdelen af brigadedeltagerne var »arbejdere«, hvilket dog dækkede over

både repræsentanter fra faglige organisationer og DKU'ere.¹⁶ Dette kom også til udtryk i rejseberetningerne i *Cuba-bladet*, hvor beskrivelserne af det manuelle arbejde blev tildelt en vis plads. Omtalerne af bolig- og skolebyggeri og en række andre sociale og institutionelle tiltag i Cuba fremstillede landet som et moderne industrisamfund, og dette kom til at overskygge en anden side af Cuba som attraktiv konkret utopi, nemlig de intellektuelle nybrud indenfor kunst, litteratur, musik, plakater og ikke mindst film, der havde spillet en vigtig rolle i slutningen af 1960'erne.

For det andet er det tydeligt, at der skete en decideret politisk stramning af kriterierne for deltagelse. Samtidig med at det »at være der« i sig selv blev opfattet som en betydningsfuld solidaritetsaktivitet, blev det således efterhånden klart, at DCF som loyal solidaritetsforening ikke tolererede, at rejserne blev gjort til genstand for kritik. Loyaliteten med det cubanske styre kom bl.a. til udtryk ved det bemærkelsesværdige fravær af konflikter mellem DCF og ICAP.¹⁷ Da ICAP eksempelvis i 1975 gjorde klart, at de, »for at modvirke splittelse (...) [ikke ønskede et] stigende antal af organiserede ekstremister med et anti-sovjetisk syn«, blev dette efterfulgt.¹⁸ Hvor rejserne i begyndelsen havde været et rekrutteringselement, blev der i 1975 krævet mindst et halvt års aktivt medlemskab af DCF, før man kunne komme afsted.¹⁹ ICAP formulerede det således:

Formålet med at sende brigader er, at styrke solidariteten og dermed venskabsforeningerne (...) Foreningerne skal ikke være rejsebureauer. Dem, der vil hertil som turister kan gøre det selv. Man skal have gjort sig fortjent til at komme med.²⁰

Den løbende stramning af kriterierne for deltagelse havde både at gøre med pres fra ICAP, men også at brigaderejserne, efterhånden som kritikken af Cubas afhængighed og loyalitet overfor Sovjet dukkede op, også fremstod som et værn om forestillingen om Cuba som den lille rebelske uafhængige ø. Ligeså væsentligt det var, at man selv havde været der, ligeså afgørende var det, at man efterfølgende arbejdede videre med erfaringerne fra rejsen, aflagde den rette rejseberetning og således lod rejsen indgå i solidaritetsarbejdet.²¹ I et arbejdsgrundlag formuleret i januar 1973 fremgik det da også, at man krævede »ubetinget solidaritet« med alt hvad den cubanske regering foretog sig.²² Cubakritiske artikler af bl.a. journalisten Jan Stage, der selv havde rejst meget i Cuba, blev løbende bragt i både *Information* og *Politisk Revy*, og blev opfattet som »anti-cubanske« og hvilende på »falske forestillinger«.²³ Og i begyndelsen af 1974 blev to medlemmer ekskluderet af foreningen, fordi de i *Information* skarpt havde kritiseret den nordiske brigaderejse, som de havde deltaget i, i sommeren 1973.²⁴

Foreningens loyale holdning til det cubanske styre havde også at gøre med, at DKP efterhånden havde stor indflydelse i DCF, hvilket udelukkede sovjetkritiske og venstreradikale synspunkter. Det betød dog ikke, at rejserne mistede betydning, de blev tværtimod løbende omtalt som en central del af solidaritetsarbejdet og var noget, som DCF var kendt for i andre solidaritetsmiljøer. Men det betød også, at andre typer

af rejser dukkede op, særligt den politiske delegationsrejse med DKP som centralt omdrejningspunkt.²⁵ Omtalerne af og beretningerne fra disse rejser bar præg af, at Cuba på mange måder blev forstået som en etableret konkret utopi. I et interview med DKP's daværende formand Knud Jespersen, der, sammen med en DKP-delegation, netop var vendt hjem fra PCC's første partikongres i 1975, fremhævede han med glæde, at »selve revolutionen er stabiliseret. De ting der sættes i gang bygger mere og mere på kendsgerninger, på videnskabelige undersøgelser.«²⁶ Her var de eksplorative elementer nedtonet, og de officielle delegationsrejser kan ses som en praksis, hvor konkrete aktører i handling og tale placerede Cuba mere entydigt som en del af den kommunistiske verdensbevægelse. Dette gjorde sig også gældende i forbindelse med afholdelsen af den 11. Verdens ungdomsfestival i 1978.²⁷ DKU spillede en væsentlig rolle i den danske forberedelseskomite, og beretningerne fra forberedelsesrejserne tematiserede gang på gang Cubas relation til Sovjet som en garant fortsat international solidaritet.²⁸

Den politiske ensretning betød dog ikke en nedtoning af det eksotiske Cuba. Beretningerne fra selve afholdelsen af festivalen var i meget høj grad præget af farver, lyde og lugte, der fyldte sanserne til langt ud på natten.²⁹ Cubanerne blev fremstillet som rummende en særlig autenticitet.³⁰ Musikeren Arne Würgler, der havde været af sted som en blandt flere danske musikere, skrev:

[det var] ligesom at blive lukket ind i et krydret, fugtigt og frodigt drivhus. Luften blev mit første møde med Cuba. Dernæst kom musikken. (...) cubanerne kender deres egen tradition og deres musikalske rødder. De lever ikke som os, der ikke kan huske, eller slet ikke kender, vores bedste-forældres sange. De lever ikke i et tomrum, hvor en kapitalistisk kulturimperialisme har fået frit spillerum.³¹

Den revolutionære begejstring, der havde præget rejserne i 1968, var her 10 år senere afløst af en mere traditions- og autenticitetsbesyngende glæde over mødet med Cuba. Billedet af det eksotiske Cuba var intakt, men det indgik i en anden politisk ramme, der ikke var åben for forhandling.

REJSER TIL VIETNAM

Rejserne til Vietnam var præget af at være enten journalistens eller den politiske delegations rejse. Det er bemærkelsesværdigt, at selve ordet Vietnam indtil erobringen af Saigon i 1975 i realiteten oftest kun dækkede over Nordvietnam. En rejse til Vietnam var en rejse til Nordvietnam.³² Og hvor rejser til Cuba havde den fortsatte revolution som drivkraft, knyttede solidaritetsrejser til Vietnam sig primært til krigen, ikke til opbygningen af et nyt samfund efter fredsslutningen. Solidaritetsrejserne til Nordvietnam var tilrettelagt af de nordvietnamesiske myndigheder på forhånd, selvom beretningerne også fortæller om afstikkere fra de planlagte ture. Dette havde ikke alene ideologiske årsager, men hang også sammen med den i gangværende krig og Nordvietnams behov for så megen positiv omtale som muligt. Rejserne skal derfor også – præcis

Ib Nørlund, international sekretær
i DKP, på besøg i Nordvietnam i
1966, her fotograferet sammen
med vietnamesiske soldater. Foto:
Arbejdermuseet og ABA, Kbh.

som tilfældet var det med Cuba-rejserne – ses som led i en helt elementær propagandastrategi.

Jeg skal i denne sammenhæng primært fokusere på de rejser, der blev foretaget inden for rammerne af de to hovedgrupperinger i solidaritetsarbejdet for Vietnam, nemlig det mere moderate og enhedspolitiske Vietnam 69, der inkluderede DKP's Vietnamarbejde, og den radikale, antiimperialistiske gruppering De Danske Vietnamkomitéer (DDV).³³ Den aktivistiske kultur i DDV lagde ikke op til delegationsrejser, og det er da også markant, at rejser til Vietnam var et særsyn i dette miljø. I Vietnam 69 og den bestræbelse på opinionsarbejde i Danmark, der lå i dette miljø, var det derimod mere oplagt at foretage rejser, især med henblik på dokumentation af krigens gru. Dette gjaldt også for DKP, der tillige havde interesse i at knytte forbindelser med det vietnamesiske kommunistiske parti.

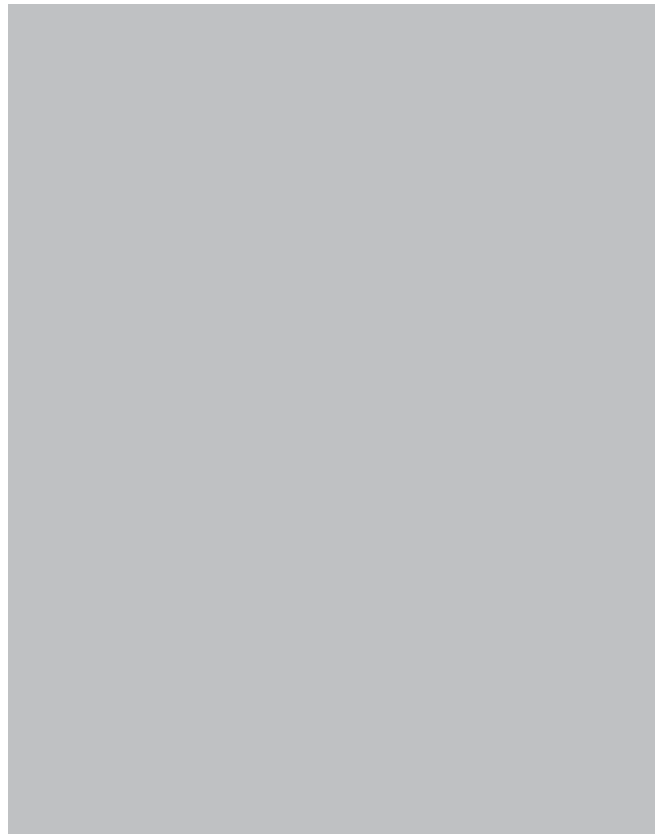
Dokumentation af krigens gru var forbundet med et andet fuldstændig dominerende træk i de rejseberetninger, der findes fra folk, der var knyttet til Vietnam 69, nemlig beskrivelser af vietnameserne som værdige, ydmyge og elskværdige figurer. En mindre delegation fra Vietnam 69 var afsted i 1972, og en af deltagerne, forfatteren Erik Knudsen, skrev efterfølgende:

Jeg havde frygtet, at 30-årskrigen (eller hundredårs- om man vil) havde gjort vietnameserne til et folk af prøjsere. Det var måske den største overraskelse: roen, den smilende selvsikkerhed.³⁴

Knudsens bemærkelsesværdige modstilling til »prøjserne«, der angiveligt dækkede over en mere brutal, grov og brovtende militarisme, markerede altså vietnameserne som det modsatte. Hvis man ser på det agitationsmateriale, som Vietnam 69 i øvrigt brugte, er det netop billedet af Vietnam som det lille fredelige og elskværdige land, udsat for de groveste overgreb fra en fjende, der slet ikke rummede eller forstod vietnamesernes finhed, der træder frem.

DKP's tidligere partisekretær Ib Nørlund havde allerede i 1966 (og altså før dannelsen af Vietnam 69) været i Nordvietnam, inviteret af Centralkomiteen i det vietnamesiske kommunistparti. Rejsen blev beskrevet i en række artikler i *Land og Folk*, men blev også samlet og redigeret i bogen *Møde med Vietnam*.³⁵ Rejsen havde betydning for DKP's muligheder for at hævde egen position i Vietnamarbejdet, men det er bemærkelsesværdigt, at han også betonedede vietnamesernes heroiske, men sarte fremtræden.³⁶

[Man] hører (...) ingen klynken fra de folk, selvom de i deres erindring og tanke bærer på svære lidelser. De taler med ro om bitre ting og opfører sig med venlighed overfor hinanden, men overfor fjender og forræderi er de lige så naturligt ubønhørlige. I Hanois hverdagsliv er det imidlertid ikke fjender, man møder. Det er hjælpsomhed og sammenhold, som så smukt finder udtryk i det klangfulde melodiske vietnamesiske sprog. Det er det der giver denne sære fornemmelse af fred midt i et brændpunkt for den skændigste krig, som verden længe har oplevet.³⁷

Ib Nørlund, international sekretær i DKP, besøgte Nordvietnams kommunistiske parti i 1966. Her i samtale med sine værter foran et tempel. Foto: Arbejdermuseet og ABA, Kbh.

Et andet eksempel på, hvordan dette indtryk af vietnameserne satte sig igennem, findes hos Jørgen E. Petersen, der som kritisk journalist havde været stærkt engageret i den 3. verden siden de tidlige 1960'ere og også blev en central figur i Vietnam 69. Petersens ellers usentimentale pen kunne ikke skjule hans stille beundring for vietnamesernes venlighed og ro:

Jeg tænkte tilbage på mine dage sammen med disse seje, modige mennesker. Tænkte på det raseri vi andre ville befinde os i, hvis bomberne dagligt regnede ned over os fra en fjende som vi ikke magtede at bombe igen. (...) Maskinen begyndte at lette. Den lille gruppe stod endnu dernede på pladsen og vinkede. Var jeg som journalist blevet taget ved næsen og lullet ind i propaganda af den mest subtile slags. Eller havde jeg fået mig en ven. Vistnok det sidste.³⁸

Det er klart, at Nørlund og Petersen på mange punkter havde forskellige dagsordener og bevæggrunde for at rejse og skrive. En klar forskel i beretningerne er, at hvor Petersen løbende forholdt sig kritisk til f.eks. bureaukrati og den politiske kontrol i øvrigt, så er dette et tema, der slet ikke berøres af Nørlund. Men det er samtidig tydeligt, at de også havde fælles træk, særligt i deres fremstilling af Vietnam. Selvom der i beretningerne indgik mange beskrivelser af det daglige liv, handlede disse ikke om, hvordan endemålet fra Nordvietnams side også handlede om opbygningen af et kommunist-

tisk samfund i et samlet Vietnam, heller ikke i Nørlunds beretninger. Dette skal formentlig ses som udtryk for DKP's enhedspolitiske bestræbelser, også før dannelsen af Vietnam 69. Et karakteristisk fællestræk ved beretningerne var således, at de både fremlagde dokumentation for, hvordan krigen gik ud over civile, herunder meget omfattende billedserier af forbrændte mennesker og sønderbombede boligkvarterer og hospitaler, men også, at de fremhævede vietnamesernes nøjsomhed og hittepåsomhed i hverdagen under de barske vilkår.³⁹ Det er derfor karakteristisk, at selvom vietnameserne også blev omtalt som kæmpende, stålsatte og heroiske, så var det ikke billedet af guerillaens vilde råstyrke, der kendetegnede beretningerne, men derimod billedet af et utroligt fredeligt og harmonisk folk. Denne dobbelthed fremstod i beretningerne som en kilde til stor undren, og de rejsende syntes hele tiden at have iagttagernes, ikke deltagerens rolle. Som det fremgår af ovenstående citat, var Jørgen E. Petersen selv i tvivl om, hvad han egentlig havde oplevet, og om han havde knyttet et menneskeligt venskabsbånd eller ej.

Hvis vi vender blikket mod Vietnam 69's konkurrent DDV, er det sigende, at der tilsyneladende kun blev foretaget en enkelt rejse af aktivister fra DDV, nemlig en tur i 1972, hvor bl.a. Tove Jensen og Vagn Søndergård var i Nordvietnam i to uger. Det var således en mindre gruppe fra inderkredsen af DDV, der var inviteret af Vietnam Peace Committee i DRV.⁴⁰ Beskrivelser af oplevelserne blev bragt i enkelte artikler i DDV's blad *Vietnam-Solidaritet*, men der blev også lavet en dokumentarfilm på baggrund af optagelser under rejsen.⁴¹ Den kunne lånes af DDV for 50 kr. og var altså tænkt som direkte brugbar til møder og arrangementer i det antiimperialistiske arbejde.

Ligesom det havde været tilfældet under de rejser, der knyttede sig til Vietnam 69, mødte også denne delegation officielle repræsentanter for Nordvietnam,⁴² men artiklerne om rejsen beskrev først og fremmest, hvordan Nordvietnam var et (socialistisk) samfund under opbygning, både på trods og på grund af krigen. Overskrifter som »Kvinder på fabrik i Hanoi« og »Dynamisk udvikling indenfor industrien og landbruget i DRVN på grund af den sociale revolution« indikerede, at delegationen snarere havde besøgt et samfund under opbygning end et land i krig.⁴³ Artiklerne var illustreret med fotos fra vietnamesisk industri, arbejdere med hjelme og gnistrende svejseapparater.⁴⁴

Rejseberetningerne tematiserede først og fremmest vietnameserne som et arbejdende folk, hvis kamp man solidariserede sig med og kunne lære af. Dette var bemærkelsesværdigt, fordi beskrivelser og billeder af Vietnam som industriland med arbejdere ellers var lidt af et særsyn blandt massive opbud af billeder af risbønder og især kvindelige FNL-guerillaer i *Vietnam-Solidaritet*. Bortset fra få andre eksempler⁴⁵ rummede bladet ikke artikler om udviklingen af det vietnamesiske samfund, om end landbrugsstrukturen blev omtalt et par gange.⁴⁶

DDV forstod og fremstillede i høj grad Vietnam som spydspids i den antiimperialistiske folkekrig, der rakte ud over det vietnamesiske samfund, og den interesse for Vietnam som socialistisk samfund under opbygning, der kom til udtryk i rejseartiklerne, forekommer derfor besynderlig. Selvom det ikke

havde været en meget eksplicit formuleret linje i DDV, var det dog primært FNL, befrielsesfronten i Sydvietnam man støttede, ikke nødvendigvis det kommunistiske Nordvietnam. De arbejderistiske artikler i kølvandet på rejsen skal derfor ses i lyset af flere forhold. For det første var DDV's støtte til FNL's befrielseskrig i en vis udstrækning knyttet til en forhåbning om en social revolution i Vietnam. For det andet var der på dette tidspunkt en øget betoning af klassekamp i DDV's solidaritetsarbejde. Hvis man skulle vinde den danske arbejderklasse for sig, var det oplagt at fremstille vietnameserne som arbejdere, man kunne identificere sig med, ikke som risbønder. Og for det tredje mener jeg artiklerne tyder på, at selve mødet med de fremmede vietnameserne faktisk var vanskeligt at omsætte til beretninger, der meningsfuldt kunne indgå i det antiimperialistiske arbejde i Danmark anno 1972, hvor Vietnamarbejdet på mange måder var i opløsning, men fortsat havde stærk symbolsk betydning i solidaritetsmiljøerne. Artiklerne forekommer sært distancerede i både form og indhold, og signalerede ikke, at DDV havde været hos kammeraterne ved fronten.

Rejserne havde meget forskellig betydning i de to Vietnamgrupperinger. For Vietnam 69 (og DKP) havde rejserne og de formelle partikontakter betydning for legitimeringen af egen position, men der var ikke tale om mange rejser eller mange rejsende. Hvad angår DDV, blev det at rejse i realiteten ikke tillagt betydning som solidaritetspraksis. Der var ganske enkelt ikke rejseaktivitet i et omfang, der indikerer, at det at have været der selv blev tillagt betydning som særlig erfaring eller status. For de aktivister, der støttede befrielseskrigen i Vietnam som det væsentligste antiimperialistiske brændpunkt, kunne en rejse ikke indgå som dokumentation eller som gyldig erfaring. Solidariteten her handlede i langt højere grad om en antiimperialistisk kamp, der rakte ud over Vietnam. Efterhånden som det antiimperialistiske perspektiv skærpedes i DDV, fremstod Vietnam i stadig højere grad som et udtryk for eller et symbol på denne kamp, og var derfor ikke af afgørende interesse i sig selv som land eller samfund. Et andet element var den vietnamesiske kulturs manglende attraktionskraft. Vietnamesisk kultur indgik kun i meget ringe grad i solidaritetsarbejdet og udgjorde altså heller ikke et element, der kunne motivere til rejser i større udstrækning. Også her var kontrasten til Cubaarbejdet stor.

Hvor Cuba som sted altså for mange rejsende rummede noget, man søgte, havde Vietnam slet ikke denne attraktionskraft. Vietnam blev i høj grad fremstillet som noget meget fjernt. Risbønderne tilhørte en helt anden verden og var ikke figurer, man kunne identificere sig konkret med. De mange billeder af yndige vietnamesiske unge kvinder med de karakteristiske bambushatte og et maskingevær over skulderen synes at sammenfatte den dybe fascination af og solidaritet med det lille lands heroiske kamp på den ene side, og den eksotiske fjernhed, der netop rummede en stor afstand på den anden. Selv de rejseberetninger, der beskriver mødet med landet som positivt, rummer utvetydigt en eksotisk fjernhed i den måde, vietnamesisk kultur og befolkning fremstilles.

Den fornemmelse af fjernhed, der præger rejseberetningerne fra Vietnam, er blevet spidsformuleret af den amerikanske

forfatter Susan Sontag, der som (venstre)intellektuel var aktiv i den amerikanske krigsprotestbevægelse, og i forlængelse af sit ophold i Nordvietnam i 1969 skrev *Rejse til Hanoi*. Den blev oversat til dansk og var udbredt i de danske solidaritetsmiljøerne.⁴⁷ For Sontag blev det, som danske rejsende beskrev som den stille heroiske udholdenhed og evige venlighed, kilde til irritation. Hun opfattede det som en slags naivitet, hun ikke vidste, hvordan hun skulle forholde sig til, da vietnameserne samtidig havde heltestatus. Selvom hun hele tiden prøvede at trænge ind til en nærmere forståelse af vietnameserne, der kunne gøre dem til ligeværdige kammerater man kunne diskutere med, mødtes hun gang på gang af det fine sarte og uskyldige, men stærkt stiliserede barneagtige væsen. Dette forbandt hun også med det, hun beskrev som den kønsløse vietnamesiske kultur, hvor ingen kyssede eller i øvrigt rørte ved hinanden offentligt.⁴⁸ Interessant nok sammenlignede hun på dette punkt Vietnam med sine oplevelser på Cuba, hvor hun opholdt

sig tre måneder i 1960, og hvor hun kunne identificere sig med den cubanske lidenskabelige »folkelig-politiske væremåde«.⁴⁹ Sontag afsøgte, hvordan og hvorfor hun oplevede Vietnam så fremmed og fjern, når landet samtidig stod hende nær i antikrigs-engagementet og konkluderede:

Ja, sagen var, at Vietnam så meget var blevet en realitet i min bevidsthed som amerikaner, at jeg havde meget vanskeligt ved at få det ud af hovedet. [det var som at møde] en yndlingsfilmstjerne, der i årevis har spillet en rolle i ens fantasiliv, og som i virkeligheden viser sig at være temmelig meget mindre, mindre levende, mindre erotisk udfordrende og i det hele taget anderledes. (...) Jeg ønsker at de må sejre. Men jeg forstår ikke deres revolution.⁵⁰

Dette udsagn mener jeg rammer noget helt centralt, når man skal forstå betydningen af solidaritetsrejserne til Vietnam i de danske grupperinger. Som symbol og billede på en heroisk

REFERENSER - CUBA OG VIETNAM SOM SYMBOLSKE OG KONKRETE UTOPIER

1 Denne artikel er baseret på dele af min ph.d.-afhandling *Et undertrykt folk har altid ret. Solidaritet med den 3. verden i 1960'erne og 1970'ernes Danmark*, Roskilde Universitet, 2010.

2 Politologen Paul Hollander har med sit begreb »politiske pilgrimme« i bogen af samme navn, dannet skole med sit kritiske perspektiv på de rejser som vestlige intellektuelle foretog til Sovjet, Kina og Cuba gennem det meste af det 20. århundrede. Se Paul Hollander, *Political Pilgrims. Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba*, New York 1983.

3 Kevin Hetherington, *Expressions of Identity. Space, Performance, Politics*, London 1998, s. 132–36.

4 Brigaderejser til Cuba var ikke bare et dansk eller nordisk fænomen, men var en måde at organisere rejser på, der tilsyneladende var startet i 1969, hvor Venceremos Brigades blev dannet i USA. Også her indgik man i et samarbejde med Cuba, og turene havde samme opbygning og forløb som de nordiske. Hollander, 1983, s. 227.

5 *Vietnam-Solidaritet* nr. 6, sep. 1968.

6 Interviewet blev foretaget af Bente Hansen og Inge Henningsen og bragt i *Politisk Revy* nr. 106, aug. 1968. Mors-seminaret i 1968 betragtes af danske historikere som en væsentlig skillevej mellem hippier og mere traditionelt politiske venstrefløjsaktivister. For en grundig analyse heraf, se Steven L.B. Jensen & Thomas Ekman Jørgensen: *1968 og det der fulgte*, Gyldendal 2008.

7 *Politisk Revy* nr. 106, aug. 1968, s. 8–9.

8 *Cuba-bladet* nr. 3, 1976, s. 17.

9 *Cuba-bladet* nr. 1, 1975, s. 10.

10 Se f.eks. *Cuba-bladet* nr. 3/4, 1975, s. 26–27

11 *Cuba-bladet* nr. 1, 1975, s. 10.

12 Jubilæumsinterview med Karsten Garder, *Cuba-bladet* nr. 3/1978, s. 15.

13 Jubilæumsinterview med Karsten Garder, *Cuba-bladet* nr. 3/1978, s. 15.

14 Se f.eks. referat af nordisk møde .

med ICAP, 25–26/11 1972, DCF-protokoller.

15 BM-referat i DCF, 4/12 1974, DCF-protokoller.

16 Referat af HBM i DCF, 2 1/4 1976 af referat af HBM i

DCF, 9/6 1976, DCF-protokoller.

17 I hvert fald ifølge mødereferaterne.

18 BM-referat, DCF, 4/6 1973 samt referat af opsamlingsmøde efter BN i 1975, DCF-protokoller.

19 Referat af BM, i DCF, 5/3 1975, DCF-protokoller.

20 ICAP's udtalelse som den er gengivet i referat af møde mellem de nordiske Cuba-foreninger og ICAP, udateret, men formodentlig sensommer 1973, DCF-protokoller.

21 Se f.eks. referat af fælles nordisk møde i Helsinki, 3 1/3–1/4 1973, DCF-protokoller.

22 Oplæg til arbejdsgrundlag for DCF, 9/1 1973, DCF-protokoller.

23 Oplæg til diskussion af arbejdsgrundlaget for DCF, 9/1 1973, DCF-protokoller. De artikler der særligt var rettet mod Stages artikelserie i *Information* i aug. 1971 var skrevet af hhv. Lars Krogh Møller: Cubansk ideologi og praksis (1&2), *Information* d. 22–22/9 1971, og Peder Agger: Kærlighed og Had, *Information* 4–5/11 1971, samt Jan Stages fejlslagne analyse, *Politisk Revy*, nr. 181, okt. 1971. Stage skrev i øvrigt løbende om Cuba i både *Information* og *Politisk Revy*.

24 Referat, ekstraordinær generalforsamling i DCF, 11/1 1974 DCF-protokoller. Kritikerne var Thomas Blach og Mikael Witte Jensen: Radikale og andre turister, *Information* 7/9 1973. Der var flere reaktioner på artiklen, heriblandt tre fra DCF: Lars Krogh Møller, Filosofisk Volapyk om de radikale turister, *Information* 20/9 1973, Arne Herløv Petersen (tidl. sekr. i foreningen), Forsøg på at sprede tågen, *Information* 21/9 1973 samt formand Ole Bjørn Timmer, Dansk-cubansk forening og de radikale turister, *Information* 12/9 1973 og Det laver den forening, *Information* 25/9 1973.

25 Se *Cuba-bladet* nr. 3/4, 1975, nr. 1/1976. For delegationsrejserne vedr. Verdensungdomsfestivalen i 1978 og forberedelserne heraf, se referat af BM i DCF, 12/2 1975, DCF-protokoller, samt *Cuba-bladet* nr. 2/1976, nr. 2/1978 og nr. 3/1978, der udgjorde et stort temanummer om selve festivalen.

26 *Cuba-bladet* nr. 1, 1976, s. 12.

27 *Cuba-bladet* nr. 2, 1976, s. 24.

28 Se f.eks. *Cuba-bladet* nr. 2, 1976.

29 *Cuba-bladet* nr. 3, 1978, s. 3–5.

kamp mod imperialismen stod Vietnam utrolig klart i bevidstheden hos de danske aktivister, men det var aldrig en utopi om et konkret samfund, man identificerede sig med. Vietnam blev tillagt en autenticitet hentet fra en fjern tid og en fjern kultur, samtidig med at den antiimperialistiske guerillakrig blev hyllet. Dette kunne billederne af de yndige kvindelige guerillaer fastholde. Men at rejse til Vietnam som en del af det antiimperialistiske solidaritetsarbejde var egentlig helt overflødig.

Dette stod i kontrast til Cubarejserne, selvom de naturligvis også havde forskellig betydning, afhængig af den sammenhæng de indgik i. De første solidaritetsrejser var både markører for en bestemt position i det venstreorienterede ungdomsoprørske landskab. Med den begyndende organisering af brigaderejser indenfor rammerne af DCF skabtes den loyale solidaritetsrejse, der snarere end at være øjenåbnende fremstod som bekræftende og bolværksopbyggende overfor den spirende kritik. Men dette betød ikke en nedtoning af rejserne

som sansede erfaringer med stor betydning, dels for den enkelte aktivist, og dels for DCF's solidaritetsarbejde. Cuba som erfaring kom i højere og højere grad til at indgå i et værn om den ubetingede solidaritet, ikke bare med revolutionen men også med styret, og rejserne betød derfor en fastholdelse af en revolutionsromantisk forestilling om Cuba som den lille rebelske ø, eksotisk og kulturelt attraktivt – en forestilling, der også i en vis udstrækning gjorde sig gældende på de dele af venstrefløjen, der forholdt sig stærkt kritisk til styret. Heroverfor fremstod Vietnam som fremmed og fjernt, men med meget stærk symbolsk betydning i solidaritetsarbejdet. I modsætning til Cuba fortønedes befrielseskrigens stærke symbolkraft sig ganske hurtigt efter etableringen af et kommunistisk Vietnam i 1975. Rejserne kan derfor ses som udtryk for forskellige typer af solidaritetsarbejde, men også som praksisformer, der skabte virksomme betydninger som på meget forskellig vis indholdsudfyldte solidaritetsarbejdet.

30 *Cuba-bladet* nr. 3, 1978, s. 5.

31 *Cuba-bladet* nr. 4, 1978, s. 22.

32 Rejser til Sydvietnam synes således udelukkende at være blevet foretaget af journalister, udsendt af aviser eller DR. Eksempelvis skrev Preben Dollerup sammen med Ebbe Reich i 1965 bogen *Vietnam krigen i perspektiv*, og den var blandt andet baseret på Dollerups rejser i Sydvietnam, se *Vietnam krigen i perspektiv, storpolitisk orientering*, København 1965.

33 Ofte betegnes de forskellige grupperinger samlet som slet og ret Vietnam-bevægelsen, der tog form fra 1965. Reelt blev der dog fra slutningen af 1968 tale om to stridende organisationer, nemlig De Danske Vietnamkomitéer (efterfølgeren til De Storkøbenhavnske Vietnamkomitéer) og Vietnam 69, der altså blev dannet i begyndelsen af 1969.

34 Vietnam 69 *Information*, nr. 1, 1972, s. 2.

35 Ib Nørnlund, *Møde med Vietnam*, København 1966.

36 Se Chris Holmsted Larsen, *Tiden arbejder for os*, København 2007, s. 85–87 og 167.

37 Ib Nørnlund, *Møde med Vietnam*, København 1966, s. 9–10.

38 Rapport nr. 21 marts/april 1967, s. 97.

39 Rapport nr. 21, marts/april 1967 og nr. 29, marts 1968.

40 *Politisk Revy* nr. 194, april 72.

41 Filmen hed *Folk i Nordvietnam* og handlede om så forskellige ting som landbrug, skoler, kulturliv og krigsførelse. Den er registreret i Danmarks Nationalfilmografis database, hvor Vagn Søndergård står som instruktør og Workshoppen som produktionsselskab (1973). Desværre ligger Danmarks Nationalfilmografi ikke inde med en kopi. Det har ikke været muligt for Demos at finde en evt. kopi i deres arkiver. Se omtale i *Vietnam-Solidaritet* nr. 8, okt. 1972.

42 *Vietnam-Solidaritet* nr. 6, aug. 1972.

43 *Vietnam-Solidaritet* nr. 4, april 1972.

44 *Vietnam-Solidaritet* nr. 4, april 1972. På forsiden kan man læse at dette nummer af bladet handler om »arbejder og økonomi i DRVN«.

45 Se f.eks. *Vietnam-Solidaritet* nr. 6, 1970 og *Vietnam-Solidaritet* nr. 7, 1971.

46 Se f.eks. *Vietnam-Solidaritet* nr. 1, marts 1969, nr. 2, april 1969 og nr. 8 dec. 1969.

47 Den blev f.eks. (positivt) anmeldt af Ninel Kledal i *Vietnam-Solidaritet* nr. 2, april 1969.

48 Susan Sontag, *Rejse til Hanoi*, København 1969, s. 39.

49 Susan Sontag, *Rejse til Hanoi*, København 1969, s. 38.

50 Susan Sontag, *Rejse til Hanoi*, København 1969, s. 11, sidste to sætninger dog s. 37.

KAREN STELLER BJERRERGAARD

Adjunkt i historie og samfundsfag ved Avedøre Gymnasium

ABSTRACT

Cuba and Vietnam as symbolic and concrete utopias: Danish solidarity trips in the 1960s and 1970s

In the 1960s and 1970s both Cuba and Vietnam were important pivotal points in a revolutionary enthusiasm in the solidarity work in Denmark, which saw the third world as the spearhead in the fight against imperialism. At the same time, as the solidarity trips reveal, there were quite different political and cultural aspects to be attracted to and identify with in the two countries. Cuba appeared as the warm, dynamic, comradely and concrete revolution, while Vietnam was experienced as a delicate and distant country with a very exotic people whose fight had great symbolic value. The article shows both the great difference in the scale of the trips, the manner in which the activists travelled and the importance they were accorded. Journeys to Cuba were a common occurrence, where many groups were constantly setting off as work brigades, and the trips had enormous significance for Cuban solidarity work as such. In comparison, the journeys to Vietnam, were few in number and primarily took the form of trips by delegations which did not play a great role in the solidarity work – especially not for the activist part of the Vietnam movement. Solidarity trips were interpreted as giving a meaning to a form of praxis, and helped fill out the content of the phenomenon of solidarity with the third world that was a part of the youth and student unrest and the article indicates that it should be understood as something particularly complex.

Kaffeskörd i Nicaragua 1987 med insatser från Demokratisk ungdoms världsfederation. Foto: ADN-Zentralbild Berlin. *Norrskensflammans* arkiv.

Inter-nationell solidaritet

Politiska resor och globala relationers dilemma

Sedan 1980-talet har svenska volontärer rest till Nicaragua för att hjälpa till med återuppbyggnad och demokratisering av landet. Resorna bidrog till en specifik upplevelse med en rad politiska och personliga implikationer som var svåra att förmedla efter hemkomsten till Sverige. – **AV LINDA BERG**

Den där otäcka känslan av att man vill ge och samtidigt så känner man sig som en stor, fet, rik, äcklig människa som inte har något där att göra. Och man vet inte vart man ska ta vägen. För man känner att hur man än gör så gör man fel på något sätt...

Sedan revolutionen 1979 har Sverige haft ett omfattande samarbete med Nicaragua. Kontakterna var goda mellan det segrande sandinistpartiet och svenska politiker under Olof Palmes ledning, där den svenska välfärdsmodellen fick betydelse i bildandet av ett socialistiskt Nicaragua. Ett oräkneligt antal människor reste till Nicaragua för att hjälpa befolkningen att bygga upp landet efter upproret mot diktaturen. Arbetsbrigader bistod i första hand med sin arbetskraft, där bland annat skolor byggdes och kaffe skördades. Runtom i Sverige gjordes insamlingar av allt ifrån sjukvårdsutrustning och jordbruksmaskiner till cyklar och kläder. Svenska statens biståndsmyndighet, Sida, finansierade en stor del av fraktkostnaderna och en rad solidaritetssammanslutningar bildades. Vänskapsförbundet Sverige–Nicaragua (VfSN), Utbildning för biståndsverksamhet (UBV)¹ och Svalorna Latinamerika är tre av de större solidaritetsföreningar som stöttade det folkliga upproret och strävan efter att upprätta ett demokratiskt Nicaragua. Organisationerna var och är partipolitiskt obundna och stod bakom arbetsbrigader, volontärverksamhet, kunskapsutbyten och projekt. Under 1980-talet etablerades utvecklingssamarbete från Sverige till Nicaragua när landet inkluderades som programland 1982. Denna relation mellan länderna har upprätthållits och följts av att en mängd kontakter och utbyten etablerats mellan Sverige och Nicaragua fram till år 2010.²

I följande artikel kommer jag att diskutera hur nationell tillhörighet kan förstås som resurs och hinder i solidaritetsarbetarens upplevelser. Empirin utgörs huvudsakligen av intervjuer med svenska volontärer som arbetat under två-tre år i Nicaragua genom ovanstående tre sammanslutningar.³ Med en önskan om att bidra till samhällsutveckling bistod de med specifika yrkeskunskaper och en förhoppning om ömsesidigt kun-

skapsutbyte. De intervjuade, här kallade informanterna, levde i landet runt tiden för millennieskiftet. Deras uppgifter har varit att fungera som personella resurser inom små landsbygdsorganisationer. De utgör samtida exempel på erfarenheter från svenskt solidaritetsarbete, samtidigt som dessa politiska resenärer ställer frågor som funnits med över tid. För att

underlätta för läsaren har jag valt att särskilt lyfta fram en av volontärerna, med pseudonymen Sara, som en röst vilken belyser en mer generell problematik. Volontärernas berättelser återspeglar såväl ett trettioårigt arv av möten mellan svenskar och nicaraguaner som spår av globala relationer med en betydligt längre historia.

Mot imperialism för socialistiska småstater

Eivor Halkjaer, tidigare avdelningschef på Sida och ambassadör i Nicaragua, uttryckte under slutet av 1980-talet att det fanns stora skillnader mellan annat solidaritetsarbete och det svenska stödet till Nicaragua under de första åren efter Somozadiktaturens fall. Viljan att hjälpa det nicaraguanska folket spände över partigränser samt hade en konkret förankring bland skolor, fackföreningar, kommuner, politiska föreningar och kyrkliga församlingar.⁴

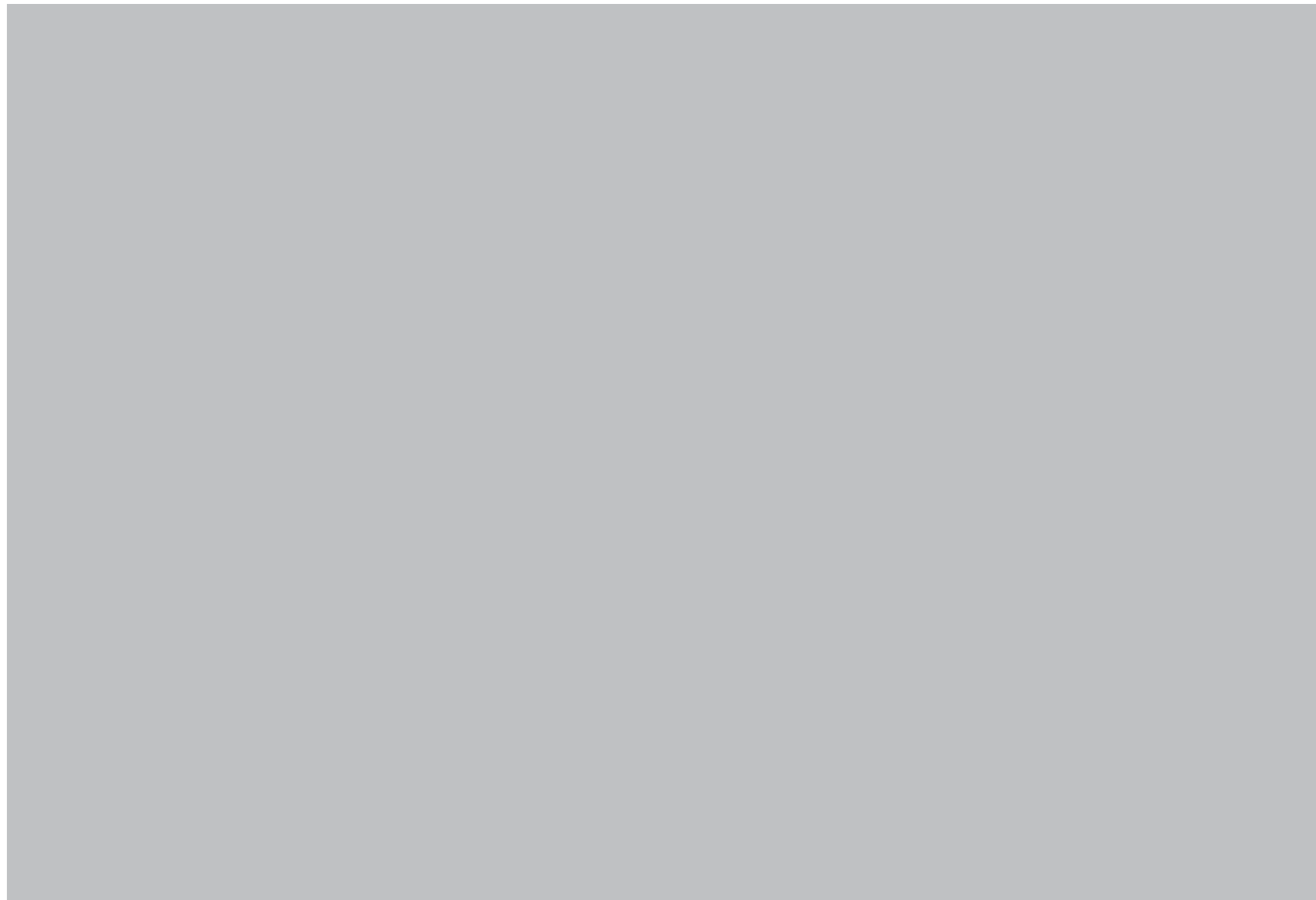
De närmaste tio åren efter revolutionen refererades till som en oerhört inspirerande tid för solidaritetsverksamhet i Nicaragua. Redaktörerna till antologin *Nicaragua – De första tio åren* inleder förordet med att skriva:

Man bör vara osedvanligt tjockhudad för att inte fyllas med sympati för det lilla landet Nicaragua och dess tappra folk. Mot diktatur och jordbävningar, mot utländska invasioner och tropiska orkaner, mot en hopplös fattigdom, dödliga sjukdomar och en ogin omvärld har de kämpat generation efter generation.

Med den sandinistiska revolutionen 1979 tågade Nicaragua in i vårt medvetande.⁵

Det finns ett märkbart mytiskt skimmer i svenska skildringar av landet och dess befolkning under 1980-talet. Några av informanterna som befann sig i Centralamerika då samt runt millennieskiftet berättade om det hopp som revolutionen hade fört med sig. En av de intervjuade, Vanja, sa att »det som märktes i samhället var ju det här gemensamma samhällsbygget, att alla strävade åt ett håll». Med detta i åtanke är det förståeligt att det var en tidsperiod som informanterna hänvisade

Affisch publicerad 1984 av Demokratisk ungdoms världsfederation till femårsjubileet av Nicaraguas frigörelse.

Affisch 1980.

till, ofta i kontrast till erfarenheterna från sitt eget uppdrag tjugo år senare. Under 1980-talet reste exempelvis kulturarbetare från Sverige för att delta i kulturverksamheter och vittnade om en enorm aktivitet och entusiasm.⁶

Från såväl Sverige som flera andra länder var intresset stort för ett folkligt samhällsbygge efter revolutionen. Kontakterna i samband med de första åren efter det sandinistiska maktövertagandet var alltså betydande för uppfattningar i Sverige om Nicaragua och nicaraguaner, framförallt inom svenska solidaritetsrörelser. På samma gång kan man tala om att Sverige och svenskar i Nicaragua sammanlänkades med ett omfattande stöd i kampen mot USA:s interventioner i landets inrikespolitik. Såväl svenska statliga som utomstatliga organ hade länge förenats i kamp för självständighet mot imperialism. Det har varit ett vårdat arv skapat av en samlad kritik mot USA:s omfattande inblandning i Nicaragua.

Många var de som uttryckte sin avsky mot USA:s stöd till den tidigare diktatorn Somoza, följt av subventioner till de brutala kontrasstyrkorna.⁷ Beslutet att hjälpa det nicaraguaniska folket framstod som en självklarhet inom svensk utrikespolitik, bland föreningar och solidaritetsgrupper runtom i landet. I tidskrifter, litteratur och statliga rapporter om Nicaragua under 1980-talet framställdes sandinisterna som »folkets röst» mot diktatorn Anastasio Somoza.

No pasarán från 1983 är ett av många exempel på svenska rapporteringar från landet under denna tid, med berättelser om tillvaron efter det folkliga upproret lett av sandinisterna.⁸ Det är en skrift om Nicaragua efter en informationsresa organiserad och finansierad av föreningen Svensk volontärsamverkan (SVS). Texten återspeglar ett oavkortat stöd och identifikation med det sandinistiska partiet. Föreningens information om landet kan bland annat ses som ett komplement till Sidas och Utrikesdepartementets kortfattade informationshäften, exempelvis *UD-info* från 1984, som hade till syfte att belysa aktuella utrikespolitiska frågor och ge en bakgrund till svenska ställningstaganden.⁹ Även Utrikesdepartementets information från 1980-talet speglade Sveriges pro-sandinistiska hållning och beskrev landet i återuppbyggnad efter diktatur och revolution. Den svenska välfärdsstaten har återkommande benämnts som en förebild för sandinistpartiet (FSLN; Frente Sandinista de Liberación Nacional), och man kan med andra ord inte begränsa subventioner för sandinisternas samhällsprojekt till svenska solidaritetsrörelser.¹⁰

Med det statliga och utomstatliga stödet följde, som sagt, ett oräkneligt antal personer vilka reste från Sverige till Nicaragua under etiketter som hjälparbetare, brigadarbetare och volontärer. Sara, tidigare volontär verksam under millenniumskiftet, uttryckte att hon stärktes av »1980-talets hjälparbete

Från Norrskensflammans arkiv: Överst till vänster läser Rodrigo Morales och hans kamrater ett nummer av *Nyheter från Nicaragua*. Foto: Dick Emanuelsson. Överst till höger en gruppbild av den första svenska byggbrigaden i Nicaragua. Nederst till vänster en arbetsbild. Foto: Eva Stenvång. Nederst till höger ett baner från den andra arbetsbrigaden från Sverige till Nicaragua 1984. Foto: Dick Emanuelsson.

från sandinisttiden». Innan avresan tänkte Sara att hon kanske skulle uppfattas som »en i raden av alla kolonialister» som kommit till landet. Men väl i Nicaragua uppfattade hon istället, vilket även andra informanter vittnade om, att det fanns en positivt laddad bild av svenska solidaritetsarbetare. Det var en välkänd uppfattning som bekräftades i såväl samtal och som dokument.¹¹ En uppskattad position som svensk solidaritetsarbetare följt av arbetet efter revolutionen 1979 bör även kopplas samman med representationer av Sverige som ett utrikespolitiskt progressivt land.¹² Det var onekligen en positivt konnoterad självbild, och av begripliga skäl mer sympatisk att identifiera sig med än ytterligare en i raden efter kolonialher- rar, diktatorer och imperialister.

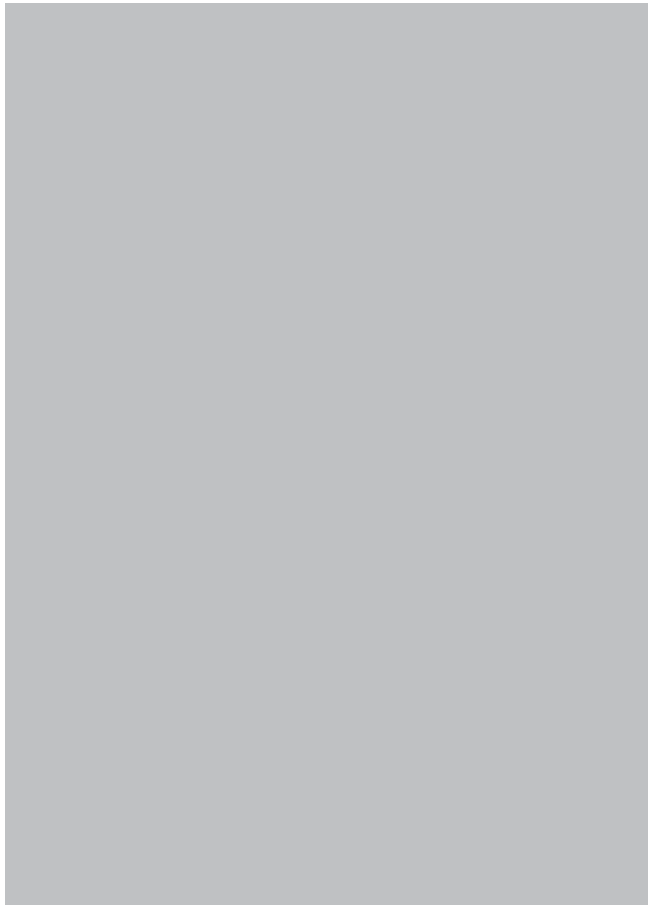
Rubbad självbild

När man far ut [...] må man ju säga att man göder sin narcissistiska sida (skratt). När man nu tänker att man ska bli en betydelsefull person i ett nytt sammanhang. Och det vete farao om det inte kränktes egentligen ganska rejält va, därför att jag har fått ta till mig erfarenheter som har betytt väldigt mycket för mig i mitt praktiska arbete.

När informanterna reste till Nicaragua, var det med ett uppdrag om att arbeta för utveckling bland samhällets utsatta

såsom barn med funktionshinder, våldsutsatta kvinnor och/eller landsbygdsgrupper med försök till självförsörjande jordbruk. Till skillnad från den politiska resenären som exempelvis deltog oavlönat i en kaffebrigad, var dessa politiska resenärer anställda (om än med låg lön) volontärer av UBV, Svalorna och/eller VfsN.¹³ Solidaritetsorganisationerna erhöll medel från Sida för utsända volontärer, och med det följde även riktlinjer och krav på specifika resultat. Bilden av volontären som osjälvisk och välbehövd fanns dock som en dominerande föreställning i berättelserna. Sara och flera andra av de intervjuade talade ironiskt om tron på att de skulle ha kunnat ge särskilt mycket. Under uppdraget kom de på sig själva med att de bar på en sådan tro. Samtliga konstaterade att de faktiskt hade blivit förvånade över den befintliga kompetens som mötte dem på plats. Återkommande var frågan om det förhöll sig så att man fick mer än man hade bidragit till.

En av informanterna berättade om hur hon generat insett att hon hade trott att hon skulle vara den som kom ned med massa erfarenhet. Men ganska snart insåg hon att nicaraguanaerna i organisationerna hon mötte hade nödvändiga erfarenheter som hon själv inte alls hade. Sara konstaterade att hon var tvungen att vara mindre normativ med vetskap om att hon talade utifrån en position som »chela». Uttrycket syftar ofta på en ljushylt kvinna, men det kan även fungera som en status-

Affisch 1986 från Demokratisk ungdoms världsfederation, som grundades 1945.

markering. I spåren av ett kolonialt arv återfinns en rasifierande skala i Nicaragua, där så kallad vit etnicitet ofta betraktas som vackert. Sara uppfattade det som att det blev nödvändigt att vara tydlig med att hon inte hade tolkningsföreträde. Utifrån sin roll som svensk solidaritetsarbetare kom hon utifrån med idéer och jobbade på, men undvek att tala om hur saker och ting borde vara.

Det var märkbart att solidaritetsarbetarnas berättelser återspeglade hur de symboliserade makt, rikedom, modernitet och så kallad utveckling även om de önskade annat. Samtliga hade erfarenhet av att etiketteras som »chela». Saras reflektioner kring att volontäruppdraget kunde innebära ett stukat ego, kan förstås som en utmaning för »vita, västerländska kvinnor» vilka vill göra gott. Maria C Lugone argumenterar exempelvis för att »vita feminister» har mycket att lära från andra kategorier kvinnor om upplevelser av att vara en så kallad »sister outsider». Hon hävdar att det är viktigt att försätta sig i en dylik position för att lära sig,

...att inte bli inkräktande, att vara obetydlig, tålmodig tills man blir gråtfärdig, medan man på samma gång är öppen för att lära sig varje tänkbar läxa. Du måste också vänja dig vid alienationskänslan, av att inte höra till.¹⁴

Genom att konfronteras med den andres skillnad, att »tvingas» förhålla sig till andras erfarenheter kunde den enskilde påver-

kas, åtminstone för en tid. Till skillnad från sammanhang när informanterna talade om eller företrädde den Andre kunde situationer i arbetet tillfälligtvis försätta volontären i positionen som den Andre. I de flesta berättelser återfanns en dimension av att inte ha definierats som tillhörig, med en uppmaning om att lyssna och lära av dem som dominerade sammanhanget. Att få syn på sin privilegierade position, att inte känna sig helt bekväm med positionen som »västerländsk solidaritetsarbetare» väckte ofta känslor av skuld. Svaret blev allt som oftast att det förmodligen var fel med volontärverksamhet. Men vad kan det ligga för betydelse i detta?

Solidaritetsens gränser

I talet om skuld blev det synligt hur uppdraget stod i ett spänningsfält mellan flera dominerande berättelser. På olika sätt försökte volontärerna finna legitimitet för den egna verksamheten. Här upprepades försök att formulera vad det egna arbetet hade inneburit. Det var uppenbart att oron över att inte ha lyckats påverka något fanns närvarande i alla informanternas berättelser. Det handlade dels om kravet på att ha sått ett frö till en långvarig kunskapsutveckling och dels om vad man skulle göra när man väl kommit tillbaka. Direkt efter hemkomsten kände sig många maktlösa och cyniska när de försökte formulera vilka arbeten som var möjliga att utföra i Sverige. Med avmätt röst kommenterade Sara: »Kvar blev bara det exotiska och insamlingsmodellen.»

Sara gick i berättelsen ofta mellan två ytterligheter i förhållande till sina minnen från Nicaragua. Hon sa att hon tänkte att hon hade fått mycket som människa och att hon hade gett något tillbaka. Men när hon gick in i tankar på trötthet och exploatering då »läste (hon) sig» och tänkte att hon borde skicka gåvor till människor hon mött. Jag menar att hon i sin muntliga berättelse gjorde en avgörande distinktion mellan två tänkbara positioner. Å ena sidan ett mänskligt möte som en möjlighet till ömsesidighet, och å andra sidan ett möte mellan Nord – Syd representanter som en skyldighet att ge av sitt överflöd i kampen mot en orättvis världsordning.

Det gör ont. Deras utsatthet berör mig starkt. Man behöver inte göra sig märkvärdig i det. Men det är på något sätt som att deras smärta förhindrar mig från att ha kontakt med dem.

Det var svårast att tala om de vänner som stod henne närmast, sa Sara. Lättare var det att tala om barnen och landet, men »tyngst att skydda sig från smärtan i mötet» med kvinnor i hennes ålder som hade varit med om liknande händelser i livet. Det var människor som hon själv hade sökt sig till och som hade visat henne tillit. Man kan se det som att det i dessa möten stod klart att det likaväl skulle kunna vara informanten själv som befann sig i den Andres position. Det kan även förstås som att Sara i utvecklandet av vänskap hade svårt att finna giltiga orsaker till att dyka ned i människors liv, och sedan återvända till Sverige. Kanske framförallt med tanke på att själva beslutet om att återvända blev ett ensamt beslut, där de materiella villkoren uppenbarade hur geografisk rörlighet fortfarande är förunnat en minoritet i världen.

Den sorg som Sara gav uttryck för kan förstås som en erfarenhet av den Andre i sig själv – för att sedan återvända till en

tillvaro där fragment av detta inte syns, inte lyfts fram. Det skapades ett litet rum av hemlängtan till Nicaragua som satte sig och gjorde sig påmint på olika sätt.

Men inte bara skuld och sorg står i vägen för kunskap och relationer mellan människor i Sverige och Nicaragua, här återspeglas också avsaknaden av ord som kan klä erfarenheterna i dess rätta språkdräkt. Etnologen Lena Gerholm konstaterar att själva avståndstagandet från att försöka förmedla kan handla om »en känsla av att den klyfta som måste överbryggas mellan de egna upplevelserna och [...] stereotyper helt enkelt ter sig för djup».¹⁵ Saras brottningar med att tala om sina erfarenheter, bör förstås i relation till en myriad av grovhuggna verklighetsbeskrivningar. Saras, och andras, uttryckta problem med att finna strategier för att upprätthålla

kontakter mellan Sverige och Nicaragua vittnar om hur de globala orättvisorna åter sig in i den egna självbilden. Det var praktiskt genomförbart att inta ett politiskt förhållningssätt i Nicaragua, präglad av vardagliga försök att underminera ojämlika positioner.

Under perioden i Nicaragua var det åtminstone möjligt att dela vardagserfarenheter tillsammans. Där kunde tillvaron baseras på utbyten av annat än materiella resurser, det var inte omöjligt att finna olika sätt att ge och ta. Men efter återresan till Sverige upprättades gränser baserade på plats, nationalitet, rikedom (klass) och rasifiering med svidande skärpa. Möjligheterna att påverka upplevdes som minimala, när kostnader för ett brev, ett paket eller ett telefonsamtal blev avgörande för jagets gränser.

REFERENSER – INTER-NATIONELL SOLIDARITET

1 2008 bytte föreningen namn från Utbildning för biståndsverksamhet (UBV) till Latinamerikagrupperna. Den var och är den största av dessa tre organisationer och gav under 35 år ut tidningen *Latinamerika* (sista nummer december 2010).

2 Nicaragua är ett av de 37 länder som Sverige kommer att sluta ge bistånd till, i enlighet med den nuvarande svenska regeringens biståndspolitik. Det är en situation som har en avgörande inverkan på samarbeten mellan solidaritetsföreningar i Sverige och folkrörelser i Nicaragua.

3 Artikeln utgår från min doktorsavhandling i etnologi, vilken givetvis är baserad på ett mer omfattande material. Se Linda Berg, *InterNacionalistas: Identifikation och främlingskap i svenska solidaritetsarbetares berättelser från Nicaragua*, Umeå 2007.

4 Eivor Halkjaer, »Det svenska biståndet» i Michael Frühling, Jocke Nyberg & Svante Sandberg (red.), *Nicaragua. De första tio åren*, Stockholm 1989, s. 336. Under perioden efter revolutionen bildades exempelvis sammanslutningar i Sverige som Stödskommittén för Centralamerikas folk och kampanjen »Nicaragua måste överleva» (1989–1993).

5 Frühling, Nyberg & Sandberg, 1989, s. 7.

6 Om denna aktivitet talar bland annat den nicaraguanska författarinnan Gioconda Belli i en intervju av Enrique Pérez-Arias, »Identiteten är grundläggande», *Res Publica* 1994:1, s. 74–82.

7 Nordamerikansk intervention i Nicaragua genom historien utgör ett stort kunskapsfält i sig. Se t.ex. William I. Robinson & Kent Norsworthy, *David and Goliath: Washington's war against Nicaragua*, London 1987; Robert A. Pastor, *Condemned to repetition: the United States and Nicaragua*, Princeton 1988; Peter Dale Scott & Jonat-

han Marshall, *Cocaine Politics: Drugs, Armies, and the CIA in Central America*, Berkeley 1991; William M. LeoGrande, *Our own backyard: the United States in Central America, 1977–1992*, Chapel Hill, N.C. 1998. På svenska se översättningen av Noam Chomskys bok om av USA sanktionerad krigsföring i Centralamerika, *Terrorismens Kultur*, Göteborg 1990.

8 David Isaksson (red.), *No pasarán: en reserapport från Nicaragua*, Stockholm 1983. SVS var en samverksansorganisation med ett sextiotal folkrörelser och ideella organisationer som medlemmar. Mellan 1981–1994 bedrev SVS praktiskt solidaritetsarbete för fred, rättvisa och jämställdhet.

9 UD – info. *Nicaragua*. Utrikesdepartementet. Informationsmaterial, Stockholm 1984.

10 Se t.ex. Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason: Towards a History of the Vanishing Present*, Cambridge and London 1999, s. 373.

11 Se även Anna Johanssons skildringar i avhandlingen *La Mujer Sufrida – the Suffering Woman: Narratives on Femininity among Women in a Nicaraguan Barrio*, Göteborg 1999, s. 15–19.

12 Se Berg, 2007, s. 77–82.

13 Vänskapsförbundet Sverige – Nicaragua bedrev dock inte volontärverksamhet i någon större utsträckning. Volontärerna, till skillnad från t ex koordinatörer, arbetade inom en nicaraguansk samarbetsorganisation med finansiering från den svenska organisationen. Samtliga organisationer hade även anställda koordinatörer från Sverige på plats i Nicaragua. Material från denna yrkesgrupp har dock inte inkluderats i denna artikel.

14 María C. Lugones & Elizabeth V. Spelman, »Have We Got a Theory for You. Feminist Theory, Cultural Imperialism and the Demand for the Women's Voice» I Marilyn Pearsall (red.), *Women*

and Values. Readings in Feminist Philosophy, Belmont 1986, s. 29. Artikelförfattarens översättning.

15 Lena Gerholm »Stereotyper och upplevelser: om förståelsen av det främmande i äktenskap över gränser», i Magnus Berg & Veronica Trépagny (red.), *I andra länder: historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande: en antologi*, Lund 1999, s. 187.

LINDA BERG

är etnolog verksam vid Umeå centrum för genusstudier vid Umeå universitet. I boken *InterNacionalistas* skriver hon om identifikation och främlingskap i svenska solidaritetsarbetares berättelser från Nicaragua.

ABSTRACT

Inter-national Solidarity. On the dilemma of site affinities

After the Sandinista revolution in 1979, there was comprehensive Swedish support to Nicaragua. The large number of volunteers, brigade-workers and other helping hands constructed a special image of Swedish solidarity workers. Common for most of them was their critique of the structures that placed themselves and others in hierarchical positions. It was a struggle often from the place of the privileged, a space connected to freedom and guilt. During the time in Nicaragua the relationships between the Swedes and the Nicaraguans were based on their common experiences and attempts to undermine the inequality between them. While living in Nicaragua, the solidarity workers experienced everyday exchanges, while after the trip, back in Sweden, the boundaries of social class and geopolitical belonging became painfully clear, obvious evidence of an extremely unjust world.

Att resa i politikens namn

De svenska och finländska landsorganisationernas resor under mellankrigstiden

Med hjälp av politiska resor skaffade och spred de fackliga organisationerna under mellankrigstiden information som var viktig då de nordiska välfärdsstaterna byggdes upp. Möjligen finns här en del av förklaringen till att de nordiska välfärdsstaterna ter sig lika. En jämförelse mellan svenska LO och finska SAJ/FFC visar dock att såväl mål som förutsättningar för de politiska resorna kunde skilja sig åt.

AV JENNY JANSSON OCH MIRJA ÖSTERBERG

Den nordiska välfärdsstatsmodellen har varit föremål för omfattande forskning. Gemensamt för de nordiska ländernas välfärdsstater har ansetts vara den roll som arbetarrörelsen spelat i uppbyggnaden av välfärdssystemen, i synnerhet i Sverige, Norge och Danmark.¹ I en internationell jämförelse framstår de nordiska välfärdsstaterna som lika och en förklaring har varit det omfattande nordiska samarbetet.² Gemensamma drag i utformningen av institutioner och organisationer kan förklaras genom utbyte av idéer och erfarenheter mellan olika aktörer.³ Inom historieforskningen brukar man tala om kulturella överföringar⁴ medan samhällsvetenskaperna talar om spridning av idéer.⁵ Dessa processer kan leda till en individualisering då särdragen hos aktörerna betonas eller till *likformighet* då man tar lärdom av varandra. I det senare fallet brukar man tala om efterföljare och ledare.⁶ Olika medel för kulturella överföringsprocesser är tänkbara som till exempel transnationella nätverk, spridning av information genom pressen och litteratur samt resor.

Denna artikel fokuserar på resor som medel genom vilket fackföreningar kunde införskaffa och sprida information under välfärdsstatens uppbyggnadsfas. Vi beskriver hur de fackliga centralorganisationerna i Sverige och Finland inhämtade information om organisatoriska och välfärdsstatliga spörsmål från olika länder och organisationer genom resor under 1920- och 30-talen; varifrån hämtades inspiration och vilka motiv låg bakom »importen» av idéer? Genom att studera resor kan vi bättre förstå vilka länders fackliga rörelser som uppfattades representera »moderniseringen» eller utvecklades till »ledare» för utvecklingen av den fackliga rörelsen. Resor som medel för inhämtande och spridning av information är ett relativt utforskat område. Kommunikationen mellan olika länder såg betydligt mer annorlunda ut än idag; informationsflöde genom telefonsamtal tillhörde inte vardagen. Alternativ var korrespondens, korta telegram eller resor. Det finns anledning att tro att resor spelade en roll eftersom de gav möjlighet att utbyta information genom personliga kontakter med möjlighet att till exempel bygga förtroende för varandra, ställa följdfrågor etc.

I artikeln använder vi begreppet politiska resor för resor med ett politiskt syfte, dvs. ett bakomliggande politiskt motiv. Inom den tidiga arbetarrörelsen rörde det sig ofta om att visa

solidaritet med andra arbetarorganisationer och därigenom stärka den gemensamma rörelsen. Politiska resor kunde till exempel vara deltagande på broderorganisationernas kongresser och möten. Politiska resor ska särskiljas från dels politisk turism, dels studieresor. Politiska resor är benämningen på resor med politiska motiv där den utresande har en *passiv roll* vid resans mål. Studieresor syftade främst till att samla information som kunde vara den egna organisationen till gagn. Politisk turism som uppmärksammats inom både historisk och samhällsvetenskaplig forskning innebär däremot att resenärer genom sina resor *aktivt deltar i någon annans kamp* i ett annat land.⁷ Ett fall av politisk turism i den svensk-finländska kontexten var då finländska arbetare deltog i Sundsvallsstrejken 1879.⁸

De reformistiska fackliga centralorganisationerna i Sverige och Finland hade på 1920- och 1930-talen mycket olika förutsättningar att omvandla sina idéer till praktisk politik. Mellankrigstiden med fokus på 1930-talet är speciellt intressant ur både ett svenskt och finländskt perspektiv. I Sverige var det en tid när Landsorganisationen (LO) konsoliderades och fick en särställning på den svenska arbetsmarknaden. Ur finländsk synvinkel utgjorde 1930-talet för Finlands Fackföreningars Centralförbund (FFC) grundat 1930, (1907–1929 Finlands Landsorganisation, SAJ), en period då den socialdemokratiska falangen tog kontroll över den finländska fackföreningsrörelsen. Därmed kunde FFC koncentrera sig på organisationsfrågor särskilt efter 1933 när den högerradikala Lappo-rörelsen inte längre utgjorde ett hot mot socialdemokratins existens i Finland. På idéplanet låg emellertid de båda organisationerna varandra väldigt nära från och med 1930. Studiet av politiska resor hos LO och SAJ/FFC under valda tidsperiod kan därför dels belysa skillnaden mellan dessa fackliga centralorganisationers verksamhetsmöjligheter, dels visa hur dessa två centralorganisationer påverkade varandra. Det nordiska samarbetet inom Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommittén (SAMAK)⁹, nordiska fackliga möten och International Labour Organization (ILO) kommer att utelämnas i artikeln. Studien bygger på en analys av protokoll från landsorganisationerna i de båda länderna, anteckningar och rapporter från de utlandsresor som gjordes inom respektive land samt brevväxling.¹⁰

Svenska LO – en flitig resenär

Det fanns i princip tre typer av utlandsbesök som LO företog sig under 1920- och 1930-talen. Landssekreterariatet skickade representanter till broderorganisationernas kongresser, LO deltog i internationella nätverk och representanter skickades ut för att studera ett land eller ett fenomen.

Insamlandet av material om andra fackföreningar genom studieresor blev ett stående element i LO:s verksamhet under 1920-talet. Resorna fungerade som en viktig metod att skaffa

sig information om hur andra länders fackföreningsrörelser organiserat sig. I Sverige där fackföreningsrörelsen byggdes senare än i England och Tyskland blev det kontinentala Europa och England föremål för studieresor, de blev i viss bemärkelse »ledare» och förebilder i olika avseenden vad gäller den fackliga organiseringen. Ofta skickades personer med en framträdande roll så som Arvid Thorberg, LO:s ordförande under 1920-talet, Sigfrid Hansson, redaktör för tidskriften *Fackföreningsrörelsen* och senare studieledare för LO-skolan i Brunnsvik, samt Ernst Wigforss och Rickard Lindström.¹¹ Man studerade frågor som var viktiga och aktuella, ett exempel är gillesocialismen som Hansson och Wigforss studerade vid en studieresa i England 1924.¹² En annan fråga som tycks ha föranlett landssekretariatets uppmärksamhet är frågan om bildning av arbetarklassen. Under 1920- och 1930-talen ökade satsningarna på bildning genom studiecirkel och föreläsningens verksamhet.¹³ Uppenbart är att idén om bildning inte uppstod i ett vakuum; dels deltog svensk arbetarrörelse i internationella samarbeten kring bildning av arbetarklassen, dels samlades information kring hur bildningen organiserats i andra länder, främst England och Tyskland. Den information som inhämtades var dels hur man rent organisatoriskt lagt upp utbildningarna, dels vad utbildningarna innehöll.¹⁴ Informationen som inhämtades under dessa resor anammades dock ingalunda oreflekterat vilket exemplet på gillesocialismen visar

då den endast förblev en idé. Detta ligger i linje med hur den danska landsorganisationen anpassade informationen som den inhämtat från sina studieresor i USA till att passa de danska förhållandena.¹⁵

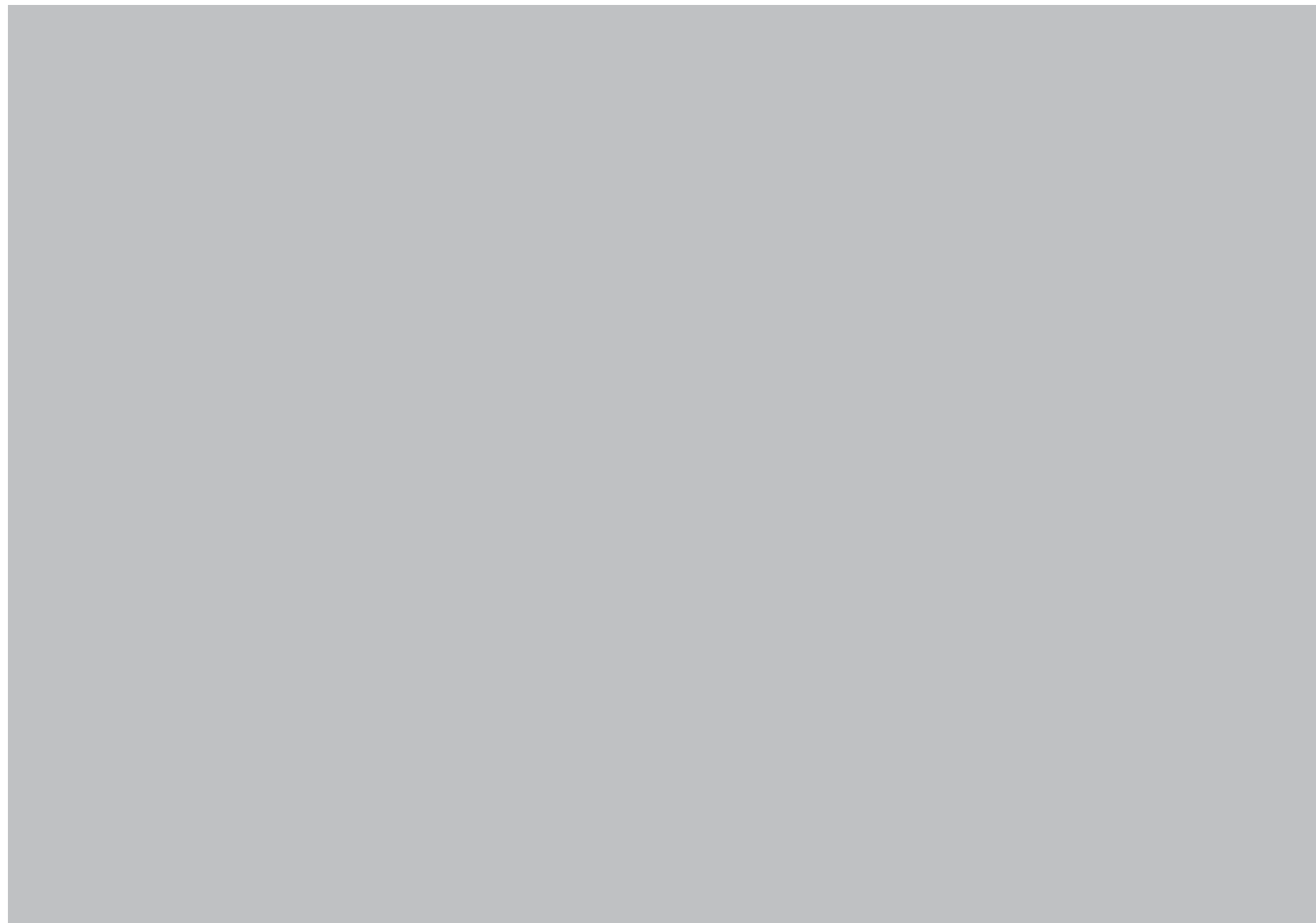
Därutöver fanns stipendieresor. Stipendierna tilldelades efter en ansökningsprocess, idéerna om vart man skulle resa och vad som skulle studeras kom från enskilda fackföreningsmedlemmar. Ansökningarna innehöll en beskrivning av planerad resa, vart man skulle, vad som skulle studeras. Tilldelning av stipendier verkar utöver referenser ha skett på grundval av resmål och vilken nytta man bedömde att resan skulle ha för LO. I en rapport till landssekretariatet skriver Sigfrid Hansson i slutet av 1920-talet:

»Ett bifall till hr Hjalmar Lundgrens ansökan är enligt min uppfattning motiverat med hänsyn därtill att det skulle bli av stort värde om den tyska stenindustrins arbetsförhållanden gjordes till föremål för studier i betraktande av den svenska stenindustrins svårigheter.»¹⁶

Under 30-talet, som följd av de allt mer spända relationerna i Europa stannade stora delar av denna verksamhet upp.

Studieresorna resulterade ofta i artiklar över det studerade objektet som publicerades i *Fackföreningsrörelsen* eller *Social-Demokraten*. Artiklar om andra fackföreningsrörelser var ett vanligt inslag i den fackliga pressen under tidsperioden. Några

Två socialministrar träffas hos den svenska socialdemokratiska riksdagsgruppen 1942. Carl August Fagerholm från Finland, till vänster, och Gustav Möller från Sverige. Morgon-Tidningens arkiv.

explicit uttalade bakomliggande motiv till internationaliseringen i pressen står inte att finna men på ett allmänt plan handlade det om att höja bildningsnivån på arbetarklassen och förena arbetarklassen oavsett nation.

LO närvarade vid en rad olika internationella kongresser ordnade av bland andra International Federation of Trade Unions (IFTU). På kongresserna diskuterades socialförsäkringssystemen till exempel a-kassan, åttatimmarsdagen och senare 40-timmarsveckan och LO följde med intresse utvecklingen i övriga Europa.¹⁷ Andra politiska resor som LO gjorde var deltagande i broderorganisationernas kongresser. Detta verkar ha varit en prioriterad fråga; LO deltog i inte mindre än i sex olika länders kongresser under bara 1925.¹⁸ De nordiska länderna jämte Tyskland och Frankrike var av störst betydelse för LO, långa rapporter om vad som sagts på kongresserna skickades till landssekretariatet från dessa länder. LO verkar också ha värnat om de östeuropeiska och baltiska ländernas organisationer; man deltog till exempel på Estlands, Polens, Lettlands och Tjeckiens kongresser.¹⁹ I dessa fall verkar motiven ha varit att man ville visa solidaritet, särskilt gentemot nybildade fackliga organisationer. Rapporten från den lettiska kongressen vittnar till exempel om att letterna blivit mycket glada över den svenska närvaron, den svenska representanten blev som enda utländska representant en hedersgäst under kongressen.²⁰ Det går dock samtidigt inte att bortse från att ett stöd till andra reformistiska rörelser gynnade LO:s egen position. Genom deltagande på till exempel den lettiska kongressen etablerades bilden av LO som en »ledare» för en svagare organisation. Samtidigt var LO rädd för att vänsterorganisationerna skulle få för stort inflytande framför allt i Norden och stöttade därför den reformistiska grenen i Norge och Finland.²¹

LO verkar till en början ha varit en »efterföljare» som åkte utomlands och inhämtade information, men man var samtidigt medveten om vilka styrkor man besatt. På internationella arbetarebildningskonferensen år 1924 i Oxford blev till exempel den danske fackföreningsmannen och finansministern Bramanaes utsedd till ledamot i en kommitté som skulle utreda bildandet av en arbetarebildningsinternational. Det svenska sändebudet kommenterade utnämningen med att det egentligen borde ha varit en svensk som fått sitta i kommittén då:

I vårt land ha vi ju nämligen i motsats till vad fallet är i Danmark ett bildningsförbund som är en betydligt större fond av erfarenhet än kanske de flesta arbetarebildningsförbund ute i världen.²²

Denna utveckling bekräftades ytterligare när LO blev föremål för en studieresa av en belgisk delegation år 1939.²³

Finländska socialdemokrater – internationella kontakter som ideologiskt stöd och vägledning

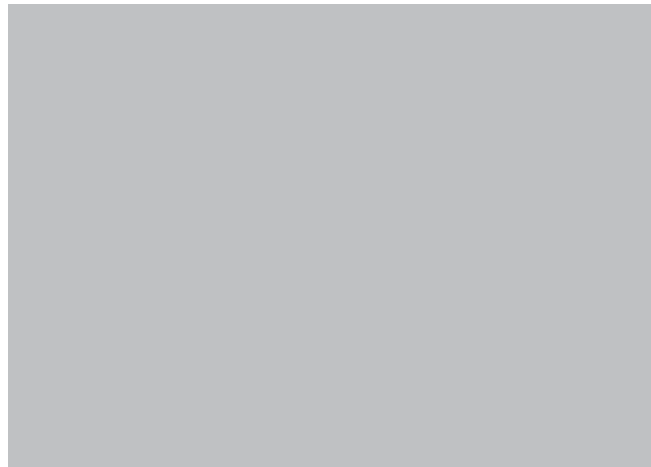
Medan LO:s resor kan delas in i tre olika kategorier kan SAJ:s och FFC:s utländska kontakter delas i två kategorier; å ena sidan resor och kontakter som användes som ideologiskt stöd i kampen mot vänsterorganisationerna, å andra sidan resor som blev vägledning för den fackliga organisationen och socialpolitiska lösningar.

1920-talet präglades av våldsamma strider mellan kommu-

nister och socialdemokrater inom SAJ (1907–1929), vilket påverkade de internationella kontakterna. Dessa strider ledde slutligen till en splittring av organisationen, grundandet av en socialdemokratiskt dominerad facklig centralorganisation, FFC, 1930 och senare en upplösning av SAJ när all kommunistisk verksamhet i Finland förbjöds. I striderna mellan socialdemokrater och kommunister kom kontakter med »framgångsrika» fackliga organisationer liksom politiska resor att användas av båda falangerna som argument för den egna positionen. Den finländska kommunistiska fackförenings- och ungdomsdelegationen resa till Sovjetunionen 1927 resulterade till exempel i positiva berättelser i den fackliga pressen.²⁴ De finländska socialdemokraterna sökte däremot stöd hos LO, den danska De Samvirkende Fagforbund (DsF) och IFTU genom resor.²⁵ SAJ:s obundna internationella position efter första världskriget ledde dock till att de officiella kontakterna till LO och DsF blev kyliga. Trots detta, förblev de skandinaviska kontakterna betydelsefulla för SAJ då man erhöll ekonomiskt stöd under strejker.²⁶

Karaktäristiskt för SAJ:s och LO:s relation under 1920-talet var istället att den socialdemokratiska falangen inom SAJ hade personliga kontakter till LO:s ordförande Thorberg förbi de officiella förbindelserna.²⁷ Finländska socialdemokratiska partiets (SDP) ledargestalt Väinö Tanners, partisekreteraren K. H. Wiiks och socialdemokraten Karl-August Fagerholms brevväxling med LO och DsF visar hur finländska socialdemokrater försökte utnyttja sina skandinaviska kontakter för att stärka socialdemokratins inflytelse inom SAJ.²⁸ De finländska socialdemokraterna krävde att LO och DsF aktivt skulle visa solidaritet med den socialdemokratiska falangen inom SAJ. Detta kan betraktas som en slags »omvänd politisk turism», det vill säga en önskan om att andra skulle ägna sig åt politisk turism å den egna organisationens vägnar. Tecknen som tyder på detta är flera; Tanner framförde till exempel i ett brev till LO en önskan om ett officiellt uttalande angående SAJ där det skulle betonas för finländska fackliga arbetare »vilken den allmänna riktningen är, som den västeuropeiska, fackligt organiserade arbetarklassen anser som ett villkor för framgången [sic] i sin verksamhet.»²⁹ Fagerholm försökte i sin tur få ett fördömande uttalande för publicering av både LO och DsF mot ett planerat samarbete åren 1927–1928 mellan den finländska, norska och sovjetiska landsorganisationen. Till Thorberg skrev han att »Det har så många gånger hotats att förbindelserna skall avbrytas [...] Kan man inte få ett bestämt besked i denna sak?»³⁰ Senare instruerade Fagerholm DsF:s ordförande Vilhelm Nygard att »faran avtalet kan medföra för det skandinaviska samarbetet» borde betonas i uttalandet.³¹ Dessa exempel ger en annan bild än vad tidigare forskning hävdar, nämligen att initiativet till en strängare reformistisk linje inom SAJ under slutet av 1920-talet skulle ha kommit på order av speciellt Thorberg.³²

Efter FFC:s grundande i oktober 1930 började reseaktiviteterna allt mer likna LO:s då SAJ:s reseaktivitet hade varit ytterst begränsad under första halvan av 1920-talet.³³ FFC deltog aktivt i sina nordiska och den estniska broderorganisationens kongresser och förhöll sig positivt till tanken om upprättande av SAMAK 1931. Liksom för den reformistiska gre-

Två exempel på resande som medel för politiskt erfarenhetsutbyte. Den övre bilden är från den Nordiska folkhögskolan i Genève, någon gång på 1930-talet, där Sven Backlund hälsar isländskan Odely Gudmundsdatter välkommen. Folkhögskolan bildades av de bildningsförbunden i den nordiska länderna för studier i internationella frågor m.m. Fotosamlingen, ARAB. Den nedre är från den svenska socialdemokratiska partikongressen 1944 där Väinö Tanner representerade det finska socialdemokratiska partiet. Morgon-Tidningens arkiv.

nen av SAJ verkar de skandinaviska kontakterna ha haft stor betydelse för FFC under dess uppbyggnadsfas. När kritik mot FFC:s budget framfördes från SDP 1932 förklarade FFC:s ordförande Edvard Huttunen att det berodde på de utländska resorna men att dessa var så pass viktiga att de legitimerade den höga budgeten.³⁴ Förutom detta fungerade utländska kontakter och publikationer, speciellt de skandinaviska, som inspirationskällor för FFC:s aktivitet. FFC utnyttjade sina kontakter till LO och DsF för att kostnadsfritt få exemplar av organisationernas tidigare protokoll, verksamhetsberättelser, tidningar och utkommen facklig litteratur då SAJ:s egendom hade blivit beslagstagen av den finländska staten. Som ersättning skulle man skicka FFC:s egna språkrör *Palkkatyöläinen*.³⁵ Förutom detta övervägde man att låna en erbjuden film om arbetslöshet från LO, och beslöt att översätta Sigfrid Hanssons bok om fackföreningsrörelsen till finska.³⁶ Enligt Hansson själv kunde boken ge råd för FFC:s medlemmar då man kunde bekanta sig med »en av världens stabilaste och högst

utvecklade fackföreningsrörelse.»³⁷ Artiklar om internationell facklig verksamhet i *Palkkatyöläinen* uppfattades däremot av FFC:s sekreterare Emil Louhikko som nyttiga då man genom dessa kunde få råd och riktlinjer för FFC. Vissa inom FFC:s fullmäktigemöte delade dock inte denna åsikt utan ansåg att tidningen borde fokusera på »nationella» spörsmål.³⁸ Även IFTU:s publikationer om arbetslöshet (1931) och om socialpolitik och uppfostring (1933) införskaffades.³⁹ I vissa fall skickades även enskilda personer utomlands för att utreda speciella frågor, till exempel Huttunen reste till Skandinavien och Tyskland på en studieresa om ungdomsarbetslösheten.⁴⁰

FFC:s ekonomi verkar dock ha styrts organisationens internationella kontakter; man ansåg sig inte ha råd att delta i den tyska och österrikiska kongresserna 1931 eller i de internationella kongresserna i början av 1930-talet.⁴¹ År 1933 skickade man en representant till IFTU:s möte men även denna gång var deltagandet omstritt och först efter omröstning som avgjordes av FFC:s ordförande Huttunen skickade man en deltagare.⁴² FFC deltog på IFTU:s möte 1931 då resan bekostades av IFTU medan man 1935 skickade FFC:s representant till IFTU:s möte som ordnades i Köpenhamn då »resans avstånd denna gång är så kort.»⁴³ De ökade ekonomiska resurserna och en attitydförändring hos FFC:s arbetsutskott kan eventuellt förklara ökat deltagande på internationella kongresser som efter 1937–1938 blev allmän praktik.⁴⁴

Man kan inte säkert säga att FFC endast skulle ha riktat sig mot Skandinavien men ledningen tycks ha lagt speciell vikt vid kontakterna med LO, till exempel uttryckte delar av arbetsutskottet oro över att man möjligen äventyrat sina kontakter med LO efter att en artikel om svensk syndikalism publicerats i *Palkkatyöläinen* 1932.⁴⁵ Det speciella förhållandet kom även till uttryck när FFC skulle ta ställning till vissa internationella frågor, bland annat 40-timmars arbetsvecka och den ryska landsorganisationens eventuella anslutning till IFTU, då FFC avvaktade med att svara innan man fått besked om LO:s åsikt.⁴⁶ LO erbjöd även FFC:s medlemmar att företa studieresor utomlands, FFC:s organisatör K. F. Christianson deltog till exempel i LO-skolan i Brunnsvik 1932 kostnadsfritt.⁴⁷ Praktiken att erbjuda FFC:s medlemmar kostnadsfria platser på LO-skolan fortsatte och senare 1938 kunde man genom ett stipendium beviljat av LO skicka Christianson till den Nordiska Folkhögskolan i Genève.⁴⁸ Här kan ett asymmetriskt förhållande mellan FFC och LO skönjas där LO utvecklades till en »storebror» för FFC. Ett liknande förhållande kan urskiljas mellan FFC och den estniska landsorganisationen. FFC deltog aktivt under åren på den estniska landsorganisationens kongresser och under mitten av 1930-talet fungerade FFC som en medlare då skandinaviska landsorganisationer skickade pengar till den estniska landsorganisationen. FFC var dock inte redo att äventyra det nordiska samarbetet för ett baltiskt, vilket angavs som orsak till att FFC tackade nej till esternas förslag om upprättande av ett finländskt–estniskt–lettiskt samarbete mellan landsorganisationerna 1934.⁴⁹

Avslutande diskussion

Genomgången ovan av LO:s och SAJ:s/FFC:s politiska resor under mellankrigstiden visar att LO reste till europeiska län-

der för att samla information om sociallagstiftning och om andra länders organisationer. Det tycks ha funnits en vilja inom LO att vara välinformerad men anammandet av andras organisatoriska lösningar gjordes restriktivt. För LO handlade de politiska resorna om att visa solidaritet och om att stärka sin egen organisations position gentemot vänsterorganisationerna.

Resorna kom att etablera en hierarki där LO framstod som en »ledare» och representant för modernisering och en stark reformistisk facklig organisation. Detta kan vara förklaringen till de beviljade stipendierna för finländska medlemmar av FFC eller erbjudandet av eget fackligt material. För FFC:s del tycks de ekonomiska resursernas otillräcklighet ha påverkat åtminstone delvis vart man riktade sig då man knöt kontakter till utländska broderorganisationer. Detta kan vara en orsak

till varför man riktade sin verksamhet främst mot det geografiskt näraliggande Skandinavien. Kulturella likheter och tidigare samarbeten kan även ha påverkat beslutet att rikta sig mot Skandinavien men även det faktum att speciellt LO framstod som en stark och framgångsrik organisation som kunde uppfattas som en förebild. Förhållandet mellan organisationerna kan kallas asymmetriskt; den finländska landsorganisationen hade mindre ekonomiska resurser och sneglade på svenska LO som var ekonomiskt starkare. Asymmetrin framträder också i FFC:s ovilja att fatta beslut i vissa principiella frågor förrän de visste hur LO positionerat sig.

Kontakterna mellan FFC och LO vittnar om nätverk där aktörerna frikostigt delade med sig av information om den egna rörelsen och den sociala lagstiftningen vilket stärkte uppbyggandet av en nordisk reformistisk facklig rörelse. I denna

REFERENSER – ATT RESA I POLITIKENS NAMN

1 Gösta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton, New Jersey, 1990; Pauli Kettunen, »The Nordic Welfare State in Finland», *Scandinavian Journal of History* Vol. 26 Issue 3, 2001, s. 225–247.

2 Niels Finn Christiansen & Klas Åmark, »Conclusions», i Niels Finn Christiansen m.fl. (red), *The Nordic Model of Welfare. Historical Reappraisal*, Copenhagen 2006; Petersen, Klaus, »Constructing Nordic welfare? Nordic Social Political Cooperation 1919–1955», Christiansen 2006; Pauli Kettunen, »The Power of International Comparison. A Perspective on the Making and Challenging of the Nordic Welfare State», i Christiansen 2006.

3 David Strang & Sarah Soule, »Diffusion in Organizations and Social Movements: From Hybrid Corn to Poison Pills», *Annual Review of Sociology* 24, no. 1, 1998; Peter Hall, and Rosemary Taylor, »Political science and the three new institutionalisms», *Political Studies* Volume 44 Issue 55, 1996, s. 936–957; Malcom Tait & Ole B Jensen, »Travelling Ideas, Power and Place: The Cases of Urban Villages and Business Improvement Districts», *International Planning Studies* 12, no. 2, 2007, s. 109.

4 Michel Espagne, *Les transferts culturels franco-allemands*, Paris, 1999; Michael Werner, & Bénédicte Zimmermann, »Beyond Comparison: Histoire croisée and the Challenge of Reflexivity», *History and Theory* vol 45 2006; Henk te Velde, »Political Transfer: An Introduction» i *European Review of History – Revue européenne d'Histoire* Vol. 12, 2005, s. 207.

5 Gili Drori, John Meyer & Hokyung Hwang, »Global organization: Rationalization and actorhood as dominant scripts», *Research in the Sociology of Organizations* 27, no. 2009, Strange & Soule, 1998, te Velde, 2005, s. 208–209.

6 Jack Walker, »The Diffusion of Innovations among the American States», *The American Political Science Review* 63:3, 1969; Drori, Meyer & Hwang, 2009.

7 Maureen Anne Moynagh, *Political tourism and its texts*, Toronto 2008, s. 4, 23.

8 Seppo Hentilä, *Väljeyttä yli Pohjanlahden. Suomen ja Ruotsin työväenliikkeen kosketuskobtia suuresta Sundsvallin lakosta Suomen kansalaissotaan*, Helsinki 1980, s. 9–36, s. 110–133.

9 Martin Grass, »Från arbetarkongress till samarbetskommittén. Om Skandinaviska samarbetskommitténs bildande», i *Arbetshistoria* 42, 1987, s. 5–11; Kerstin Blidberg, *Splittrad gemenskap – kontakter och samarbete inom nordisk socialdemokratisk arbetarrörelse 1931–1945*, Stockholm 1984.

10 Pauli Kettunen, »The Nordic model and the International Organization», i Norbert Götz & Heidi Haggrén (red), *Regional*

cooperation and international organizations. The Nordic model in transnational alignment, London 2008.

11 Rapport till landssekreteriatet (LS) av Thorberg, A. och Hansson, S. från tyska landsorganisationens andra ordinarie kongress, 1925, LO, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB), Lindström, R. Rapport till LS om Ouchypolitiken i Storbritannien 1932, LO E14:4, ARAB.

12 LO, »Berättelse över Landsorganisationens i Sverige verksamhet», 1921, s. 88.

13 Jenny Jansson, *Constructing Disciplined Workers – Trade Union Educations as Means for Managing Identity Formation*, konferenspaper, ECPR, Potsdam, 2009.

14 Hansson, S. rapport till LS från Internationella arbetarebildningskonferensen i Oxford samt studiebesök i London, 1924, LO E14:4, ARAB, Hugo Heffler, *Arbetarnas bildningsförbund 1912–1962: krönika vid halvsekelgränsen*, Stockholm, 1962, s. 128–135.

15 Siisel Bjerrum-Fossat, »The American Way eller den danske model? Denmark socialdemokratiske fagbevægelse på studierejse till Amerika under Marshallplanen», i Sissel Bjerrum Fossat m.fl. (red) *Transatlantiske historier*, Odense 2009, s. 213–247.

16 Hansson, S. rapport till LS, 1928, LO E14:5, ARAB.

17 Rapport från den 3:e internationella fackföreningskongressen 1924; Thorberg, A. och Hansson, S. rapport från internationella socialpolitiska kongressen i Prag 1924, samtliga LO E14:4 ARAB.

18 Johansson, J-O. Rapport från lettiska landsorganisationens kongress 1925, Johansson, E. Rapport från polska landsorganisationens kongress 1925, Johansson, E. och Forslund, A. Rapport från norska landsorganisationens 11:e kongress, 1925, Johansson, E. Rapport från Luxemburgs landsorganisations kongress 1925, Thorberg, A. och Hansson, S. Rapport från tyska landsorganisationens kongress 1925, Johansson, J-O. och Bergman, P. Rapport från franska landsorganisationens kongress 1925, samtliga LO E14:4, ARAB.

19 Johansson, J-O. Rapport från lettiska landsorganisationens kongress 1925, Johansson, E. Rapport från polska landsorganisationens kongress 1925, samtliga E14:4, ARAB; Bergman, P. Rapport från estniska landsorganisationens konstituerande kongress 1928, Hansson, S. Rapport från tjeckiska landsorganisationens kongress 1930 samtliga LO E14:5, ARAB.

20 Johansson, J-O. Rapport från lettiska landsorganisationens kongress 1925, E14:4 ARAB.

21 Dörte Putensen, »SAI och SAMAK. växlande storlekar i den internationella och den nordiska dimensionen (1914–1945)»,

process kan vi se element av vad vi kallat »omvänd politisk turism», det vill säga de socialdemokratiska anhängarna inom SAJ ställde krav på aktiva solidaritetsyttringar från LO och DsF som de finländska aktörerna hade som avsikt att använda för sina egna politiska syften.

I artikeln har vi inte haft möjlighet att analysera vilka följder informationsflödet mellan LO och SAJ/FFC fick eller hur de sociala nätverken i den nordiska arbetarrörelsen bidrog till att stärka den reformistiska grenen av arbetarrörelsen. I en internationell jämförelse framstår de nordiska ländernas välfärdsstatsregimer som lika vilket delvis kan förklaras genom det nordiska samarbetet bland annat inom arbetarrörelsen. Kan informationsutbytet mellan LO och FFC i någon mån förklara likheterna mellan dessa två nordiska länders fackliga organisationer? LO:s och FFC:s täta kontaktytor medförde

att information som inhämtats genom LO:s politiska resor och studieresor hade förutsättningar att spridas mellan de nordiska reformistiska fackföreningarna via sociala nätverk som SAMAK, genom nordiskt samarbete inom ILO eller via privata kontakter som till exempel genom resandet. Det är tydligt att de finländska fackföreningsmännen deltagande i föreläsningsserier på Brunnsvik bidrog till att centrala idéer inom LO blev kända bland centrala aktörer inom FFC. Därmed är det tänkbart att idéer från det kontinentala Europas fackföreningar utöver litteraturcirkulation, FFC:s korrespondens med IFTU och ILO eller FFC:s besök på internationella kongresser kunde nå FFC genom ett *svenskt filter*. Detta är dock ett område på vilket ytterligare forskning behövs vilket skulle kunna öka förståelsen för den reformistiska arbetarrörelsens utveckling i Sverige och Finland.

i Pauli Kettunen, (red.), *Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen*, Tammerfors 2002.

22 Hansson, S. rapport till LS från Internationella arbetarebildningskonferensen i Oxford samt studiebesök i London, 1924, LO, E14:4, ARAB.

23 Rapport till landssekreterariatet från den belgiska studiedelegationens besök i januari, 1939, LO, E14:5, ARAB.

24 Tauno Saarela, »Den finska, skandinaviska och nordiska kommunismen på 1920-talet» i Pauli Kettunen (red.), *Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen*, Tammerfors 2002, s. 114–115.

25 Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 758–759.

26 Ala-Kapee & Valkonen 1982, s. 554–555, s. 721, s. 725–728.

27 Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*, Helsinki 1984, s. 235.

28 Se Saarela om det kommunistiska nordiska samarbetet som delvis siktade på att öka den kommunistiska influensen inom nationella nordiska landsorganisationer, Saarela 2002, s. 107, s. 110–112.

29 Brev av Väinö Tanners till LO 1/9 1924, LO Finland E 9A, volym 13, Internationell korrespondens 1922–1937, ARAB; se även K. H. Wiiks brev till Arvid Thorberg 19.4.1926, Finland E 9A, volym 13, Internationell korrespondens 1922–1937, LO, ARAB; Arbetarbladets redaktions brev till LO 27.1.1922, Finland E 9A, volym 13, Internationell korrespondens 1922–1937, LO, ARAB.

30 Karl-August Fagerholms brev till Arvid Thorberg 2.11.1927, Finland E 9A..., ARAB.

31 Karl-August Fagerholms brev till Vilhelm Nygaard 29.9.1928, Vol 1327, DsF.

32 Jämför med Alakapee & Valkonen 1982, s. 741.

33 *Suomen ammattijärjestö, Kertomus Suomen ammattijärjestön toiminnasta v. 1920–1929*, Helsinki 1920–1929, Työväen arkisto (TA).

34 FFC:s arbetsutskotts protokoll 6.3.1931, FFC, TA; Protokoll för FFC:s fullmäktige möte 3.4.1932, FFC, TA.

35 FFC:s brev till LO 24.10.1930, FB 1, KV, FFC, TA. Åtminstone LO fick materialet, Louhikkos brev till Per Bergman 4.12.1930, LO, Finland E 9A..., ARAB.

36 FFC:s arbetsutskotts protokoll 14.10.1931, 28.1.1932, FFC, TA.

37 Hansson, Sigfrid, *Ruotsin ammattiyhdistysliike*, Mikkeli 1932.

38 Protokoll för FFC:s fullmäktige möte 3.4.1932, FFC, TA.

39 FFC:s arbetsutskotts protokoll 9.4.1931, 29.8.1933, FFC, TA.

40 FFC:s arbetsutskotts protokoll 4.5.1931, FFC, TA.

41 FFC:s arbetsutskotts protokoll 3.7.1931, 21.11.1931, 29.1.1932, 26.4.1932, FFC, TA.

42 FFC:s arbetsutskotts protokoll 28.1.1933, FFC, TA.

43 FFC:s arbetsutskotts protokoll 48.3.1937, 4.1937, 17.1.1938, 15.3.1938, FFC, TA.

44 FFC:s arbetsutskotts protokoll 48.3.1937, 4.1937, 17.1.1938, 15.3.1938, FFC, TA.

45 FFC:s arbetsutskotts protokoll 26.4.1932, FFC, TA

46 FFC:s arbetsutskotts protokoll 23.2.1937 och 17.1.1938, 13.6.1939, FFC, TA.

47 FFC:s arbetsutskotts protokoll 28.1.1932, 9.7.1937, FFC, TA.

48 FFC:s arbetsutskotts protokoll 11.1.1938, FFC, TA.

49 FFC:s arbetsutskotts protokoll 5.3.1934, FFC, TA

JENNY JANSSON

är verksam vid statsvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet.

MIRJA ÖSTERBERG

är verksam vid Centrum för Norden-studier (CENS), Institutionen för världens kulturer, Helsingfors universitet.

ABSTRACT

Travelling in the name of politics

This article focuses on the political journeys of Swedish and Finnish trade unions in the 1920s and 1930s. At a time when the means for exchanging information were few, travelling was an important way of spreading ideas. The journeys aimed to gather knowledge on how to build strong trade unions and on social legislation. We argue that because of the different political contexts in Sweden and Finland an asymmetrical relationship between the two labour movements developed. The Swedish Trade Union Confederation (LO), comparably wealthy and united, could afford study tours to several European countries. LO's support to weaker trade unions gave them a leading position among trade unions in Europe. The Finnish central organisation for trade unions (SAJ 1907–1930, FFC 1930–) on the other hand, had to struggle with economic difficulties and at the same time fight the communist wing of the labour movement. These circumstances became crucial for the goals of SAJ's/FFC's political journeys and turned their interest toward their Scandinavian neighbours for support and information.

Kursist på den Internationale Leninskole 1958-60

Skandinaviske kommunisters kursusophold ved særlige partiskoler i Sovjetunionen og de østeuropæiske lande spillede under hele den kolde krig en vigtig rolle i partiernes skolingsaktiviteter og ideologiske sammenhængskraft. I denne artikel analyserer forfatteren den ledende danske kommunist Otto Sands rejse- og kursusoplevelser under dennes ophold ved den Internationale Leninskole i Moskva.

AF CHRIS HOLMSTED LARSEN

Formålet med denne artikel er igennem en mikrohistorisk inspireret tilgang at undersøge en specifik dansk kursist og hans families refleksioner under opholdet på den Internationale Leninskole i perioden 1958-60. Desuden er det tilstræbt at tegne et repræsentativt billede af hverdagslivet på skolen, rejserne og interaktionen med det sovjetiske samfund. Ligesom andre øst-rejsende under den kolde krig blev den danske kommunist Otto Sand og hans familie mødt af en nøje tilrettelagt virkelighed, en såkaldt Potemkin-kullisse, og med hvad Poul Hollander betegner som gæstfrihedsteknikker.¹ Dvs. et særligt sæt redskaber som værterne anvendte til at sikre, at de besøgende vendte hjem med et forudbestemt og nøje redigeret billede af det sovjetiske samfund.²

Alligevel, som det vil fremgå af denne artikel, så havde kursisterne bedre mulighed for at danne et nuanceret indtryk af det sovjetiske samfund end tilfældet var for de ofte politisk blandede delegationer. Dette skyldtes kursusopholdenes længde, der ikke gjorde det muligt at hindre kontakten med det sovjetiske samfund, og det skyldtes, at kursisterne lærte russisk og dermed kunne tale med den almindelige befolkning udenom systemets guider og tolke. Slutteligt forventedes det, at de udenlandske kommunister evnede at se bort fra negative indtryk og holde disse for dem selv.

De kommunister, der blev sendt på skolingsophold i Østlandene og Sovjetunionen, udgjorde en særlig kategori af politiske rejsende. De adskilte sig fra andre delegationer og rejsende ved deres relativt uniforme kommunistiske verdensbillede. De medbragte hjemmefra en ret ensartet ideologisk anskuelse, og det forventedes, at de til fulde accepterede værternes fremstilling af den såkaldt reelt eksisterende socialisme. Iben Vyff har i sin Ph.d.-afhandling fra 2007 undersøgt en række danske Sovjet-rejsendes oplevelser og refleksioner, men har ikke systematisk inddraget kommunister på længere skolingsophold.³ Derfor er det mit håb, at denne artikel kan supplere Vyff's pioner-undersøgelse, og dermed bidrage til en yderligere nuancering af de rejsendes oplevelser og betydningen af disse. Helt basalt, men ikke mindst, så er Otto Sands rejsebreve en unik og spændende kilde til indblik i en markant dansk kommunist hverdag i det sovjetiske samfund – i en tid hvor den Kolde Krig var på sit højeste.

Baggrunden for den kommunistiske kursusaktivitet

Da Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) formand Aksel Larsen, som den første dansker, blev udvalgt til at deltage i et længerevarende skolingshold ved Vest-universitetet og Leninskolen i 1925,⁴ blev han den første af mange hundreder danske kommunister, der frem til murens fald gennemgik kortere eller længerevarende skolingsophold i Sovjetunionen. Politiets Efterretningstjeneste (PET) vurderede i 1961, at 71 danskere siden 1957 havde været på skolingsophold i Moskva.⁵ Baggrunden for PETs særlige interesse var, at SUKP i 1956 havde udvidet sin partiskole med en særlig afdeling for de udenlandske broderpartier.⁶ Dermed blev det muligt for DKP at sende udvalgte kommunister på længere skolingsophold. Målet var at styrke kursisternes organisatoriske evner, hvilket skulle tjene til at styrke partiorganisationen, når de blev genindplaceret i partiapparatet. På det ideologiske plan skulle skolingens skabe en bedre forståelse af marxisme-leninismens grundprincipper og styrke den internationale solidaritet, hvilket lidt mere firkantet betød: at knytte de nationale partier tættere til sovjetkommunismen.⁷

I 1954 nedsatte DKP et skolingsudvalg, der skulle arbejde med at udvikle skolingens og udpege egnede kandidater. Det var skolingsudvalgets ansvar, at de skolede kammerater blev indsat de rigtige steder i partiet og klassekampen. Men det var først fra 1956, at kadrekurserne fast blev afholdt udenfor Danmark.⁸ Årskurser i Moskva blev nøje koordineret imellem DKP, hvor partiets chefideolog Ib Nørlund og partisekretær Ingmar Wagner sad med hovedansvaret, den sovjetiske ambassade og SUKPs centralkomite. De lange skolingsophold gav mulighed for at opbygge en række kundskaber og grundholdninger via faglige, sociale og kulturelle aktiviteter, såsom besøg hos udvalgte virksomheder og institutioner og samarbejde med andre nationale grupper. Hertil kom møder med internationale broderpartier og mere praktisk øvelsesarbejde, såsom forberedelse af materiale til Radio Moskva. Skolingens reelle betydning er dog fortsat svær at vurdere. Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) har i deres udredning om den kolde krig givet følgende vurdering:

Skolingens betydning for danske kommunisters kampevne i Danmark var forholdsvis stor. Alene på baggrund af det relativt store antal danske elever, der fulgte kurserne, må det sluttes, at skolingens udgjorde et betydeligt fundament for DKP.⁹

Da den danske kommunist Otto Sand og hans familie i oktober 1958 ankom til Moskva, var de blandt de første udvalgte danskere, der fik mulighed for deltagelse i et 12-15 måneders skolingsophold ved den Internationale Leninskole.¹⁰ Årsagen til, at det har været muligt at rekonstruere omstændighederne

En DKP-delegation besøgte i 1959 det danske skolingshold på Den internationale Leninskole i Moskva. Foto: Privateje

omkring dette ophold, er, at Sand var en flittig skribent, der under opholdet sendte 39 bevarede breve hjem.¹¹ Brevene kan groft sagt inddeles i tre kategorier: Dem til familien, hvilket primært vil sige datteren, der efter tre måneder i Moskva måtte rejse hjem igen. Disse breve er de mest omfattende og bære præg af, at han gerne ville bibringe datteren et positivt indtryk af den sovjetiske kommunisme. Den anden kategori er brevene til vennen Helge Blicher Hansen og andre partikammerater derhjemme. Disse er usentimentale i tonen og bærer præg af venskabelig fortrolighed. Den sidste kategori er afrapporteringer til partiledelsen og skolingsudvalg. Disse breve, der blev sendt med personlig kurer til Ib Nørlund og Ingmar Wagner, er vigtige, da de giver et problemorienteret billede af hverdagen på skolen og de genstridigheder, der fulgte med et hold danske arbejderes ophold midt i en fremmedartet sovjetisk hverdag. Dvs. hvor potemkinkulisserne ihærdigt blev forsøgt opretholdt, men hvor virkeligheden alligevel ofte skinnede igennem til kursisterne, der var opdraget med et kritisk blik på samfundet derhjemme.

Gruppens organisering og problemer

Under rejsen til Moskva, der gik over Stockholm og derfra med skib til Helsinki, hvorfra resten af turen foregik med tog, valgte gruppen en ledelse, hvori Sand blev gruppeformand. Valget faldt naturligt, da han var den ældste og mest erfarende i gruppen. Dermed fik Sand også ansvaret for kontakten til partiledelsen derhjemme og fungerede som talsmand overfor partiskolens ledelse.¹² Efter de første 6 måneder trådte Sand tilbage som leder for gruppen, men indtil da udgjorde han gruppens ledelse i fællesskab med Nanna Nielsen, kasserer fra Odense, og Hans Johansen, Københavnssekretær.

Som SUKPs kontaktperson nævnes en vis Kaplin, der løbende blev informeret om holdets praktiske ønsker. Denne person spillede en vigtig rolle på linje med skolens ledelse, og blev informeret hver gang der f.eks. ønskedes ud- og indrejse, dvs. tiltag, der krævede de sovjetiske myndigheders godkendelse.¹³ I sin kommunikation med DKP tog Sand højde for PETs formodede interesse og sendte vigtige breve hjem med kurer. Det vil sige, at når betroede kommunister rejste til eller fra Moskva, så tog de brevene med og afleverede den personligt.¹⁴ Følgelig vidste PET relativt lidt om kursisterne og deres kommunikation med DKP.

Ideelt set var et kursusophold tænkt som en belønning til partiets mest lovende og bedst egnede folk. Altså kommunister der havde udmærket sig organisatorisk og udvist lederpotentialer. Virkeligheden var dog mere kompliceret end som så. Allerede i den første beretning klagede Sand over kvaliteten og forberedelsen af nogle af de udsendte og kritikken var ganske ligefrem:

Det er mit indtryk at vi ved udvalget af kammerater må gå lidt mere omhyggeligt frem med de kommende hold – det skulle ikke gerne blive en aflæsningsplads for personlig mislykkede eksistenser, jeg kender meget vel vanskelighederne med at få folk herover, men i nogle af tilfældene kan jeg godt allerede nu sige at valget har været mindre heldigt. Der er kammerater imellem der ikke på nogen måde kan se bort fra småting og som ved en småagtig kritik har spændt tålmodigheden ganske vidt hos gruppen som helhed.¹⁵

Senere lyder det om en kammerat fra Århus, der antageligt skulle nægte deltagelse i studiekredsene, være alkoholisk anlagt og:

(...) har en håbløs individualistisk indstilling til alting. Det vi kalder kollektiv-ånd, kalder han ved det smagefulde navn: Flokmentalitet.¹⁶

Efterfølgende drøftedes en hjemsendelse med skolens rektor, men skolen var ikke begejstret for denne løsning. Problemet var, at når partiet nu havde udvalgt de bedste af de bedste, så var symbolværdien i en hjemsendelse ikke ligefrem positiv. Som en konsekvens løb Sand igen og igen panden imod muren, hvor fortielse var den valgte strategi fra ledelsens side. Dårlig kommunist eller ej – hjemsendelse var ikke en mulighed, medmindre den pågældende selv anmodede herom.

I en anden beretning til Nørlund beskrives lignende problemer med en kammerat, der havde tilsluttet sig førnævnte århusianer. Igen ønskede Sand en hjemsendelse, men gik denne gang lidt mere diplomatisk frem:

For fuldstændighedens skyld skal det bemærkes, at jeg meget vel er klar over at sådan en afgørelse ikke ligger i gruppens eller min hånd alene, men at det må blive en sag der også må behandles i både de herværende og i de hjemlige retmæssige partiinstanser. Hvis du – mod forventning – skulle være nervøs for vort partis gode renommé i denne sag, kan jeg forsikre dig om, at det vil blive behandlet efter alle 'kunstens regler' (...) Kaplin kender af nærliggende til forholdet og må tage sig af det for sit partis vedkommende.¹⁷

Problemet med hvervningen var grundlæggende, at det var de færreste med Sands erfaring og alder, der ønskede at rejse af sted. Hvis man havde fast arbejde og familie, og for øvrigt kendte mere til det sovjetiske samfund end hvad propagan- daen fortalte, så var et skolingsophold ikke særligt attraktivt. At man valgte at sende mindre egnede kursister af sted kan derfor forklares som en konsekvens af behovet for at opfylde de tildelte kvoter.

De særlige problemer i den sovjetiske hverdag

Problemerne med at slå rod i det sovjetiske samfund voldte problemer for de danske kursister. For Sand opstod første problem, da datteren efter 3 måneder måtte sendes hjem til bedsteforældrene. Forældrene var blevet lovet, at den dengang 15 år gamle datter kunne komme i en international skole, men efter ankomsten viste det sig, at hun blot blev placeret i en almindelig russisk skoleklasse. Hun fik ingen skoleuniform, skoletiden var 6–7 timer hver dag og først efter nogen tid fik hun selskab af datteren af Erley Olsen, den senere redaktør på *Land og Folk*. Efter gentagende klager blev hun flyttet til en kostskole, hvor den eneste kompensation for hendes manglende russisk var, at klassekammeraterne var 3 år yngre end hende selv. Selv har hun givet opholdet følgende karakteristik:

Det var det mest rædselsfulde jeg nogensinde havde været udsat for i mit livets skabte dage. Det var frygteligt, frygteligt, frygteligt og man kunne blive totalt antikommunist af det.¹⁸

Det blev hun dog ikke, og senere endte hun som formand for DKP i Farum. Oplevelsen var heller ikke entydig, da hun husker et kortere ophold i en pionerlejr som en positiv oplevelse.¹⁹

Hjemsendelsen var problematisk for faderen, der skulle

Nogle af deltagerne fra den danske gruppe på Leninskolen tager et frikvarter fra studierne. Foto: Privateje

forklare Wagner og Nørlund, hvorfor hans familie ikke kunne holde ud at være i arbejdernes hjemland. På trods af en diplomatisk meddelelse til partiledelsen om årsagen, så var Sand ikke i tvivl om hvor problemerne reelt lå.²⁰ I et efterfølgende brev til vennen Helge, er tonen anderledes ligetil:

Hun sidder 6 timer hver dag i en skole, hvor der er 38 børn i klassen og forstår ikke et jævla dug af hvad der foregår. Det absolutte flertal af lærerne er stive og skematiske og gør intet som helst for at hun skal finde sig til rette, det er naturligvis svært med 38 børn. Undervisningen er på samme måde som da vi var børn derhjemme: Terperi, man skal jo en helvedes masse stof igennem (...) Jeg vil så nødtigt at hun skal hade alt hvad der er sovjetisk. De lovede højt og flot at de nok skulle tage sig af hendes fritid (kammerater, du ved) men endnu er det ikke lykkedes (4 måneder!).²¹

Vennen Helge var netop blevet arbejdsløs og havde luftet tanken om at emigrere med familien til DDR. På baggrund af egne problemer advarede Sand i mod denne løsning:

Vil du ud i samme eller lignende situation, så rejs!!! Ellers: Lad tanken fare!!!²²

Korrespondancen viser, at de danske kommunister ikke var blinde for det sovjetiske samfunds mindre vellykkede sider. De var dog klar over, at åben kritik i den danske offentlighed kunne og ville blive brugt mod dem. Konsekvensen af bekymringen for partiets ry og rygter var, at kritikken oftest blev gemt af vejen i private korrespondancer til kammerater, man stolede på.

Dermed var det ikke slut med tilpasningsproblemerne for familien Sand. I marts 1959 blev Lis Sand indlagt på et hospital for at blive opereret for struma. Operationen gik godt, om end hospitalet noget uvant efter danske standarder var udstyret med både egen kat og potteplanter på stuerne.²³ Alligevel blev hospitalsopholdet dråben, der fik bægeret til at flyde over. Datterens hjemsendelse kombineret med sygdom havde gjort, at Lis Sand ikke effektivt kunne følge undervisningen,

Otto Sands kone Lis Sands sovjetiske id-kort fra opholdet i Sovjetunionen og på Leninskolen 1958–59. Uden dette kort havde kursisterne ikke adgang til det sovjetiske samfund. Privateje.

og snart måtte Otto Sand igen meddele, at endnu en hjemsendelse var undervejs. Det fremgår af brevet, at skolens rektor havde tilbudt forskellige andre løsninger, f.eks. ekstra ferie eller ophold på et sanatorium, men at ægteparret Sand afviste dette. Derefter tiltrådte rektor ansøgningen om, at hun blev løst fra kontrakten, hvilket derefter meddeles SUKPs repræsentant Kaplin.²⁴ Det er værd at bemærke, at partiledelsen derhjemme først blev underrettet efter beslutningen var truffet. Det er uvist, hvorledes de reagerede på de tilbagevendende problemer, men i samme brev meddelte Sand kort, at han pga. de personlige problemer udtrådte af gruppeledelsen.

Sprog og undervisning

Et væsentligt og første problem var det russiske sprog. Sprogundervisningen var intensiv og krævede fuldt engagement. I det første brev hjem til partiledelsen bemærkede Sand, at der havde været visse tilpasningsvanskeligheder, og selvom disse nu var overvundet, så voldte sproget stadigvæk store problemer. Hovedskolen begyndte først d. 10. februar 1958. De første 3 måneder var helliget et intensivt sprogkursus a 5 timer om dagen. Egentligt skulle gruppe havde holdt vinterferie i Leningrad fra d. 20. januar til skolestart, men efter eget ønske blev det beskåret til 6 dages ferie, hvorved der blev mere tid til sprogstudierne. Det høje tempo i undervisningen fik også gruppen til at bede om, at der blev oprette en ekstra klasse for dem, der var faldet bagud. Derefter var de danske kursister fordelt på fire hold af ca. 5 kursister. Efter opstart af hovedskolen fortsatte sprogundervisningen, men nu med færre timer pr. uge.

Den sovjetiske pædagogik, eller mangel på samme, vakte imidlertid ikke jubel:

De der russere er nu lidt skematiske i det og farer på som død og helvede. Læreren for den gruppe jeg tilhører er sådan en ærgerrig KFUK-type, der absolut vil stå med den bedste klasse og jeg har været lidt sur på hende, men nu går jeg over i en hjælpeklasse, så bliver det bedre. Jeg kan simpelthen ikke holde hende ud – I ved, mine sarte nerver.²⁵

Omvendt synes der ikke at have været videre problemer i samarbejdet med skolens ledelse, som betegnedes som lydhor overfor gruppens forslag, anmærkninger og initiativer.²⁶

På baggrund af en udateret evaluering af hele skolingsforløbet, er det muligt ret nøjagtigt at beskrive kursernes indhold og de særlige problemer. Hvad angik russiskundervisningen, så ønskedes der tolk tilknyttet i de fire første måneder, hvilket skulle lette indlæringen af den basale grammatik. Hertil kom et ønske om at beskære det daglige timeantal fra 5 til 3 timer. Derudover blev der undervist i 6 andre hovedfag, hvortil kom særlige forelæsninger og temaer. Således forelæste Nørlund i foråret 1959 på skolen.²⁷ Faget Den internationale arbejderbevægelse blev betegnet som både godt og givende hvad angik form og gennemgået stof. Omvendte blev faget Statsret beskrevet som for omfattende og timeantallet ønskedes sat ned fra 50 til 35 timer. Faget Sovjetøkonomi og syvårsplanen ønskedes helt fjernet og ændret til selvstudium. Det samme gjaldt SUKPs historie, hvor gruppen ønskede færre forelæsninger, men flere klasses timer og lektier. Hvad angik faget Politisk økonomi, så var vurderingen, at det drejede sig for meget om udenadslære og også her ønskedes flere klasses timer og seminarer. Det sidste hovedfag var Filosofi, der skønnedes for omfattende i forhold til opholdets samlede længde og ydermere ønskedes det:

En kort gennemgang af den historiske og dialektiske materialisme bør foretages inden overgang til behandlingen af filosofiens historie og de moderne borgerlige filosofier. Afslutningen på kursus bør derefter være en tilbunds gående gennemgang af vor »egen« filosofi.²⁸

Sand anbefalede et bedre samarbejde imellem skolen og DKPs skolingsudvalg. Desuden kritiseredes undervisningens manglende sammenhæng med den virkelighed, som de danske kommunister stod overfor hjemme, og ligeledes mangel på den nødvendige faglitteratur. Udover ønsket om flere klasses timer og seminarer, blev det anbefalet, at fremtidige grupper skulle begrænses til ca. 10 deltagere – jf. Sands gruppe på 22 kursister.

Skolingsopholdet gav også mulighed for at rejse rundt i Sovjetunionen. Otto Sand blev fotograferet af sin kone Lis Sand på en rejse i Sovjetrepublikken Asarbjajsjan i 1959 i nærheden af Baku. Foto: Privateje.

Beretningen kom også ind på de fysiske rammer under opholdet. Her anbefales det, jf. børnenes tilpasningsproblemer, at disse ikke medbragtes fremover. Boligforholdene blev beskrevet som værende tilfredsstillende. Ekskursionerne og rejserne rundt i Sovjetunionen, hvilket der var afsat meget tid til, blev udelukkende omtalt positivt. Gruppens konklusion var, at:

Afslutningsvis kan det siges, at der er almen enighed om, at vi der har fået muligheden for at deltage i dette kursus føler os styrket og bedre kvalificeret til igen at tage fat på det daglige partiarbejde i Danmark. Vore lærerkræfter og skolens ledelse har været af en sådan karakter, at vi – så vidt det er os muligt at bedømme – på en betydelig bedre måde vil kunne forstå og udnytte vor teoretiske litteratur (...) I betragtning af at gruppen udelukkende har bestået af ikke-læsevante kammerater, så må gennemførelsen af studierne siges at havde været ret tilfredsstillende.²⁹

Sammenholdt med de andre bemærkninger er det dog også tydeligt, at den anderledes sovjetiske pædagogik og fagenes forankring i en sovjetisk virkelighed, og ikke en dansk, begrænsede både den enkeltes og DKPs udbyttet. Den egentlige nytteværdi var dermed styrkelsen af den ideologiske loyalitet.

Generelt giver brevene indtryk af størst optimisme og begejstring i den første halvdel af opholdet. Derefter falder begejstringen og nærmer sig noget, der ligner tvivl. De personlige problemer kombineret med den voksende indsigt i det sovjetiske samfund, herunder observationer af fordrukkenhed, puritanisme eller almen sjusk og ligegyldighed (hvilket jo aldrig forekom under de officielle virksomhedsbesøg) påvirkede begejstringen i negativ retning. Også Sands personlighed, dvs. en kritisk tilgang og mangel på respekt for autoriteter, voldte problemer. Således lyder det til vennen Helge om forholdet til skolens ledelse:

Nå, ja, så må jeg også tale med skolens ledelse flere gange om ugen og det tager tid (...) Selvom de er meget flinke, så er de altså også underlagt min trang til at lave om på alting.³⁰

Samtidig berettede han om tilbagevendende sammenstød og skænderier i gruppen. De synes dog mere at have været af personlig end af politisk karakter.³¹ Sand var godt selv klar over, at hans karaktertræk ikke passede ind i det sovjetiske system. Om dette skrev han hjem:

Jeg tror nok, at min opførsel af og til er ganske provokatorisk i sin virkning. Jeg snager og roder i alt det jeg kan få fat i. Forsøger at trænge ind bag tingene, stiller de samme spørgsmål mange forskellige steder, spørger på forskellig måde for at få dannet mig et helt sandt billede af alt hvad jeg ser og hører.³²

Man kan sige, at netop denne vedholdenhed og evne til at blande sig i alting, var en forudsætning for gode organisatoriske og ledelsesmæssige evner. Til gengæld kan det godt betvivles, at det var egenskaber, der blev specielt værdsat af værterne, hvor personligt initiativ, i hvert fald indtil Stalins død, kunne få alvorlige konsekvenser.

Overordnet set ser det dog ud til, at Sand primært bedømte gruppens og sit eget udbytte af opholdet som værende positivt – om end der kom flere nuancer til undervejs. I et af de sidste breve skrev han til Nørlund, at det gik godt med studierne, og at de alle var meget glade for Nørlunds gæsteforelæsning i foråret, men også at der på trods af en længere ferie var studietræthed i gruppen.³³ I et brev til Helge var begejstringen dog lidt mere afdæmpet:

Nytten med det er, som helhed betragtet, tilfredsstillende, selvom det kunne – med lidt mere smidighed – være bety-

deligt bedre. Men det må vi snakke om når jeg kommer hjem.³⁴

Samlet giver Sands breve indtryk af, at undervisning i Moskva besværliggjorde forsøget på at skærme kursisterne imod den sovjetiske hverdags utallige problemer. Derimod står ferierne, rejserne og udflugterne næsten udelukkende i et positivt lys, hvilket betyder, at de indledende omtalte gæstfriheds-teknikker her var fungerede efter hensigten.

Rejseindtryk fra Khrusjtjovs sovjetrepublikker

Da Nikita Sergejevitj Khrusjtjov efter Stalins død blev valgt til førstesekretær, så skete der samtidigt en gradvis åbning af det sovjetiske samfund udadtil. Denne kontrollerede åbning var ikke blot en følge af propagandistiske overvejelser, men afspejlede også en genfundet tro på kommunismens fremtid og ideologiske overlegenhed overfor Vesten. Khrusjtjovs hemmelige tale banede vejen for en ny generation af apparatjunker og intellektuel, der uden at ville ødelægge det bestående, ønskede at reformere det sovjetiske samfund. Disse er både blevet kaldt børnene af den 20. Partikongres og 1960ernes mænd og kvinder. Troen på fremtiden, der på nogle områder mindede om 1920ernes radikale tro på fremtiden, var betinget af såvel indenrigs- som udenrigspolitiske udviklinger. Den sovjetiske patriotisme voksede i takt med en økonomisk vækst, der dannede grundlag for en af sovjetborgeren eftertragtet adgang til flere og bedre konsumvarer. Samme effekt havde den sovjetiske kommunismes succes som reelt alternativ til kolonimagternes overherredømme i Den Tredje Verden.³⁵

Khrusjtjovs årti, der udfoldede i perioden 1956–1968, kendetegnedes ved en særlig intern politisk energi, der udmøntedes i både ideologisk vigør og en genfundet optimistisk idealisme. Ultimativt kunne den sovjetiske ledelse og bureaukratiet ikke indfri forventningerne, og med Khrusjtjovs deroute døde optimismen for først igen at vende tilbage med Gorbatsjovs reformer i 1980erne – dog denne gang uden samme tro på kommunismens fremtid.

Otto Sand opholdt sig derved i Sovjetunionen i en særlig periode, hvor man må formode, at den fornyede tro på og refleksion over kommunismens fremtid har påvirket de udenlandske kursister. Sands brevkorrespondancer bekræfter denne antagelse, hvor f.eks. de sovjetiske fremskridt i verdensrummet og Sputnikkerne blev fremhævet som bevis på den sovjetiske voksende overlegenhed overfor USA.³⁶

En væsentlig bestanddel af opholdet var, som nævnt, rejser til udvalgte sovjetrepublikker, institutioner og virksomheder, der fyldte ca. en tredjedel af det samlede ophold. Formålet med de følgende fire delafsnit er at give et indblik i hvilke indtryk Sand sad tilbage med – særligt i forhold til overvejelserne omkring kommunismens fremtid og overlegenhed i forhold til det hjemlige politiske system.

Mønstervirksomheder og institutioner i Leningrad

Sands stærke tro på Khrusjtjov kommer ofte til udtryk i brevene:

Når Khrusjtjov har sagt, at om 15 år, så er hele verden kommunistisk, så er det naturligvis ikke noget han sådan bare slynger ud fordi han ønsker det. Nej, det er forbi han ved

hvor stærkt det vil gå med udviklingen i Sovjet og de andre socialistiske lande. Flere og flere arbejdere og andre mennesker besøger disse lande og kan med egne øjne se fremskridtene. Samtidigt handler kapitalisterne mere og mere tåbeligt i deres jagt efter penge. Disse to ting vil om få år få alle jordens mennesker til at slå ind på socialismens vej.³⁷

Troen på kommunismens fremtid var stærk, og den blev i styrket af rejseindtrykkene, der dermed også blev en form for fremtidsrejse. I begyndelsen af 1959 opholdt Sand sig en uge i Leningrad, hvor han besøgte en række virksomheder og institutioner. Beretningen er stærkt influeret af den officielle propaganda og følgelig præget af statistiske oplysninger om Leningrads udvikling, boligforhold, industrien osv. Her er de sovjetiske værter tydeligvis på hjemmebane og kan fremvise en verden, der stemmer overens med gæsternes drømme om et kommunistisk Utopia.

Det officielle formål med rejsen var et besøg i Leningrads bysovjet, dvs. den lokale politiske ledelse, og et besøg på en mønsterfabrik, der producerede sko. Den stærke tro på det sovjetiske systems rationalitet går igen i begge beskrivelser. Beskrivelserne er oftest stærkt idealiseret, og man fornemmer til tider, at det kommunistiske Utopia faktisk er indtrådt. Om kriminaliteten og militsens rolle lød det:

I en stor del af Sovjetunionen er man allerede begyndt en reorganisering af militsen (politiet) og det skal under syvårsplanen næsten helt afløses af den såkaldte arbejdermilit, der vil blive frivillige og på fritid, samt ubevæbnede, ligesom Komsomol skal tage sig af ungdommen. Denne milit skal være af vejledende art og i øvrigt skal hele befolkningen tildeles politimyndighed på de talrige områder, der hidtil har sorteret under den egentlige milit.³⁸

Budskabet omkring andre centrale forhold i Leningrad er ensartet optimistisk og efterlader følgelig læseren med et stærkt idealiseret billede af det sovjetiske samfund.

Besøget på skotøjsfabrikken, hvor der arbejdede ca. 10 000 arbejdere, karakteriseres af sammen indtryk. De talrige ordener og udmærkelser, der igennem tiderne var blevet tildelt virksomheden, fremhæves, og det samme gør partiets rolle:

I det hele taget er alt herovre gennemsyret af partiet og dets medlemmer, ligesom alle ikke-partimedlemmer føler sig som og taler som partimedlemmer.³⁹

At der på mønstervirksomhederne næppe fandtes ikke-partimedlemmer og at mødet var nøje iscenesat, det faldt ikke iagttageren ind.

Værternes mål med at sende kursisterne på disse bekvemmelige rejser – at formidle et positivt, progressivt og menneskeligt billede af Sovjetunionen, ser dermed ud til at have lykkedes. Dette er en ikke uvæsentlig observation, da Sand og de andre danske kommunister kom fra et højtudviklet industrisamfund med en væsentlig grad af velfærd og politiske rettigheder. Alligevel giver Sands rejsebrev indtryk af det sovjetiske samfunds overlegenhed, der godt nok et langt stykke hen af vejen var baseret på en potemkinkulisse, men som ikke desto mindre var reel for kursisten, der tog dette indtryk med tilbage.

Mellem fortid og fremtid

Under besøget i Leningrad undrede danskerne sig højlydt over, hvorfor russerne lagde blomster på Peter den Stores grav. Kritikken afstedkom en længere opremsning af zarens bedrifter, hvilket skabte yderligere undren, men standsede en lurende politisk og kulturel konflikt. I det hele taget syntes der at havde eksisteret en slags ventil, der kunne lukke uvelkomne og ideologisk truende indtryk ude. Om det svært forståelige, skrev Sand:

Nu må jeg i sandhedens interesse sige, at vore venner er ualmindelig åbne og ligetil, der er absolut intet hemmelighedskræmmeri tilstede (...) Der er naturligvis sider af dette samfunds virkelighed som russerne betragter som noget selvfølgelig, men som for os godt kan stille sig lidt uforståeligt – til vi får en forklaring.⁴⁰

Dette var dog ikke den eneste gang, hvor fortiden trængte sig på. Selvom Sand sjældent direkte undrede sig over kontrasterne imellem det nye og det gamle, så fylder beskrivelserne af

det religiøse, etniske eller historiske faktisk meget og dermed også forholdet imellem fortiden og fremtiden.

Sand og de andre kursister tilbragte sommeren 1959 med et længere besøg og ferie i Georgien og Aserbajdsjan, hvor de rejste rundt og besøgte storbyerne Sukhumi, Baku og dertil en række mindre landsbyer. Hertil kom officielle besøg på olieraffinerier og andre lokale mønstervirksomheder. Efter besøget rapporterede Sand indtrykkene til partiledelsen i København og her var der også plads til kritik:

Samtale med formanden for bysovjetten. Samtalen var lang og kedelig og på ingen måde givende. Kammeraten kom med selvfølgeligheder og havde svært ved at svare kort og konkret. Besøget var en absolut skuffelse.⁴¹

En omvendt positiv bedømmelse fik besøget i en pionerlejr tre dage senere, hvor vurderingen var:

Efter morgenmad direkte til en pionerlejr ca. 50 kilometer fra Baku. Fik en aldeles strålende modtagelse. Hornmusik og faneparade. Alle fik blomster og hver et pionertørklæde. Så

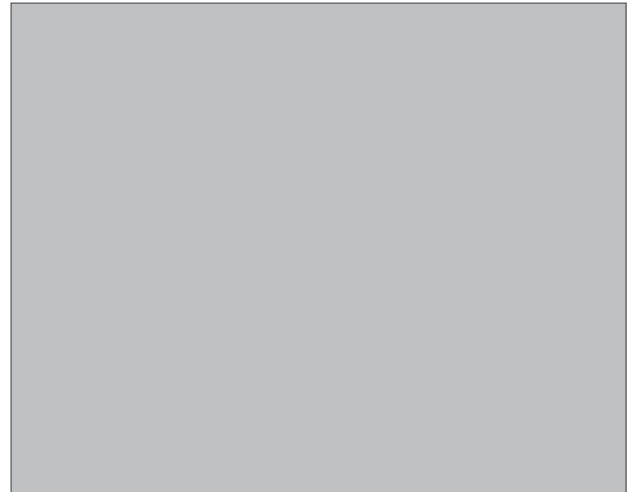
DOKUMENT

»I betragtning af at gruppen udelukkende har bestået af ikke-læsevante kammerater må gennemførelsen af studierne siges at være ret tilfredsstillende«

Udateret beretning forfattet af den danske kommunist Otto Sand, der fungerede som formand for de danske kommunister under disses skolingsophold på Den Internationale Leninskole i perioden 1958 til 1960. Beretningen er en faglig og logistisk evaluering, der med udgangspunkt i erfaringer og problemer med hverdagen, rejserne og undervisningen på partiskolen skulle gøre det muligt for den hjemlige partiledelse at tilpasse undervisningen og de fysiske rammer, således at fremtidige kursister kunne øge udbyttet af skolingsopholdene. Men pga. evalueringens herkomst i Otto Sands private korrespondancer, der i dag er i familiens varetægt, så har det ikke været muligt at stadfæste hvorvidt beretningen rent faktisk tilgik den hjemlige partiledelse, og derved udmøntede sig i konkrete ændringer af skolen. Sandsynligvis har beretningen dog, grundet Otto Sands særlige ansvar som ledende kommunist, betydet, at beretningen efter hjemkomsten er blevet nøje gransket af skolingsudvalget i Danmarks Kommunistiske Parti.

Emnerne:

Russisk undervisningen bør i de første uger foregå ved hjælp af tolk indtil de grammatikalske grundregler er så nogenlunde banket fast. Det må frarådes at udelukkende undervise i russisk de første tre måneder – som tilfældet var – idet fem timers daglig undervisning i et fag og derefter hjemme arbejde bliver alt for ensformigt og trættende for kammera-

ter, der ikke er læsevante. Højest 3 timer pr. dag bør tilstræbes, og de første måneder blandes op med bifagene.

Den internationale arbejvsbev. Og nat. befribev. Har haft en god og givende form ligesom det gennemgåede stof har været dækkende.

Statsret har i hovedsag været tilfredsstillende. Dog – til vort brug – noget for detaljeret. Omkring 35 timer i alt burde være tilstrækkeligt. (vi havde ialt 50 timer i dette fag) og kunne dække det behov vi måtte have for viden om dette område.

Sovjetøkonomi og Syvårsplanen ville være bedre klaret ved selvstudier og et enkelt seminar som kontrol.

S,U.K.P.'s historie bør hvad timetal angår, kunne kortes en del af til fordel for udvidet hjemmearbejde og flere klasse-timer og seminarer indføres som kontroloverhøring.

Politisk økonomi følger slavisk lærebogen og forelæsnings-erne stimulerer derfor ikke til større selvstudier. (bliver let gentagelser). Det bør tilstræbes at forelæseren meget kort

på sovesalene og lejren i øvrigt og overværede en lille fores-tilling med børnene som optrædende. Lejren bød på fin mad i en aldeles dejlig spisesal med plads til 200 børn ved fire-mandsborde.⁴²

Det kan konstateres, at en god modtagelse og særlig opmærk-somhed fra værternes side betød meget for kursister.

Kontrasterne til det moderne sovjetiske bysamfund findes også i disse rejseskildringer. Men igen drejer det sig om en redi-geret virkelighed hvor, fortiden smelter sammen med budska-bet om fremtiden. Besøget i en lille aserbajdsjansk landsby beskrives som præget af æselkærre, langsommeligt tempo og eksotiske landsbyboer iført særprægede folkedragter. Erhvervs- og handelslivet bestod af værksteder, der lavede hatte, kobber-kedler og stole. Sand faldt i snak med en lokal ældre mand, der med sit æsel kørte vand rundt til husene. Manden, der blev beskrevet som glad og lykkelig, fortalte, at:

Før i tiden fik jeg pisk af godsejeren, der pinte alle bøn-derne, men så en dag, da arbejderne i byen jagede deres

herrer bort fra fabrikkerne, slog vi herremanden ihjel og siden har vi haft det godt for nu bestemmer vi selv.⁴³

En anden af Sands beskrivelser afspejlede det komplekse for-hold imellem det oprindelige, kønsrollerne og det religiøse og på den anden side det idealiserede moderne, formelt ligestil-lede og ateistiske sovjetiske samfund:

Selvom det er fyrrer år siden at de indførte socialismen og kvinderne blev frigjort (...) så er der stadigvæk en del af de ældre kvinder, der ikke er glade for at man ser dem ind i ansigtet. De går alle med et stort hovedslør og det tager de op for munden, når de møder fremmede. Det er nok ikke let sådan at udrydde alle gamle vaner.⁴⁴

Selvom de danske kursister mødte en redigeret virkelighed, så var det altså ikke muligt i detaljen at redigerer denne – særligt ikke når det gjaldt kursisternes egne kulturelt betingede forstå-elsesrammer. Sand tog det som en selvfølge, at den progressive fremtid ville sejre over fortiden, men konstaterede altså samti-digt, at nutiden så anderledes ud end de politiske idealer lovede.

anviser hovedpunkter og litteratur, og hvorefter flere klas-setimer og seminarer for kontrol bør gennemføres.

Filosofi. Faget forekommer at være alt for omfattende i relation til skoleopholdets længde. En kort og forenklet gennemgang af den historiske og dialektiske materialisme bør foretages inden overgang til behandlingen af filosofi-ens historie og de moderne borgerlige filosofier. Afslut-ningen på kursus bør derefter være en tilbundsående gen-nemgang af vor »egen« filosofi. På grund af manglende for os tilgængelig litteratur, bør dette kursus' timetal udvides betydeligt og et langsommere tempo gennemføres.

Almene betragtninger om fagene og undervisningsformen. Der bør tilstræbes en bedre forbindelse mellem skolen og det danske CK' skolingsudvalg idet mangelen på konkrete eksempler og litteratur fra vor egen virkelighed har været følelig. Mindst en gang i kvartalet bør skolen forsynes med alt af vægt der måtte være kommet i Danmark, således at disse oplysninger kan indgå i lektorernes planlægning af materialet.

I betragtning af at gruppen udelukkende har bestået af ikke-læsevante kammerater må gennemførelsen af studi-erne siges at være ret tilfredsstillende. Tempoet for hoved-fagene har tidvis været alt for hårdt og en drejning imod mindre antal timer og flere seminarer og klassetimer for kontrol og vejledning var ønskværdigt.

I denne forbindelse findes gruppens deltagerantal at have været for stort. Det bør ved fremtidige hold tilstræbes at holde antallet nede på ti deltagere eller derunder. Dette vil forøge lærernes muligheder for kontrol, samt kræve en grundigere behandling af stoffet af den enkelte. I så stort omfang som muligt bør lærerne stille bundne opgaver til eleverne (skiftevis). Dette vil medvirke til elevernes øvelse i at formulere længere indlæg og stimulere til bedre forbe-redelse. Studieopdelingen af gruppen i tre hold har vist sig

at være en fornuftig ordning. Gruppernes arbejde har i det store hele været tilfredsstillende. Speciel forberedelse på en enkelt del af stoffet op til seminarer bør kun praktiseres de første måneder – indtil vane og erfaring er indhøstet m.h.t. emner og undervisningsform – en fortsættelse af denne form hele kursus igennem kan afstedkomme en lettere gen-nemgang af det stof man ikke »skal op i«.

Andet. Gruppens praktik til Azerbajjan var på alle måder tilfredsstillende og berigede gruppen(s) medlemmer med stor praktisk viden om Sovjetunionen.

Vanskelighederne ved børns tilpasning til forholdene i USSR er af en sådan art, at der ikke oftere bør gives tilladelse til at medtage børn. - Ægtefæller bør kun deltage i det omfang absolut partimæssige rimeligheder taler derfor.

Afslutningsvis kan siges, at der er almen enighed om at vi der har fået muligheden for at deltage i dette kursus føler os styrket og bedre kvalificerede til igen at tage fat på det daglige partiarbejde i Danmark. Vore lærerkræfter og sko-len(s) ledelse har været af en sådan karakter, at vi – så vidt det er os muligt at bedømme – på en betydelig bedre måde vil kunne forstå og udnytte vor teoretiske litteratur.

Ekskursionerne har i det store hele været gode og belæ-rende, men en bedre fordeling over hele kursus var måske(overstreget) ønskværdig.

Specialforedrag bør afholdes i noget større omfang end tilfældet har været.

Bolig og andre rent praktiske forhold har været fuld (overstreget) tilfredsstillende. Denne beretning vedlægges en fuldstændig litteraturliste. Liste(n) over litteratur der findes i skolens bibliotek (tilgængelig for os) samt de fuld-stændige programmer.

(I privat øje)

Potemkinkulisser – Moskva anskuet fra oven

Selvom det blev forventet, så fandt Sand sig ikke altid i det serverede billede af det sovjetiske samfund. Konflikterne opstod primært når de værterne ikke ville svare på spørgsmål, der faldt udenfor rammerne. Han var godt selv klar over det problematiske i denne adfærd:

Jeg er sgu' ikke diplomat – det kan du spørge vore herværende venner om. Det kan de bekræfte – hvis du ellers kan forstå hvad de siger. Resultater har den »hårde linje« dog givet (sometider måske for hård). Men mere herom efter hjemkomsten.⁴⁵

Selvom Sand var særligt disponeret for en kritisk tilgang til sine omgivelser, så var hans reaktioner næppe enestående, da andre kursister også medbragte en lignende politisk og kulturel bagage.

Deltagelsen i 1. maj på Den Røde Plads er et eksempel på en perfekt iscenesættelse, der gjorde et stort indtryk, og som efterfølgende blev beskrevet i nøje valgte religiøse termer:

Overalt i byen var der smykket på alle huse og mure med flag, faner, paroler og andet. Om aftenen stråler hele byen i titusinde og atter titusindvis farver. Alle tårne og højere bygninger er belyst med kraftige projektører. Ofte når jeg står på min 11 etage og ser ud over denne strålende storby, og særligt på sådanne aftener som omkring 1. maj, kommer jeg usøgt til at tænke på biblens gamle historie, hvor Jesus står på bjerget og ser ud over den strålende stad og friste-

ren siger til ham »følg mig og dette skal blive dit« – bare med den forskel, at alt dette er mit – eller vort, alle arbejderens strålende stad.⁴⁶

Omvendt kunne denne iscenesættelse svært opretholdes i hverdagen, hvor det sovjetiske samfunds skyggesider ikke effektivt kunne skjules. Særligt den udbredte boligmangel og alkoholisme gjorde indtryk på Sand, der dog også mente, at disse ville blive løst.⁴⁷ Som optakt til observationen af en sovjetisk byggeplads, skrev han efterfølgende til partikammeraten Helge Blicher Hansen:

Jeg har ikke tænkt på nogen måde at fremhæve det dårlige, men jeg ser det som en af mine væsentligste opgaver at fortælle mine venner i partiet fuldstændigt som det er (...) Forudsat at det er for at forstå og hjælpe. Når jeg siger alt dette er det for at du skal forstå hvad der ligger bag, når jeg nu og senere fortæller dig ting som måske ikke altid er så lystige.⁴⁸

Som andre faglærte arbejdere lagde Sand stor vægt på omhu med materialer og kvaliteten af det endelige produkt, hvilket også forventedes gjorde sig gældende for de sovjetiske arbejdere. Det følgende citat illustrerer både afgrunden imellem utopi og virkelighed:

Disse russere er af og til lidt sjuskede med tingene og denne byggeplads danner ingen undtagelse. Forskellige steder er der opslag eller små skilte, der meddeler, at kammeraterne skal være varsomme med murstenene, for de koster så og

REFERENSER – KURSIST PÅ DEN INTERNATIONALE LENINSKOLE 1958–60

1 Paul Hollander beskriver den grundlæggende sovjetiske 'gæstfriheds-teknik' som: »(...) the techniques of hospitality have two basic ingredients. One is the screening of reality, the attempted control over what the visitor can see and experience. The other one is the way he is treated. The latter can be further separated into material privileges and comforts on the one hand and non-material privileges catering primarily to psychic comforts and ego-gratifications on the other.« Poul Hollander, *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society*, London 1997, s. 354.

2 Hollander 1997, s. 177-399

3 Iben Vyff: *Øst, Vest – hvilken fremtid er bedst? Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950'erne*. Roskilde Universitet 2007, s. 122-218.

4 Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen – en politisk biografi*, København 1993, s. 54 og s. 67.

5 *PET-Kommissionens beretning: PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti*, bd. 6, 2009, s. 307.

6 Knud Holt Nielsen: *Giv mig de rene og ranke*, København 2008, s. 254-255.

7 Nielsen 2008, s. 254-265 og *PET-Kommissionens beretning*, bd. 6, s. 300-308.

8 DIIS. *Danmark under den kolde krig 1963-1978*. DIIS, bd. 2, 2005, s. 331.

9 DIIS. *Danmark under den kolde krig 1963-1978*. DIIS, bd. 2, 2005, s. 332-333.

10 For en samlet biografisk beskrivelse af Otto Sands politiske liv, se: Chris Holmsted Larsen, »Solidaritet, ikke almisser. Kommunisten og mennesket Otto Sand 1915-1984«, i: Jesper Jørgensen (red.), *Årbog 2009*. Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. København 2010, s. 56-81.

11 Otto Sands breve er i dag i familiens besiddelse, som jeg skylder stor tak for at havde vist mig tillid og givet mig adgang til dette enestående kildemateriale.

12 Brev til københavnsledelsen d. 16.12.1958.

13 Kaplin var sandsynligvis Anatoli Stepanovich Kaplin, der fra 1955 fungerede som ambassaderåd ved den sovjetiske ambassade i København. I et appendiks fra 1974, med ophav i CIA, hævdes det, at Kaplin fra 1946 til 1956 opererede som enten GRU eller KGB-agent i Danmark. Noget kunne tyde på, at han i de efterfølgende år var i Moskva, inden han i 1961 blev udstationeret i Norge. Men i denne sammenhæng har han altså haft funktion

som en form for forbindelsesofficer for de danske kursister. Lis Sand husker, at de havde en mistanke om, at han var KGB-agent, hvilket bestyrkedes af, at han talte et udmærket dansk og efter eget udsagn havde handelsforbindelser i Danmark. Se: Bent Jensen, *Bjørnen og haren. Danmark og Sovjetunionen 1945-1965*, Odense 1999, s. 483; John Barron, *The secret work of Soviet secret agents*, London 1975, s. 389; Interview med Lis Sand d. 24/06 2009.

14 Brev til københavnsledelsen d. 16/12 1958.

15 Brev til københavnsledelsen d. 16.12.1958.

16 Brev til københavnsledelsen d. 16.12.1958.

17 Brev til Ib Nørlund d. 27/4 1959.

18 Interview med Kira Sand d. 11/6 2009.

19 Interview med Kira Sand d. 11/6 2009.

20 Brev til Ib Nørlund d. 27/4 1959.

21 Brev til Helge Blicher Hansen, d. 20/3 1959.

22 Brev til Helge Blicher Hansen, d. 20/3 1959.

23 Brev til Helge Blicher Hansen, d. 15/3 1959.

24 Brev til Ib Nørlund og Ingmar Wagner d. 5/10 1959.

så meget pr. stk. (...) Medens jeg stod og så på det hele kom en stor lastbil med mursten og man begyndte, som derhjemme, at stable dem op i en pæn bunke. Det undrede mig lidt, at man begyndte at stable så at sige udefra. Ca. 2. meter fra en mur stablede man op i to meters højde og vel i et par meters længde, man stablede også op for enderne, således at man havde fået dannet et firkantet rum (uden tag), hvor muren dannede den ene side og de nystablede sten de tre andre sider. Det så nydeligt ud alt sammen, men jeg gik derfra i undren over hvad de skulle bruge hulrummet til, der var opstået. Gåden blev løst, da jeg kom op og tilfældigt kiggede derned. Tror du ikke om de nu ganske uden videre fyldte det opståede hulrum ud ved at kaste stenene direkte derned fra bilen. Ole vil kunne fortælle hvad der sker når man kaster med teglsten. Nede på gaden så det så det ud som en ordentlig stablet murstensbunke. Men oppe fra mit plan så indmaden nærmest ud som en samling murbrokker, og det skønt de mange skilte om at behandle stenene varsomt. Det er lidt svært at forstå og fanden tage mig om jeg ikke en dag skal løbe derned og skælde sjuskerne ud.⁴⁹

Opsumering

Otto Sands oplevelser i det sovjetiske samfund illustrerer samlet en række af de modsætninger, paradokser og problemer, der mødte vestlige kursister i deres møde med det sovjetiske samfund. Sand og andre kommunister kunne og ville ikke kritisere de politiske og ideologiske linjer, der lå til grund for pro-

blemerne, men kritikken kom alligevel til udtryk igennem observationerne af den sovjetiske hverdag og i interaktionen med sovjetiske lærer, tolke og nogle gange befolkningen. Ved siden af kritikken, og mere vægtigt, vedblev Sand imidlertid med at fremstille det sovjetiske samfund som fremtidens samfund. De iscenesatte indtryk fra rejserne, mønsterfabrikker og institutioner havde dermed den tilsigtede effekt, men eftersom kursisterne ikke effektivt kunne skjermes fra den sovjetiske hverdag, så vendte de alligevel hjem til med et blandet indtryk af Sovjetunionen, der ikke stod mål med investeringens formål. Kursusopholdene var dermed et tveægget sværd for både SUKP og de nationale kommunistpartier, i dette tilfælde DKP, der ikke kunne forvente at få stålsatte kommunister hjem igen. Følgelig måtte partiet sikre, at der primært sendtes stålsatte kursister af sted, der var i stand til at lukke af for den sovjetiske virkelighed. Som det fremgår af Iben Vyff's afhandling, så var det ikke alle danske kommunister, der inviterede tvivlen og kritikken indenfor. Den kommunistiske forfatter Hans Scherfig er et eksempel på sådanne intellektuelle forsvarsmekanismer.⁵⁰ Men modsat arbejder Otto Sand, så var han intellektuel, hvilket muligvis også har haft betydning for synet på det sovjetiske samfund. En yderligere komparativ undersøgelse af andre nordiske kommunisters oplevelser på Leninskolen og i det sovjetiske samfund ville være ønskværdige, da en sådanne kunne bidrage et mere repræsentativt og nuanceret billede af skolingsopholdenes reelle betydning for den enkelte kommunist og de nordiske kommunistpartiers organisatoriske og ideologiske udvikling.

25 Brev til københavnsledelsen d. 16/12 1958.

26 Brev til københavnsledelsen d. 16/12 1958.

27 Ib Nørlund havde en lejlighed i Moskva, hvor han opholdt sig en del af året.

28 Udateret evaluering af skolingsophold til DKPs skolingsudvalg.

29 Udateret evaluering af skolingsophold til DKPs skolingsudvalg.

30 Brev til Helge Blicher Hansen d. 20/3 1959.

31 Brev til Helge Blicher Hansen d. 20/3 1959.

32 Brev til Gudmund d. 22/2 1959.

33 Brev til Ingmar Wagner d. 4/9 1959. og til Ib Nørlund. 5/10 1959.

34 Brev til Helge Blicher Hansen d. 29/10 1959.

35 Vladislav M. Zubok. *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. North Carolina 2007, s. 179–191

36 Feks. Brev til Kira Sand d. 1/10 1959 og d. 9/11 1959.

37 Brev til Kira Sand d. 14/9 1959

38 Brev til Helge Blicher og Jytte Hansen 9/2 1959.

39 Brev til Helge Blicher og Jytte Hansen 9/2 1959.

40 Brev til Helge Blicher og Jytte Hansen 9/2 1959.

41 Dagbog fra grupperejse, sommeren 1959.

42 Dagbog fra grupperejse, sommeren 1959.

43 Brev til Kira Sand d. 29/7 1959.

44 Brev til Kira Sand d. 29/7 1959.

45 Brev til Helge Blicher Hansen d. 27/11 1959.

46 Brev til Helge Blicher Hansen d. 9/5 1959.

47 Brev til Helge Blicher Hansen d. 15/3 1959.

48 Brev til Helge Blicher Hansen d. 15/3 1959.

49 Brev til Helge Blicher Hansen d. 15/3 1959.

50 Vyff 2007, s. 134.

CHRIS HOLMSTED LARSEN

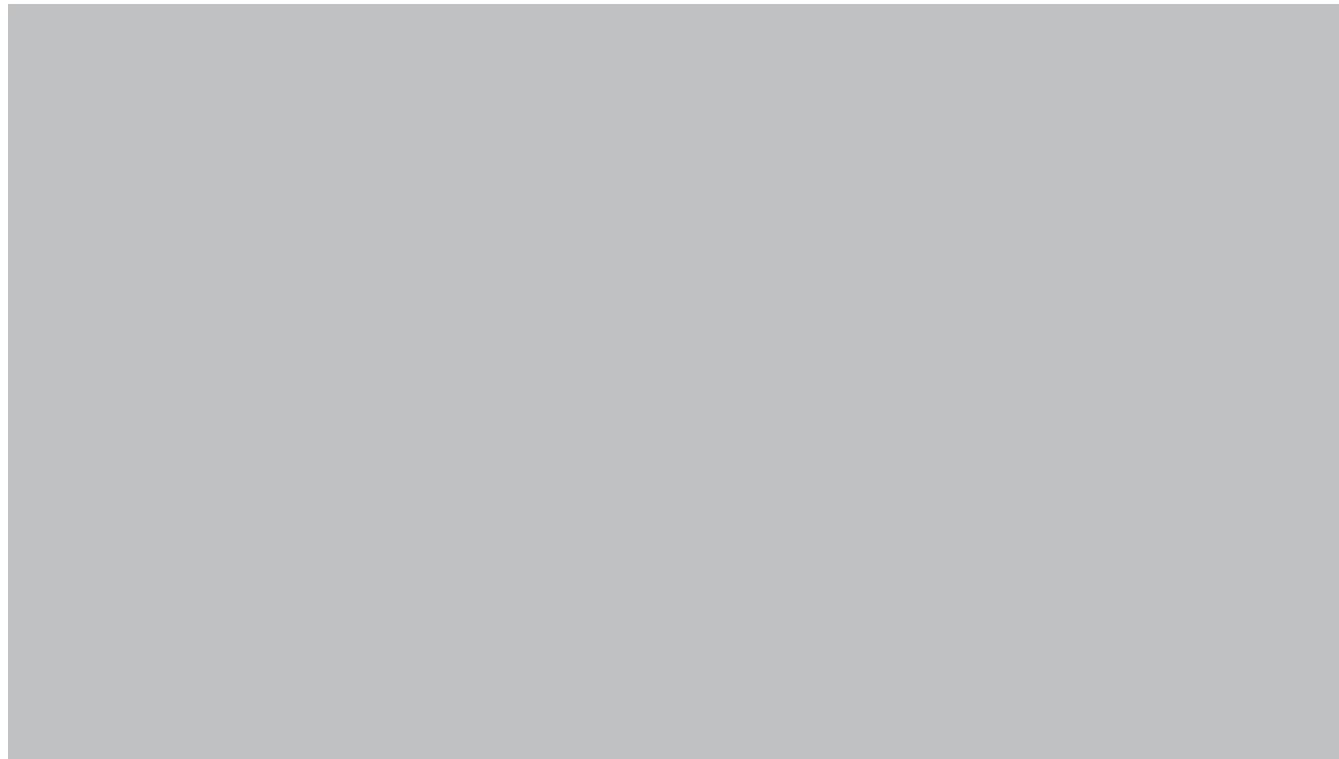
Forskningsmedarbejder ved Roskilde Universitet fra 2008, tidligere forskningsmedarbejder ved PET-kommissionen 2006–2009.

ABSTRACT

A participant/student at the International Lenin School, 1958–60

During the Cold War thousands of cadres from the Moscow-loyal communist

parties of the Scandinavian countries were trained at special schools and course-facilities in the Soviet Union and the Eastern Bloc countries. One of the most important of these institutions was the International Lenin School, which provided ideological and organizational training for primarily leading European and American communist cadres from 1926 to 1938 and again during the Cold War. The leading Danish communist Otto Sand was among these trainees. Through a micro-historical inspired approach, his letters to family and friends, and likewise the correspondence between him and the Danish Communist Party (DKP), this article tries to describe the everyday life and travelling experiences of a Scandinavian communist in the heart of the Soviet empire. Furthermore, this analysis is combined with existing research on political tourism and a tentative conclusion regarding the ideological and organizational effect of this training is provided. Otto Sand, who later became a leading figure in the Danish Vietnam Movement, lived together with his family in Moscow from 1958 to 1960.

Udenlandske gæster ved DKUs 24.kongres aflagde et besøg i Mindelunden i Ryvangen ved København, hvor de nedlagde en krans ved mindesmærket for de faldne i Danmarks frihedskamp, 1960. Foto: Arbejdermuseet og ABA, Kbh

Go West – Ungkommunister fra Sovjetunionen og Østeuropa på besøg i Danmark

Hvad skete der og hvordan forløb det, når unge østeuropæiske kommunister tog på politiske (turist)rejser til vesten? Mens danske kommunisters og sympatisørers rejser østpå er et veludforsket område, så er den modgående trafik et stort set uberørt område. Det er afsættet for denne artikel om unge kommunister fra Sovjetunionen eller DDR på rejse til Danmark i halvfjerdserne og firserne.

AF KNUD HOLT NIELSEN

Politisk turisme var under den kolde krig en særdeles væsentlig side af de kommunistiske ungdomsforbunds internationale arbejde og for udviklingen af kommunisternes politiske identitet.¹

Der findes en så omfattende teoridannelse omkring kommunistiske rejseaktiviteter, at det næppe er helt forkert at betegne denne som en særlig underskole indenfor kommunismeforskningen.² Det er imidlertid påfaldende, at ingen historikere indtil nu har beskæftiget sig med trafikken den modsatte vej og set på, hvad der skete, når unge kommunister fra Østeuropa og Sovjetunionen under den kolde krig rejste til vesteuropæiske lande som eksempelvis Danmark.

Tanken med denne artikel er med udgangspunkt i DKUs samarbejdsaktiviteter med kommunistiske ungdomsorganisationer i Sovjetunionen og Østeuropa at tegne et billede af, hvad der skete og hvordan det forløb, når unge Østeuropæiske Kommuniste tog på politiske (turist)rejser til Danmark i 1970'erne og 1980'erne. Der er tale om et område, som ikke tidligere har været systematisk berørt og derfor får artiklen da også karakter af et indledende rids.

Programmerne for østrejsende til Danmark

Den 7. oktober 1974 ankom en delegation på tre yngre medlemmer af Freide Deutsche Jugend (FDJ) hos Danmarks Kommunistiske Ungdom (DKU) i København, og herefter fulgte en uges tætpakket program. Samme dag skulle de unge østtyskere mødes med Lærlingenes og Ungarbejdernes Landsorganisation – LLO og besøge DKUs lokalafdeling på Vesterbro. Herefter gik turen videre med fly til Ålborg, hvor østtyskerne besøgte Aalborg Universitetscenter og havde en samtale med både studenterrådet og den lokale afdeling af Komm.S. Fra universitetet gik turen videre til Ålborg Værft, hvor østtyskerne spiste middag med fællesklubben, havde en

samtale med den lokale DKP-fraktion på værftet og i øvrigt var gæster til en festaften med overskriften »DKU hilser DDRs ungdom«. Næste morgen gik turen så videre til Århus, hvor delegationen skulle mødes med både den lokale DKP-afdeling, Komm.S. og DKUs uddannelsesudvalg. En lille rundtur på »Huset« blev det også til, fulgt op af endnu en DDR kammeratskabsaften med de lokale ungtkommunister. Næste morgen, den 10. oktober, skulle den østtyske delegation på ny med toget. Denne gang til Odense. Igen med besøg på universitetet, møder med de lokale ledelser af DKU og DKP, en rundvisning i Odense, en rundvisning i smedenes fagforeningsbygning, samtale med smedene, samtale med smedenes lærlingeforening, og et offentligt møde blev også klemt ind i programmet. Næste morgen gik turen så tilbage til København, med endnu et besøg på en stor industrivirksomhed. Denne gang hos B&W, hvor der også var frokost med lokale kommunister fra fællesklubben. Eftermiddagen gik så med en samtale med Dansk Ungdoms Fællesråd (DUF), en samtale med DKUs Forretningsudvalg og en modtagelse på DDR's ambassade. Den 12. oktober deltog østtyskerne i DKUs københavnskonference og var med til konferencen. Den 13. oktober fik østtyskerne så en rundvisning på Frihedsmuseet med Alfred Jensen, der kunne fortælle om de danske kommunisters indsats i kampen mod nazismen under 2. verdens krig. Herefter blev de tre – muligvis noget udmattede – østtyskere sendt hjem igen til DDR.³

Programmet for DDR-delegationen i Danmark repræsenterer et nærmest klassisk eksempel på, hvordan det forløb, når delegationer fra kommunistiske ungdomsorganisationer fra Sovjetunionen og Østeuropa kom på rundrejse med DKU i Danmark i 1970'erne og de tidlige 1980'erne. Programmet for de østeuropæiske delegationer på besøg i Danmark fulgte således nøje DKU'ernes rejser til Østeuropa, om end det naturligvis alt sammen foregik i en lidt mere beskeden målestok. Der var næsten altid et besøg på Frihedsmuseet, hvorved DKU i lighed med østeuropæerne understregede partiets indsats i 2. verdenskrigs kamp mod nazismen som et væsentligt historisk omdrejningspunkt. Gæsterne mødtes desuden med ledelsen for DKU og Komm.S., og derudover var der også altid besøg hos lokale »masseorganisationer«. Det drejede sig om DUF, LLO og undertiden forskellige elev- og studenterorganisationer, fagforeninger eller Folkebevægelsen mod EF. Dertil kom så arbejdspladsbesøg på store industrivirksomheder – B&W, Lindø, Århus Flydedok o. lign., hvor de tilreisende østeuropæere mødtes med de lokale kommunister. Der var besøg på en uddannelsesinstitution, og endelig kom gæsterne på en art mini-rundrejse, hvor de skulle besøge en eller flere DKU-afdelinger. Gerne med et offentligt møde og lidt selskabelig sammenkomst i det lokale partihus.⁴

Omfanget af den østeuropæiske rejseaktivitet til Danmark

Der var stor interesse for at komme til vesten blandt kommunistiske ungdomsforbund i Østeuropa og Sovjetunionen, men ophold i vesten var dyrt og krævede hård vestlig valuta. Omkostningerne og den lavere mængde af ressourcer hos de danske kommunister begrænsede selvsagt mulighederne for

at rejse til Danmark, og der var tale om en væsentlig mindre trafik end den tilsvarende østover. Der var måske 4–5 danskere østover for hver østeuropæer, som kom til Danmark.⁵ Ikke desto mindre var der i forlængelse af afspændingen i halvferdserne en voksende mængde af unge kommunister fra Sovjetunionen og Østeuropa, som rejste til Danmark. De kommunistiske ungdomsrejsende fra østlandene omfattede både gæstedelelegationer i forbindelse med kongresser og eksempelvis Land og Folk Festivaler, mindre studie- og venskabsdelegationer som delegationen fra FDJ i 1974, grupper af østeuropæiske børn der deltog i de pionerlejlige DKU organiserede fra midten af 1970'erne i Danmark, og fra 1976 begyndte FDJ så at sende større grupper af unge østtyskere på rejse til Danmark i samarbejde med DKU.

Det understreger DKUs centrale position i forhold til østtyskerne, at Danmark var det første kapitalistiske land, som FDJ sendte større grupper til. FDJ stillede derfor meget store forventninger og understregede overfor danskerne det vigtige i at sikre et godt politisk indhold i programmet.⁶ At ledelsen i FDJ var tilfredse med forløbet understreges dog af, at trafikken fortsatte i de følgende år. Alene i 1979 kom der således tre delegationer med i alt 150 unge østtyskere på besøg hos DKU og Komm.S. igennem det østtyske ungdomsrejsebureau »Jugendtourist«.⁷ En østtysk optælling over antallet af unge østtyskere, der rejste til Danmark gennem Jugendtourist, giver følgende billede over omfanget i firserne:⁸

År	Østtyskere til Danmark
1980	127
1981	86
1982	59
1983	57
1984	301
1985	103
1986	109
1987	84

I firserne afgik der også tilsvarende større grupperejser fra sovjetunionen til Danmark gennem aftaler gensidige aftaler via DKUs rejsebureau Fremadrejser.

De forskellige typer af tilreisende østeuropæere

Alle de vestrejsende var medlem af deres nationale kommunistpartier, ungdoms- eller studenterorganisationer, men det er alligevel væsentligt at sondre mellem de forskellige grupper af rejsende. Både mellem forskellige nationaliteter og imellem forskellige typer af rejser vestover. Gæsterne ved DKUs kongresser var eksempelvis nærmest en art professionelle rejsende eller mini-diplomater om man vil.

De større grupper, som først kom fra DDR og siden også kom fra Sovjetunionen, omfattede derimod unge kommunister, som måske nok havde tillidsposter i deres nationale kommunistiske ungdomsorganisationer, men først og fremmest på lokalt eller regionalt niveau. Et godt eksempel er den gruppe, der ankom fra DDR i august 1979. Den omfattede 50 personer. Alle var medlem af FDJ og på nær en enkelt også af SED, Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, og de fleste havde en eller anden form for tillidshverv på det lokale niveau. Det

var gruppeledere, pionerledere, sekretærer i lokalafdelinger i FDJ o.lign. Deltagerne i rejsen var i årene 19–30 år, to var dog sidst i 30'erne, der var 21 kvinder og 29 mænd.⁹

En anden væsentlig forskel var, at hvor repræsentanter ved kongresserne ofte var rejsevante og måske havde været i vesten tidligere, så var rejsen til Danmark for de større grupper typisk det første møde med vesten overhovedet.

Samtidig er det nødvendigt at understrege, at der var meget stor forskel på de tilrejsende afhængigt af om de var fra Sovjetunionen, DDR, Bulgarien, Polen, Ungarn eller Tjekkosllovakiet. De lande, de rejste fra, var ganske vist alle sammen regeret af kommunistiske partier, det var helt tydeligt at rejsen til Danmark var en art præmie eller et frynsegode, men der var samtidig væsentlige forskelle. Først og fremmest østtyskerne skilte sig ud. De var bedre forberedt på mødet med vesten – i hvert fald i DKU'ernes erindring i dag. Det forhold, at de talte tysk og var naboland til Forbundsrepublikken, gjorde, at de havde et klarere billede af, hvad vesten var. De havde også lidt flere penge og dermed lidt større muligheder for at købe i hvert fald nogle vestlige forbrugsgoder.

Udenfor programmet

Ser man på afrapporteringerne ved hjemkomsten til eksempelvis centralrådet i FDJ, så refererede de udsendte de politiske samtaler, de havde haft med DKU, DUF og andre organisationer, og de videregav billedet af en kommunistisk bevægelse i Danmark med betydelig gennemslagskraft. Men der var ikke tale om, at de rejsende kom med selvstændige iagttagelser vedrørende det danske samfunds karakter, eller hvad de observerede under deres rejse.¹⁰

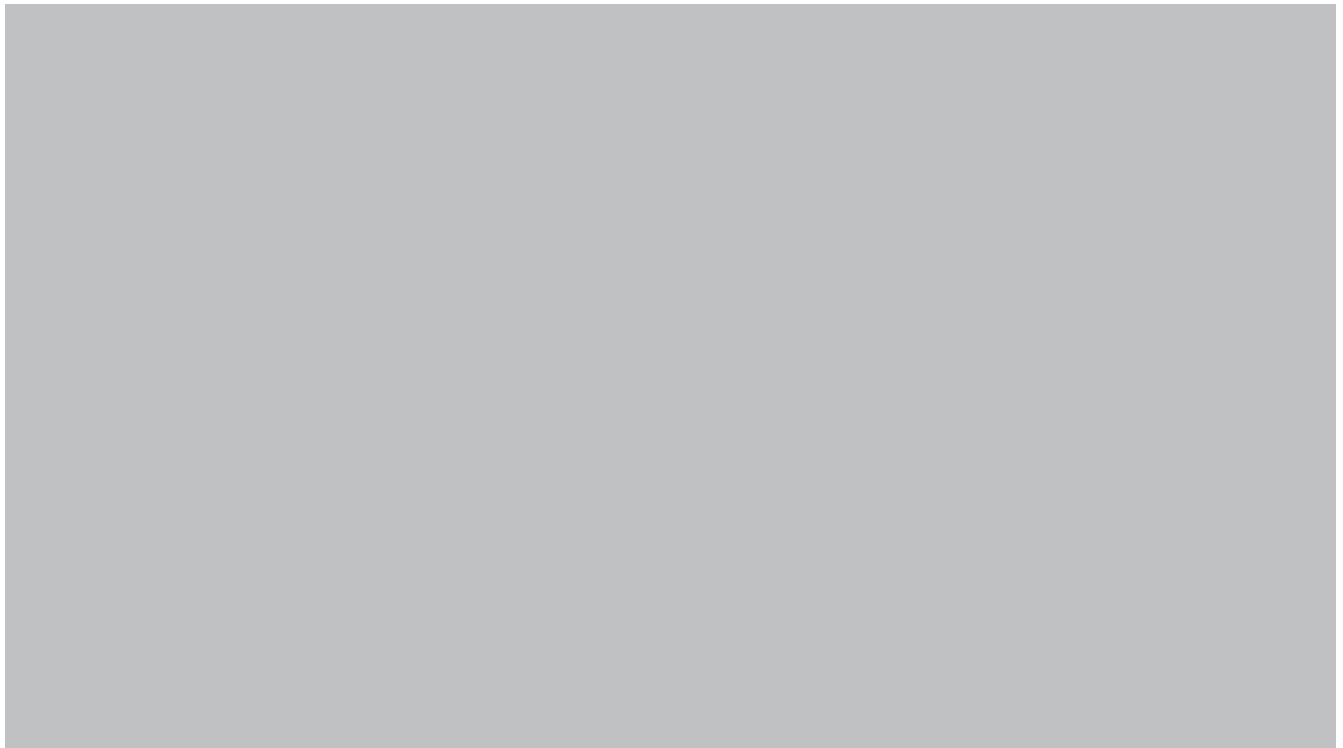
Fokus fra ledelserne i de kommunistiske ungdomsorganisationer i Sovjetunionen og Østeuropa var på det politiske program – i relativt snæver forstand.¹¹ Et er imidlertid de officielle programmer, noget andet er, hvad der også foregik, når eksempelvis de yngre østtyskere eller russere kom til Danmark. Her er der væsentlig forskel på grupperne af tilrejsende fra Rusland og fra DDR, og man skal også sondre mellem de professionelle rejsende, der eksempelvis kom som gæster til DKUs kongresser, de mindre studiedelegationer på 2–3 rejsende og så de lidt større grupper af tilrejsende fra DDR og Sovjetunionen

Mumme Thing, der i en periode var direktør for DKUs rejsebureau, som i firserne forsøgte sig med grupperejser for unge fra Sovjetunionen og Folkedemokratierne, havde først og fremmest kontakt med grupper fra Sovjetunionen. Han karakteriserer i dag grupperejserne fra Sovjetunionen på denne måde:

Vi troede i Fremadrejser, at der kom nogen, som gerne ville lære noget om, hvordan det var her. Men det var kun ganske få af dem. (...) De ville gerne opleve Vesten. De ville gerne se, hvad det var for noget, og de havde alle mulige forestillinger om, hvad det var for noget. Men vi opdagede også meget hurtigt, at man ikke skulle pille for meget ved de forestillinger. Altså de var ikke interesserede i at høre om folk der var arbejdsløse, eller folk der havde svært ved at få økonomien til at hænge sammen. De havde simpelthen svært ved at tro på det.¹²

Det var 'systemfolk' eller børn af 'systemfolk', der kom, og udlandsopholdet var noget, de havde fået som en art præmie,

En delegation af unge fra DDR på besøg hos DKU i 1979. Foto: Arbejdermuseet og ABA, Kbh, Fotograf: Finn Svensson.

og hvad der kom helt bag på deltagerne i grupperejser fra Sovjetunionen i firserne var, at de ganske vist var privilegerede, hvor de kom fra, de var vant til at komme forrest i køen og kunne komme ud og spise o.lign., men i Danmark havde deres penge ingen købekraft.

De havde jo ingen penge, men forventede alligevel, at de kunne opføre sig om verdensmænd. Bare sådan et lille bitte eksempel. Når vi fik de der grupper i starten, så boede de jo på et af de billige hoteller bag ved hovedbanegården og der var jo typisk morgenmadsbuffet. Men det kunne man jo ikke have, når man havde sådan en russisk gruppe, for den blev simpelthen tømt. Og det var ikke bare en gang. De kunne simpelthen ikke styre det, al den mad på en gang. De åd sig en pukkel til og resten stjal de og tog med. Og det er jo klart, for hvis du skulle ind og have en burger, så skulle de betale en månedsløn for det. Det var helt åbenlyst, at der var et skisma i mellem hvad der var deres forventning om at komme til vesten og så hvad der var virkeligheden.¹³

Var de på besøg på skoler, der havde lagt blokke og kuglepennene frem, skete det samme. Russerne tog simpelthen alt.

Hvor Mumme Things beskrivelse nærmest giver indtryk af at de unge russere på de større grupperejser til Danmark i 1980'erne oplevede en art 'kulturchock', så var de større grupper af unge østtyskere langt bedre forberedt på, hvad de var på vej til. Der var blandt unge i folkedemokratiene i Østeuropa (DDR, Polen Tjekkoslovakiet og Ungarn) en udbredt dyrkelse af vestlig musik, og vestlige ting var statussymboler. Det var imidlertid ikke nødvendigvis genstandenes funktion men nok snarere deres symbolværdi, som var det væsentlige, og medlemmer af de kommunistiske ungdomsorganisationer dyrkede også vestlige artefakter – selv om de nok gjorde det mere diskret. Helle Rabøl fortalte i sin samtale med mig, hvordan hun i det år, hun boede i DDR, havde oplevet at være på besøg hos unge østtyskere – medlemmer af FDJ – som samlede på vestlige genstande: Tomme coca cola flasker, en tom corn flakes pakke, én fremviste sågar over for Helle Rabøl stolt sin samling af tomme aftershave-flasker, som han aldrig havde brugt. De stillede det frem i deres hjem som pyntegenstande – vestlige artefakter, samtidig med at de var – eller i hvert fald optrådte – som overbeviste kommunister og troende medlemmer af FDJ.

(...) på en måde var det jo også en udstilling af deres vareknaphed, med omvendt fortegn. Det vil sige, at de tog de mest overfladiske symboler på vesten midt i deres vareknaphed, og det var jo tomt, det var jo ikke cornflakes'ne i sig selv, det var ikke cola-smagen, men det var adgangen til dem, og derfor blev de tomme emballager symbol på adgangen. (...) Jeg kunne forstå det, hvis man havde en rigtig pose kaffe, og ligesom ville spare på det, men her var der ingenting i.¹⁴

Genstande fra vesten var statussymboler og demonstrerede, at man havde haft adgang til vesten. Når de unge østtyskere ankom til Danmark, handlede det da også i høj grad om, at skaffe sig nogle af de eftertragtede vestlige forbrugsgoder – og de danske værter fra DKU måtte tage med de unge østtyskere på indkøb rundt om i København.

De skulle have sådan nogen plejeting, de snakkede om det der hygiejne hele tiden, og samtidig var det som om, at de ikke havde adgang til det der udvalg. Og så skulle de selvfølgelig have modeikonerne – dem der havde penge. (...) Levi's og Cola og tyggegummi med hjem til DDR, sådan at prale med. Bananer – sidste dag, for det kunne de jo aldrig få. Nogen af dem havde simpelthen sådan en lang liste, de havde en eller anden forestilling om, at det kunne man bare lige hive ned af hylderne. Jeg husker faktisk især med kvinderne, at det med indkøb det tog fandme lang tid og det interesserede mig ikke synderligt. Jeg gjorde det fordi jeg var høflig, og samtidig havde jeg det sådan, at jeg ligesom bidrog til det der med, at de ikke ville vesten og at de var ovre for at se, hvor forfærdelig vesten var, og så skulle de alligevel have vores ikoner med hjem.¹⁵

Østtyskerne havde ikke voldsomt mange penge, men dog flere end russerne og nok til en deodorant, et par cowboybukser, bananer, tyggegummi eller en pose kaffe. På et tidspunkt måtte Helle Rabøl ligefrem gå på jagt efter malkugler med en østtysk kvinde, fordi det var så svært at finde hjemme i DDR. Det sidste voldte en del problemer at opstøve for den unge danske kommunist, som måtte ringe til sin gamle mormor, som kunne dirigere hende til Daells Varehus. Sidstnævnte var i øvrigt populært blandt tilrejsende østtyske kvinder over 30. Det var billigt og varehusets udbud ramte den 'stil', som kendetegnede det, de danske ungtkommunister opfattede som »DDR-fruerne«.

Mødet med sociale forhold i Danmark

Ser man på de formelle rejseprogrammer, så tog DKU'erne de tilrejsende grupper ud og møde eksempelvis fagligt aktive unge lærlinge på virksomheder eller tekniske skoler. Oftest andre unge kommunister eller lærlingeaktivister, som skulle fortælle om faglige kampe og unges forhold og problemer i Danmark. Resultatet af mødet mellem unge østeuropæere og den sociale virkelighed var imidlertid ikke nødvendigvis det tilsigtede indtryk af problemerne i et kapitalistisk samfund og eksempelvis fagligt aktive unges kamp for bedre forhold.

Mumme Thing fortæller eksempelvis, at de større russiske grupper i Danmark i midten af firserne havde endog meget svært ved at tro på det, når de blev taget ud på en teknisk skole, og lærlingene fortalte om, hvor svært det var at få en praktikplads og i øvrigt være ung i Danmark.

Altså hvis de gik en tur i Brugsen, så de at der var en kæmpe overflod, og så tog vi dem ud på en teknisk skole, og så sad folk der og fortalte at de ikke kunne få en praktikplads og hvor var det synd ikke? (...) det var utrolig svært for dem at forstå det. For de kunne jo se denne der overflod lige ude foran deres dør, og de stakler, som vi tog dem ud for at se, der skulle være arbejdsløse, jamen i deres forestillingsverden, der var en arbejdsløs jo en eller anden forhutlet bums i en rendesten, og det var de jo ikke. Altså det var jo almindelige unge mennesker, der forklarede, at de fik understøttelse. De fik faktisk så meget i understøttelse om måneden, at de var ved at falde om, for de havde jo set hvad deres rubler blev til, når de forsøgte at veksle dem. Det var simpelt-

hen et spørgsmål om, at det vi forklarede dem, det hang slet ikke sammen.¹⁶

Helle Rabøl fortæller tilsvarende om Østtyskerne, når grupper fra FDJ kom på besøg på danske virksomheder og mødtes med lokale ungkommunistiske lærlinge og andre aktive.

Det var det jo meningen, at de skulle ud og ligesom se kampen mod kapitalismen. Der husker jeg nogle situationer, hvor det simpelthen smuldrede, fordi de var død imponerede over de her fantastiske fabrikker. For i forhold til deres fabrikker var der med DDR-øjne topsikkerhed, federe lærlingevilkår i virkeligheden, og vi kommer ud for ligesom at vise dem det kapitalistiske domæne og snakker med vores unge lærlingeformænd, der sidder der med 'ned med kapitalen'. Og det skurrer. På en eller anden måde falder kulisserne simpelthen sammen (...), fakta var jo, at især dem der skulle ud og se fabrikker, de var imponerede over standarden. Den elektroniske standard, sikkerhedsstandard og de tog jo billeder af det. (...) Altså noget af den elendighed, vi forsøgte at vise dem, det var ikke elendighed i deres øjne (...). Jeg husker udtrykket med, »at det kan godt være, at det i jeres verden er en kamp, men vores standard er slet ikke på jeres niveau.¹⁷

Det skete ikke under rundvisningen, men typisk i de mere uformelle eller private samtaler om aftenen. Var det landbrugssektoren de unge østtyskere var ude og se på, så skete det samme. De tilreisende gæster blev meget overraskede og imponerede over den teknologiske standard. De tilreisende østtyskere var ikke forberedt på, at den teknologiske standard ville være så meget højere, end det de var vant til, og ganske som når unge danske kommunister var østpå, endte man derfor med at skulle foretage konstruktioner – eller negationer om man vil – der kunne forklare det uforklarlige forhold, at kapitalismen øjensynligt på nogle områder producerede bedre arbejdsvilkår end socialismen. En negation kunne således være, at det stadig var arbejdernes fabrikker i DDR, men på grund af at være så tæt på vesten og den forarmelse, der kan ligge i at være lukket inde med kapitalistiske lande ude omkring på den ene side, så var man i DDR underlagt nogle særlige vilkår, eller pga. den militære trussel fra Vesten, så var man tvunget til at bruge mange ressourcer på militæret, men man havde ikke desto mindre fortsat en meget høj uddannelsesfrekvens i DDR – og så kunne det i øvrigt godt være, at deres fabrikker ikke var på samme niveau. Forklaringerne blev udviklet i en art samspil mellem de tilreisende østtyskere og deres danske værter.

... de sidder jo ikke og siger, at deres fabrikker er dårlige. De siger at I har en bedre standard, jeres teknologi er bedre, jeres kantiner er bedre, jeres sikkerhed er bedre, jeres lærlingevilkår er faktisk også bedre – når alt kommer til alt – osv. Men forklaringen her var jo, at der var mulighed for, at med vores betingelser, at det kunne blive endnu bedre. Og det er på den præmis så, at de skulle se det. Det var stadig en udbytning, hvorimod ovre på deres fabrikker, der var af en dårligere standard, med dårligere sikkerhed osv., der var der ikke udbytning. Så de havde i virkelighe-

den objektive muligheder for at få endnu bedre vilkår end os, der var bare historiske årsager til, at vi i en mellempæriode havde det lidt bedre. Det var i al dens primitive logik forklaringen.¹⁸

I tilfældet landbruget, så kunne EF's landbrugspolitik heldigvis understøtte dette billede. Det var i de år, hvor destruktion af bjerge af smør og korn stod på dagsordenen, og der kunne Helle Rabøl og de østtyske gæster så mødes i fælles forargelse over kapitalismens destruktive natur.

Pornografi og prostitution

En anden side af det danske samfund, som gjorde indtryk på de tilreisende gæster, var pornografien og prostitutionen. Gæsterne blev ofte indkvarteret på hoteller på Vesterbro, og her fik man begge dele lige op i ansigtet. Reaktionen var dog radikalt forskelligt afhængig af, om man taler om østtyskere eller russere (og polakker og bulgarere). Østtyskerne var forargede og kunne i denne forargelse mødes med de unge danskere fra DKU i at se pornoen og prostitutionen som udtryk for misforstået frihed og kapitalismens dekadence og menneskesyn.

Anderledes var det imidlertid med russerne, bulgarerne, polakkerne mv. Det var først og fremmest de professionelle rejsende – eksempelvis til kongresserne – som var interesserede i den side af det danske samfund. Flere var voldsomt fascinerede og skulle ofte forbi pornoforretninger med topløs betjening eller ville have kontakt med danske prostituerede – og de spurgte direkte deres danske værter om det.

Der er jo ingen tvivl om, at mange af dem var pampere. Sådan er det. Og der var mange af dem, der levede et pampertiliv, og her i Danmark var der meget let adgang til prostitution og pornobutikker og den slags, hvad der jo dengang ikke var i Østeuropa. (...) Hvis der var nogen [af de tilreisende], som spurgte os om det, så sagde vi altså, at det må I selv finde ud af, men vi kan sagtens arrangere en friaften, og så gik de (...) Altså de første par gange blev man svært forarget, for det var jo helt udenfor vores almindelige begrebsverden det der. Og så efterhånden, så tror jeg at man blev lidt mere hårdhudet (...) altså når man efterhånden havde lavet fem eller seks DKU-kongresser, og hver gang havde oplevet det samme, så blev det jo mest et spørgsmål om, 'at dem her de er så højt på strå, så dem skal vi smøre for at vi kan få en ekstra delegationstur eller for at få et ekstra kursus eller for at gøre noget andet', og så fandt vi os i lidt mere fra dem (...).¹⁹

Det var et velkendt fænomen for inderkernen i DKU, og det vakte stor forargelse, men det var i øvrigt ikke noget man talte højt om udadtil.²⁰

Iscenesættelse og performance

Der er nogle bemærkelsesværdige ligheder mellem unge danske kommunisters rejser østpå og unge østeuropæiske kommunisters rejser vestpå. Hvor rejserne østover var præget af iscenesættelse, og de lokale kommunister søgte at tegne et forskønnet billede af dem selv, så gjorde DKU faktisk nøjagtigt det samme. Hele turen skulle tjene til at give de tilreisende

kommunister østfra et billede af det danske samfund, hvor kommunisternes betydning og udbredelse var væsentligt større, end den reelt var. Man kan sige, at hvor de statsbærende kommunistiske ungdomsorganisationer i øst iscenesatte en »imaginær kommunisme« præget af fremskridt og folkelig opbakning, så iscenesatte de danske kommunister en »imaginær kommunistisk bevægelse« i Danmark.

I en vis udstrækning havde de danske ungkommunister succes med deres bestræbelser, eksempelvis østtyskerne tillagde ikke bare det danske kommunistiske ungdomsforbund men også de lærlingeorganisationer – LLO og Faglig Ungdom – som var domineret af DKU – stor betydning.²¹ At de østeuropæiske ungdomsorganisationer tillagde DKU langt større vægt i 1970'erne blev eksempelvis også understreget af, at DKU påny fik en repræsentant i bureauet for World Federation of Democratic Youth (WFDY) i Budapest, og at danskerne på trods af modstand fra en lang række større kommunistiske ungdomsorganisationer i Vesteuropa i midten af 1980'erne formåede at fastholde denne position. Naturligvis var der også andre forhold, som spillede ind. Ikke mindst at DKU villigt påtog sig rollen som de mest stålsatte advokater for de sovjetiske synspunkter ved internationale møder og konferencer indenfor den kommunistiske verdensungdomsbevægelse

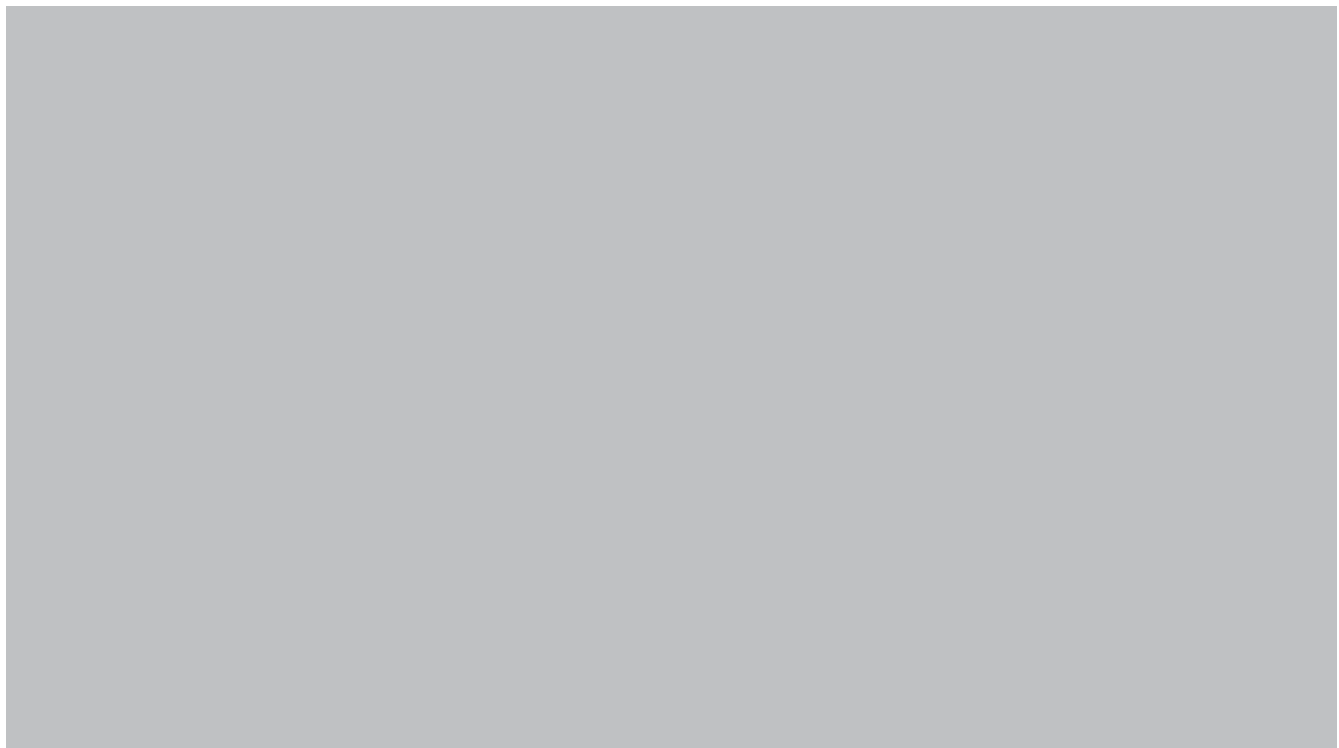
Man skal dog ikke dermed tro, at østeuropæerne ligefrem var »forblændede« af DKUs størrelse og gennemslagskraft. Det var et gennemgående træk ved de kommunistiske ungdomsorganisationer østfra, at de i høj grad ønskede kontakt med bredere organisationer i Danmark. Først og fremmest

Dansk Ungdoms Fællesråd, men også socialdemokraterne, spejderne og idrætten var interessante for de østeuropæiske delegationer, og samtaler med dem blev tillagt ganske stor vægt. Det kendetegnede ikke danskerne, når de tog østpå. De var ikke interesseret i kontakt med andre end de kommunistiske organisationer og opsøgte ikke aktivt grupper, som ikke var en del af systemet. Først i takt med reformprocessens gennemslagskraft efter 1986 begyndte en dansk interesse for den slags miljøer at vise sig.

Der blev med andre ord iscenesat og performet. Både af de danske DKU'ere og deres gæster fra Sovjetunionen og Folkedemokraterne. Men hvor bestræbelsen på at iscenesætte en »imaginær kommunistisk bevægelse« i en vis udstrækning lykkedes, så var det langt sværere at opretholde 'iscenesættelsen' af Danmark som et kapitalistisk udbytter-samfund. Hvor det ved rejser østover var fattigdom eller underudvikling, som kunne være problematisk at iagttage for tilreisende vesterlændinge, så var det enten det voldsomme vareudbud eller den teknologiske overlegenhed, som kom bag på til de rejsende ved rejser vestover.

De større grupper af rejsende fra Sovjetunionen i 1980'erne var således slet ikke forberedt på, at deres penge ikke ville være noget værd, at vareudbuddet ville være så enormt eller den relative velstand i Danmark sammenlignet med Sovjet, og oplevede øjensynligt noget nær et kulturchoke, der ikke ligefrem understøttede billedet af en behårdt udbytende kapitalisme og unge fagligt aktives kamp for bedre forhold. Sociale problemer i Danmark var ganske enkelt ikke sociale problemer set med sovjetiske øjne.

Delegerede ved DKUs Københavnskonference i 1975. Det var almindeligt, at der var deltagere fra andre landes ungdomsorganisationer ved DKUs konferencer. Foto: Arbejdermuseet og ABA, Kbh, Fotograf: Finn Svensson.

De østtyske rejsende var så på deres side i allerhøjeste grad forberedt på det enorme vareudbud, men at produktionsforholdene og den teknologiske standard også var så meget højere, kom tydeligvis bag på dem. Så ligesom DKU'ere øst-over måtte udvikle forklaringer og negationer, der kunne 'fylde hullerne ud', så måtte eksempelvis de unge østtyskere gøre det samme for på samme tid at fastholde deres ideologiske verdensbillede og samtidig rumme det forhold, at et samfund som det danske på en række områder netop indenfor produktionsforholdene var deres egne samfund klart overlegne.

Det iscenesatte møde mellem unge socialister

Iscenesættelsen handlede imidlertid også om at skabe billedet af et møde mellem socialister på tværs af landegrænser, som angiveligt kæmpede for de samme mål, og både de danske værter og de tilreisende gæster performede i en eller anden udstrækning for at skabe denne forestilling. Men også her opstod der sprækker, ikke mindst i takt med at DKU i løbet af 1980'erne blev mere »løsslupne« og i stigende grad søgte at tage farve efter andre mere subkulturelle miljøer i Danmark. I sidste halvdel af 1980'erne ville det eksempelvis være temmelig usandsynligt, hvis en DKU afdeling i anledning af et besøg fra DDR arrangerede en fest under overskriften »DKU hilser DDR's ungdom«. Tværtimod var interessen for besøg fra Østeuropa og Sovjetunionen jævnt faldende ude i afdelingerne. Eksempelvis østtyskerne blev i stigende grad opfattet som lidt 'kiksede' eller ligefrem »småborgerlige«, og der var langt større interesse for gæster fra lande som El Salvador, Nicaragua eller lignende.

Mens de danske DKU'ere i 1980'erne ofte boede i kollektiver, var tidligt flyttet hjemmefra, hvor både drenge og piger havde skiftende seksualpartnere og i det hele taget opfattede sig selv som avantgarde-unge – med alt hvad det indebar – så var de tilreisende østtyskere fra FDJ af en ganske anden karakter. De var præget af FDJ's kodeks, hvor man giftede sig tidligt, var sin mand og kone tro, var pæn i tøjet og gik tidligt i seng. Selv om de kunne være næsten jævnaldrende med deres danske værter, så havde østtyskerne ofte både familie og børn. Det var en langt mere småborgerlig tilværelse. Østtyskerne var også forundrede over, at de danske ungkommunister ikke havde uniformer. Når de så eksempelvis oplevede medlemmer af Fremad-redaktionen sidde i sommervarmen i undertrojer eller svedende knokle op til en deadline, så opfattede østtyskerne dem som meget uhygiejniske og udisciplinerede. Helle Rabøl tog på et tidspunkt et par østtyske og tjekkiske tilreisende med til en fest arrangeret af Fremad-redaktionen på *Land og Folk* Festivalen, hvor der blev optrådt med mandestrip, hvilket efterlod østeuropæerne dybt rystede.

Det var simpelthen to livsformer, som stødte sammen, og hvad der nok især forvirrede de tilreisende østtyskere var, at det var danske ungkommunister – der ellers var kendt som nogle af de mest ortodokse blandt de vesteuropæiske kommunister – som udviste denne tilsyneladende mangel på (selv)disciplin og orden.

En interessant side er østtyskernes fetichisme for symboler på det vestlige forbrugssamfund. Danske ungkommunister, der rejste østpå, tog også hjem belæst med alle tænkelige for-

mer for østeuropæiske og sovjetiske symboler – propagandaplakater med Lenin, tunge lp-plader med den røde hærs mandskor, bæltter fra den røde hær osv. Men der var en umiddelbar indre logik i dette. Socialismen var det angivelige mål for det hele, og det var en måde, hvorpå man som ung kunne skabe billedet af sit dedikerede revolutionære sindelag, også når man egentlig boede i en forholdsvis fredsommelig dansk velfærdsstat. Omvendt med østtyskernes mani for vestlige symboler. Der var tale om, i hvert fald på overfladen, troende medlemmer af SED og FDJ, og ikke desto mindre skulle de vende hjem bevæbnet med vestlige symboler og fremvise dem som markering af, at de havde haft adgangen til vesten. Også når det i bogstaveligste forstand var tomme symboler i form af tomme emballagepakker, som blev vist frem. Det var ikke symboler på en ønsket fremtid, men de klareste kapitalistiske symboler på et system, som man angiveligt vendte sig imod.

Det var længe en kilde til frustration, når medlemmer af DKU på rejse østpå oplevede, at unge østeuropæere sværmede for vestlige kapitalistiske forbrugsgoder og symboler, og det fremhævedes i rapporter hjem fra danske delegationsrejser, hvordan de østeuropæiske kommunistiske ungdomsforbund formåede at tackle dette problem. Derfor oplevede DKU'erne det selvsagt temmelig ambivalent, når de skulle assistere øst-

REFERENSER – GO WEST

1 Artiklen baserer sig på min ph.d. afhandling, suppleret med nye studier i arkivmateriale fra DKU og FDJ samt på samtaler med en række tidligere medlemmer af DKU. Først og fremmest interviews i foråret 2010 med den tidligere internationale sekretær Søren Brostrøm, den tidligere redaktør for *Fremad* Helle Rabøl, og Mumme Thing tidligere direktør for DKUs rejsebureau Fremad-rejser. Hvor intet andet er angivet henvises til Knud Holt Nielsen: *Giv mig de rene og ranke... Danmarks Kommunistiske Ungdom 1960–1990*, SFAHs skriftserie nr. 49, 2009.

2 Se bl.a. Sylvia Margulies: *The pilgrimage to Russia: The Soviet Union and the treatment of foreigners, 1924–1937*, Madison, 1968; Paul Hollander, *Political Pilgrims – Western Intellectuals in Search of the Good Society*, New Brunswick, NJ 1998. For danske studier se bl.a. Morten Thing: *Kommunismens kultur: DKP og de intellektuelle 1918–1960*, Århus 1993; Erik Kjærgaard, »Det kulturrevolutionære drømmeland« i *Arbejderhistorie* 3 2000. Peter Frederiksen: *Kindkys af Pol Pot. Kampuchea og den danske forbindelse*, København 2004.

3 DKU/127/Østtyskland-DDR 1974-1980: Program for FDJs delegationsbesøg hos DKU, 7/10–13/10 1974.

4 Ser man delegationer i 1970'erne fra hhv. Ungarn (DKU/141: Ungarn, KISZ: Program fra delegation fra det kommunistiske ungdomsforbund i Ungarn i dagene 14-17. december, 1973), Polen (DKU/136/Polen 1972–1989: Programme of delegation from FSZMP, 2/12–8/12 1974), Komsomol (DKU/131 Sovjetunionen/USSR 1971–86: Delegationsbesøg fra KOMSOMOL 31/1–7/2 1974) og FDJ (DKU/127/Østtyskland-DDR 1974–1980: Program for FDJ-gruppe i Danmark 28/5–5/6 1978) så følger de alle denne skabelon.

5 Vurdering fra Mumme Thing. Samtale med Mumme Thing 2010

6 DKU/127/DDR 1974-1980: Møde med FDJs centralråd Sigfrid Katzmand, referat af Jens Peter Madsen, 12/3 1976.

7 SAPMO-BArch DY24/10018/bl. 72–77: Protokoll nr. 147 der Sitzung des Sekretariats des ZR der FDJ am 9. August 1979:

tyskerne på deres indkøbsture og opleve dyrkelsen af vestlige ikoner. Helle Rabøl beskriver det i dag som, at hun dengang oplevede det som en art 'svigt' af det kommunistiske sagsfællesskab, når østtyskerne på den måde 'sad og flashede med det', som DKU tog afstand fra. Det blev diskuteret internt blandt dem, der havde med de østtyske rejsende at gøre, men det er karakteristisk, at selv om det blev opfattet som problematisk, så var det aldrig noget, som resulterede i, at man tog det op på møder med FDJ endside satte hælene i overfor det. Her var der andre samarbejdshensyn og interesser, som tydeligvis vejede tungere.

Værre var det selvsagt med de rejsende fra Sovjet. Når de større grupper af unge sovjetborgere plyndrede morgenmadsbufferne på hotellerne eller ribbede institutioner for kuglepenne, efterlod det selvsagt de danske DKU'ere med et forklaringsproblem, for hvordan kunne socialister agere sådan? De mere professionelle rejsende fra Sovjetunionen, der kom til Danmark i mindre grupper som gæster ved kongresser eller som studiedelegationer, var omvendt måske forberedt på velstanden, men efterlod så deres danske værter med andre forklaringsproblemer, når de opsøgte pornobutikker og prostituerede i Danmark og tilmed spurgte deres danske værter om hjælp til dette. Igen var det noget, som blev diskuteret

internt blandt de, der havde at gøre med de russiske rejsende. Men trods oprigtig forargelse bredte der øjensynligt en vis resigneret kynisme. Man ville ikke have noget med det at gøre, men valgte ikke desto mindre at tilrettelægge programmerne, så de professionelle rejsende fik huller til at gøre, hvad de ville, og som med østtyskerne var det aldrig noget, som man for alvor satte hælene i overfor endside bragte op på forhandlingsmøderne med Komsomol.

Det har desværre ikke været en realistisk mulighed i forbindelse med denne artikel at tale med tidligere vestrejsende kommunister om deres ophold i Danmark. Men de stod tydeligvis med en spejling af det samme paradoks, som danske DKU'ere også stod overfor: Hvordan kunne man fastholde troen på, at de østeuropæiske samfund var overlegne, samtidig med at de rejsende faldt på halen over, at de teknologiske og produktionsmæssige forhold var klart overlegne i vesten – og videregive forestillingen om overlegne socialistiske samfund til andre? Danske kommunister, som rejste mod øst, udviklede en art »fremtidsoptik«. Frem for at se den aktuelle mangel, så man i stedet ting i sin vorden. Det gode spørgsmål er, hvilken forklaringsmodel de rejsende fra Østeuropa og Sovjetunionen udviklede, når rejsens indtryk skulle bearbejdes efter hjemkomsten.

Vorlagen-Nr: 107/41/79/2: Entsendung einer Touristengruppe des Jugendreisebüros der DDR »Jugendtourist« nach Dänemark. SAPMO-BArch DY24/10009/Bl.98-106. Protokoll Nr. 138 der Sitzung des Sekretariats des ZR der FDJ am 7. Juni 1979.

8 Tallene stammer fra SAPMO-BArch DY 24/116205. Information zum Stand des Jugendtourismus mit Dänemark. 1988. Opgørelsens tal for den danske trafik den modsatte vej kan ikke bruges i denne sammenhæng, da antallet af danskere også omfatter rigtig mange ikke-kommunister gennem traditionelle rejsebureauer som Benns Rejser, VM-Rejser og Teamtravel. Antallet af danskere giver således ikke noget indtryk af den ungkommunistiske trafik til DDR, men mere af danske turister østover generelt.

9 SAPMO-BArch DY24/10018, Touristengruppe, Vorlagen-Nr: 107/41/79/21.

10 Se eksempelvis SAPMO-BArch DY24/116213/Berlin 9.6.1975: Bericht über die Teilnahme einer Delegation des Zentralrates der FDJ am 31. Kongress der Kommunistischen Jugend Dänemarks vom 17. bis 19.05.1975 in Kopenhagen. Samt SAPMO-BArch DY 24/11333/ INFORMATION über die Teilnahme einer Delegation der FDJ am Pressefest von »Land und folk« am 25. und 26. August 1979 in Kopenhagen.

11 Se eksempelvis SAPMO-BArch DY 24/116215/Notiz über ein Gespräch mit einer Delegation der DKU in der Generaldirektion »Jugendtourist« am 15/12 1983.

12 Interview med Mumme Thing 2010.

13 Interview med Mumme Thing 2010.

14 Interview med Helle Rabøl 2010.

15 Interview med Helle Rabøl 2010.

16 Interview med Mumme Thing 2010.

17 Interview med Helle Rabøl 2010.

18 Interview med Helle Rabøl 2010.

19 Interview med Mumme Thing 2010.

20 Både Søren Brostrøm, Helle Rabøl og Mumme Thing fortalte samstemmende om fænomenet, da jeg talte med dem i foråret 2010.

21 Se eksempelvis: SAPMO-BArch DY24/116205. Vertrau-

liches Material Faglig Ungdom Dänemark. Samt SAPMO-BArch DY24/116205. Gewerkschaftsorganisation der Lehrlinge und Jungarbeiter (LLO), og . SAPMO-BArch DY 24/116215. Brev fra Jochen Willerding sekretær i FDJ til førstesekretær i Bezirksleitung der FDJ Eberhard Hoche.

KNUD HOLT NIELSEN

Ansæt ved Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet. Har tidligere forsket i Danmarks Kommunistiske Ungdom.

ABSTRACT

Go West – Young Communists from the Soviet Union and Eastern Europe on a visit to Denmark

During the Cold War political tourism was a particularly important part of the international work undertaken by the communist youth leagues and helped in the development of the political identity of communists. Taking, as a point of departure, the Danish Communist Youth League's collaborative activities with the communist youth organizations in the USSR and Eastern Europe a picture is drawn of how things unfolded when young communists from the USSR and the GDR went on political (tourist) trips to Denmark in the 1970s and 1980s. The article discusses the notable similarities between the excursions to the East by young Danish communists and trips westwards by young Eastern European communists. While the state-run communist youth organizations in the East, for example, staged an »imaginary communism« characterized by progress and popular backing, the Danish communists presented a kind of »imaginary communist movement« in Denmark. The aim was to give the visiting young communists from the East an impression of Danish society where the prevalence and importance of communists was greatly exaggerated, something which Danish communists succeeded in achieving to a great extent.

Utrykte kilder til politiske udenlandsrejser i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København

Arbejderbevægelsens internationale ophav og ideologiske selvforståelse har helt naturligt medført et utal af rejser til udlandet. Rejserne har haft mange forskellige formål, men fællesnævneren har været, at der var tale om politisk motiverede rejser – af nogle kaldt politisk turisme (i kortform: polit-turisme). Som formuleret af Silke Neunsinger og Iben Vyff i indledningen til dette temanummer, kan begrebet »politisk turisme« spænde over et bredt spektrum af politiske rejser; fra private turistrejser til mere officielle delegationsrejser i organisationsregi.

Kilder til disse rejser findes både i trykt og utrykt form. Nedenfor er oplistet utrykte skriftlige kilder fra Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Oversigten skal ikke opfattes som komplet, snarere som en oversigt over de vigtigste arkivserier og som eksemplificering af arkivalier. Der gemmer sig mere i arkiverne, end det har været muligt at få med her. Socialdemokraterne har været på mange flere rejser, end det her umiddelbart ser ud til, ligesom SF og VS selvfølgelig også har været på studie- og delegationsrejser i store dele af verdenen.

De utrykte kilder er for overskuelighedens skyld opdelt efter rejsetype. I flere tilfælde vil man kunne diskutere, om en bestemt rejse er af den ene eller anden slags, for der er uden tvivl flydende grænser mellem ferierejser og personlige rejser, studierejser, delegationsrejser samt skolingsophold. I kategorien delegationsrejser er ikke medtaget deltagelse i formelle partimøder, -konferencer og -kongresser o.l. samt statslige delegationsrejser i form af fx statsminister- og udenrigsministerbesøg, da rejseelementet i disse nok oftest var sekundært.

Generelt kan man sige, at der er en overvægt af kilder fra de danske kommunister. Det skyldes bl.a., at de havde det mest formaliserede samarbejde med udenlandske ligesindede. Både parti og ungdomsorganisation havde derfor en forholdsvis omfattede delegationsvirksomhed samt faste ordninger med længerevarende kurser i især Sovjetunionen og DDR. På det kulturelle område blev rejserne arrangeret i regi af venskabsforeningerne med hjælp fra rejsebureauet Folketurist. Her var det igen Sovjetunionen og DDR, der sammen med Rumænien var de foretrukne rejsemål. Den socialdemokratiske bevægelses samkvem med udlandet har været mere orienteret mod Vest og generelt mere differentieret.

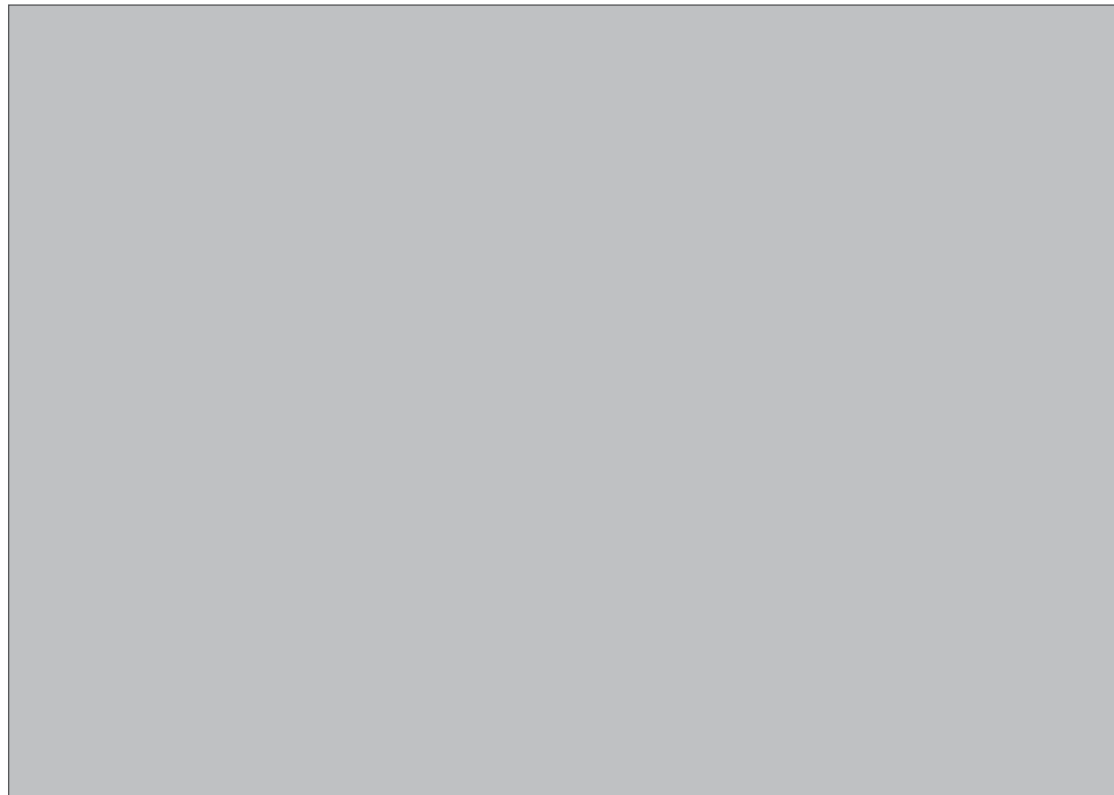
En oplagt mangel i ABA's samling i denne sammenhæng er arkiver efter det socialdemokratiske Dansk Folke-Ferie og det kommunistiske Folketurist – selvom det kan diskuteres, hvor politisk motiveret Folke-Feries rejser har været de seneste mange år.

FERIEREJSER OG PERSONLIGE REJSER

- Ragnbild Andersen* (arkivnr. 287): Rejser til Sovjetunionen og Bulgarien 1926–1985, ks. 3–4
- Den danske komité for Arbejderkonferencen* (arkivnr. 2922): Studie- og ferierejser 1971–1983, ks. 23–29
- Georg Bolgann* (arkivnr. 45): Rejsebrev fra Rusland 1931, ks. 1
- Niels Johnsen* (arkivnr. 61): Dagbøger over Moskva-rejser 1921–1922, ks. 1 (trykt i Morten Thing og Henning Grelle (red.): *I arbejdernes Rusland. Kobbersmed Niels Johnsen Moskva-rejser til Komintern og Profintern 1921 og 1922. Dagbøger og biografi*. SFAH 1981.)
- Aage Jørgensen* (arkivnr. 12): Rejse til Tyskland 1941, ks. 2
- Danmarks Kommunistiske Parti* (arkivnr. 921): Ferie- og rekreationsrejser 1961–1989, ks. 320–322
- Danmarks Kommunistiske Ungdom* (arkivnr. 680): Fremadrejser 1983–1989, ks. 427–428
- Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen* (arkivnr. 2917): Turistrejser 1958–1991, ks. 25, 32 og 49–84
- Landsorganisationen i Danmark* (arkivnr. 1500):
- Arbejderrejser 1931–1932, ks. 121
 - Dansk Folke-Ferie-rejser 1939–1953, ks. 454
 - Ferierejse til Belgien 1953, ks. 1320
- Ole Sobn* (arkivnr. 3005): Fredsvagt i Nicaragua 1984, ks. 19
- Østersøugens Bureau* (arkivnr. 3113): 1959–1975, ks. 1–4

STUDIERYJSER

- Dansk-Bulgarisk Selskab* (arkivnr. 547): Studierejser 1969–1985, ks. 1–2
- DUI-Leg og Virke* (arkivnr. 586): Internationale lejre 1937–1968, ks. 34
- Danmarks Kommunistiske Ungdom* (arkivnr. 680): Østersølejre i Graal-Müritz, DDR 1960–1970, ks. 394–395
- Landsorganisationen i Danmark* (arkivnr. 1500):
- Studierejser til USA 1946–1953, ks. 1316–1317
 - Studierejse til Belgien 1935, ks. 1319
 - Studierejse til England 1916, ks. 712
 - Studierejser til Tyskland/Vesttyskland 1916–1953, ks. 712 og 1376–1377
 - Studierejse til Ungarn 1975, ks. 1378
 - Studierejser til Sverige 1964–1968, ks. 1369
- Dansk Metalarbejderforbund* (arkivnr. 853):
- Studierejser til England 1980, ks. 1284
 - Studierejser for lærlinge 1951–1953, ks. 987
- Det Kooperative Fællesforbund* (arkivnr. 1129): Studierejser og konferencer i udlandet 1927–1960, ks. 114–115

Reklame for det kommunistiske rejsebureau, Folkerejser 1972. ABA, Kbh,

Socialdemokratiet (arkivnr. 500): Studietur til Færøerne 1995, ks. 670

Danmarks Socialdemokratiske Ungdom (arkivnr. 570): Udenlandsrejser og internationale lejre 1930–1966, ks. 70, 72, 74

Socialistisk Folkeparti (arkivnr. 501): SFOF-rejse til Ungarn 1987, ks. 366

DELEGATIONSREJSER

Eiler Jensen (arkivnr. 41): Rejser til Israel 1955 og 1963, ks. 8

Kommunistisk Arbejderparti (arkivnr. 2341): Delegationsrejse til Kampuchea 1978, ks. 24

Danmarks Kommunistiske Parti (arkivnr. 921): Delegationsrejser 1946–1990, ks. 317–319

Danmarks Kommunistiske Ungdom (arkivnr. 680): Østeuropa og Sovjetunionen, ks. 125–142

Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen (arkivnr. 2917): Delegationsrejser til Sovjetunionen 1949–1976, ks. 32 og 87

Landsorganisationen i Danmark (arkivnr. 1500):

- Delegationsrejse til USA 1949, ks. 546
- Delegationsrejse til Estland 1938, ks. 1055
- Eiler Jensen's besøg i Frankrig i 1960, ks. 1353
- Delegationsrejser til Mexico 1923–1926, ks. 559 og 564

Ib Nørhønd (arkivnr. 255):

- Delegationsrejser 1957–1989, ks. 81–84
- Dagbøger og noter fra delegationsrejser 1966 og 1971, ks. 119

Socialdemokratiet (arkivnr. 500):

- Oluf Carlsson og Eiler Jensens besøg i Israel 1955, ks. 700
- Fagforeningsdelegationsbesøg i Jugoslavien 1952, ks. 257

- Sovjetunionen, »Ang. rejser til diktaturlande« 1954, ks. 747

- Th. Staunings besøg i Tyskland 1915, ks. 305

- Besøg i Vesttyskland 1946, ks. 168

- Carl P. Jensens besøg på Grønland 1952, ks. 229

Ingmar Wagner (arkivnr. 289): Udenlandsrejser 1975–1997, ks. 3

Venskabsforbundet Danmark-Kina (arkivnr. 2351): Delegationsrejse til Kina 1984, ks. 1

SKOLINGSOPHOLD

Arbejdernes Oplysningsforbund (arkivnr. 1924):

- Den nordiske folkehøjskole i Genève 1974–1989, ks. 459–465

- Manchesterskolen 1980–1989, ks. 466–467

- Nordisk AOF-skole, ks. 468

Danmarks Kommunistiske Parti (arkivnr. 921):

- Sommerkurser 1945–1989, ks. 442–453

- Længerevarende kurser 1958–1987, ks. 454–455

Danmarks Kommunistiske Ungdom (arkivnr. 680):

- Enkelte kurser og seminarer 1946–1989, ks. 220–230

- Længerevarende skoling i udlandet 1968–1989, ks. 199–206 og 491

Socialdemokratiet (arkivnr. 500):

- Sommerkurser for socialdemokratiske lærere i Vesttyskland 1959–1961, ks. 208

- International sommerskole for kvinder i Østrig 1951, socialdemokratiske lærere 1959–1961, ks. 878

JESPER JØRGENSEN

er arkivar på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Berättelser om modernitet, fred och solidaritet

Kvinnors reseberättelser i ARAB:s samlingar

Har ni åkt berg- och dalbana oavbrutet i tre timmar och var tionde sekund upplevt alla sensationer, som förknippas med dylikt, då men endast då vet ni hur det känns, när unge f.d. partisanen Miso Radunovic tar ratten och susar iväg med en uppför Monte Negros hyllvägar. Vi var på väg till Dalmatien, Sonja Branting och jag, två kvardröjande delegater i en grupp, som inbjudits av Röda Korset i Jugoslavien. (Maj Jarke, »Resa i Montenegros berg», *Morgonbris* 1946:12)

Kvinnor har bytt erfarenheter med varandra över de nationella gränserna sedan länge oavsett avstånd i kilometer och språkbarriärer, via brevkontakter men också via personliga sammanträffanden. Att kvinnor har rest i alla tider och varit nyfikna på andra kvinnors levnadsförhållanden runt om i världen framstår som självklart när man tar del av historiskt källmaterial. I arkiven förekommer exempelvis olika former av reseskildringar. Dessa kan finnas tryckta vid större researrangemang. I person- och organisationsarkiven kan man hitta dagboksanteckningar, brev som beskriver planeringsarbetet och senare även upplevelserna för andra efter hemkomsten eller tackbrev till och från värdarna med mera.

Men en riktig guldgruva för att studera kvinnors reseskildringar är kvinnoorganisationernas egna tidningar.¹ Här finns mängder av material för forskning. Kommunikationen med systrar i andra länder upptar stor plats i de egna tidningarna. Förutom rena reseskildringar kan det röra sig om referat av artiklar från utländska tidningar, recensioner av böcker, översättningar av dikter eller rapporter från bevistade internationella konferenser. Några språksvårigheter tycks inte förekomma eller hindrar i alla fall inte kontakterna utan uppenbarligen ser man till att få texter översatta eller har medarbetare med goda språkkunskaper som efter hemkomsten kan återberätta sina upplevelser för sin publik.

Den huvudsakliga utgångspunkten för denna text är svenska reseskildringar i två stora politiska kvinnoförbunds egna tidningar. Valet av socialdemokratiska respektive vänsterkvinnors tidningar har till syfte att – om möjligt – ge en något bredare politisk bild. *Morgonbris* (1904–) får enligt detta representera de socialdemokratiska kvinnornas och *Röda Röster, Arbetarkvinnornas tidning* och *Vi människor*, tidigare *Vi kvinnor i demokratiskt världsförbund*, de vänsterinriktade kvinnornas åsikter.

De tolkningar som görs här bygger på det begränsade urvalet av artiklar samt kompletterande material. Texten är inte en heltäckande undersökning av kvinnors reseskildringar i allmänhet, specifika resor och resmål eller av de politiska åsikter som beskrivs. Syftet med texten är att visa att tidningsartiklar av detta slag är en viktig källa till forskning.

1930-tal och det »moderna Sovjetunionen»

Sommaren 1934 anordnar *Morgonbris* en studieresa till Ryssland. I en annons i marsnumret hälsar »den sovjetryska ministern i Stockholm madame Kollontay» tidningens läsare »välkommen till Ryssland!». En 14-dagars studiefärd från Stockholm med båt till Leningrad och vidare till Moskva. Annonserna lovar besök i Moskva under första majdemonstrationer dessutom besök i »arbetarklubbar, barnkrubborna [...] fabriksköken och de kollektiva matsalarna [...] sjukhus, mödrahem, äkten-skapsbyråer, uppfostringsanstalter för de 's.k. vilda barnen'». (*Morgonbris* 1934:3)

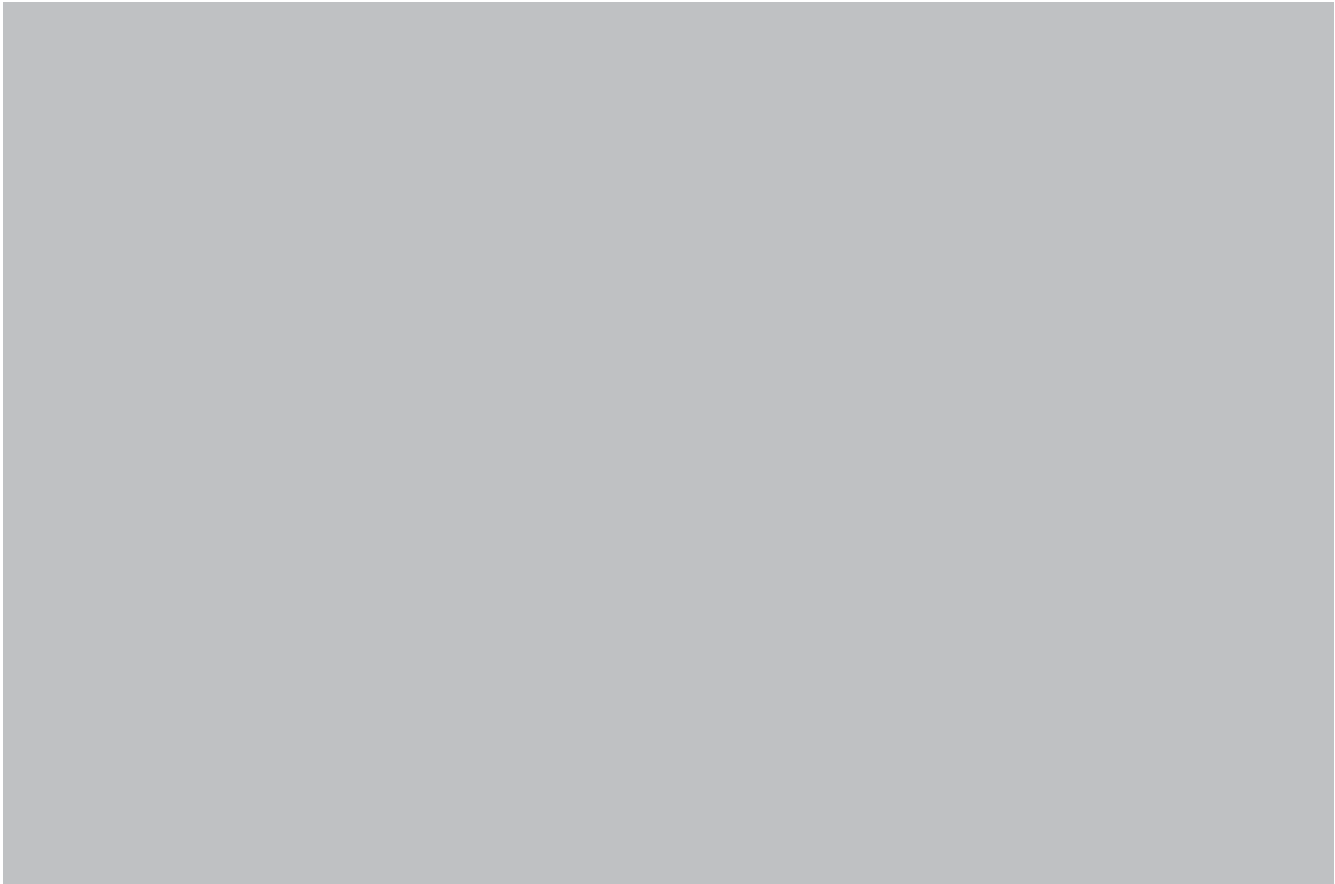
Det finns något för var och en – från industrianläggningar till teaterbesök. 34 kvinnor och 5 män åker och resan genererar många berättelser i *Morgonbris* samt efterföljande diskussioner även i andra tidningar runt om i landet. Omdömena var inte odelat positiva även om Elin Wägner är imponerad över engagemanget och jämför med svenska förhållanden: »Värdigheten kommer ur vissheten om full delaktighet (...) att den breda arbetande massan har denna känsla av delaktighet, inte som hos oss, en handfull riksdagsmän och byråchefer och Maj Hirdman: Överallt på fabriker, verkstäder, gator och nybyggen möter man den nya tidens arbetare, glad, verksam, hoppfull, alldeles fri från den västerländska grinigheten och missmodigheten.» (*Morgonbris* 7/1934)

Maj Hirdman åkte tillbaka till Sovjetunionen och rapporterade senare i flera artiklar i *Vi kvinnor i demokratiskt världsförbund* 1953–1954.

Morgonbris första rapportering om resan har intressant nog rubriken »Morgonbris Rysslandsfarare upptäckte Sverige». »Sverige är ett mönsterland!» avslutar Kaj Andersson sin artikel. I Ryssland upptäcker hon att de svenska förhållandena inte är så dåliga trots allt. Besvikna blir de också för att värdarna hellre visar en tillrättalagd bild av pampiga första majtåg än vanliga människors vardag. »Kvinnorna lyckades vi aldrig komma i kontakt med. Där hade våra annars så mycket tillmötesgående värdar i Intourist gjort sig skyldiga till en allvarlig försummelse, alldenstund vår resas syfte just var att främst studera kvinnornas och barnens nuvarande ställning.» (*Morgonbris* 1934:6)

Greta Lånström är kritisk: »Ingen skall tro, att Sovjet är något paradiset (...) Och nog förstår man, att det är en järnhård diktatur, som har ledning. Någon folkmening som vi tänker oss den, får ju inte komma till synes.» (*Morgonbris* 1934:7)

Birgit Hedström menar att: »[...] efter besök i Sovjetunionen förstå vi att kommunisterna ej ha så mycket att falla tillbaka på. Det sovjetryska experimentet är inte för oss.» (Ibid) Än hårdare är Hulda Flood som efter ett sammanträffande

Den svenska arbetarförfattaren Maj Hirdman (1888–1976) följde med vid *Morgonbris* resa till Sovjet år 1934. Hon tog de flesta av bilderna vid denna resa. Morgonbris arkiv.

med kommissarie Losowski skriver: »Kommunistisk propaganda och utskällning av socialdemokratin finns det däremot tillgång till hemma, så för det behöver man inte resa till Ryssland.» (Ibid)

Ett utdrag ur en dikt av Ingeborg Björklund i *Röda röster* kan möjligen utgöra ett sådant exempel på »kommunistisk propaganda»: »[...] Rödaste stjärna som står i öst, du är förnyelsens tecken. Fanan, som vajar på Kreml, är en tröst, som gömmer vår frälsning i vecken. Ryssland! Med livets förlösande kraft besegrar du våra själar. – Stoltaste del av mitt hjärta blev kvar bland fria, som varit trälar.» (»Ropet efter lycka. Ingeborg Björklund efter en resa i Ryssland 1927», *Röda Roster* 1928:11)

Ungefär vid samma tid som Morgonbris-resan skriver Ester Hagberg i *Arbetarkvinnornas tidning* om sin resa i Sovjetunionen. Hon har sett och upplevt så mycket av intresse och är imponerad av allt hon ser: »Barnkrubbor, utomordentligt väl skötta, finns på varje arbetsplats där kvinnor arbetar och man har kolonier [för de »vilda barnen»] som man tar om hand. Så växer de upp till ynglingar och unga kvinnor som får utbilda sig till det yrke de bäst har håg och fallenhet för [...] kvinnan i Sovjet-Unionen har samma lön som mannen för samma arbete.» (»Något om kvinnor och barn i Sovjet-Unionen», *Arbetarkvinnornas tidning* 1934:8)

De många exempel på positiva bilder av Sovjetunionen vänsterkvinnorna ger får inte alltid stå oemotsagda. *Arbetarkvinnornas tidnings* dåvarande redaktör Valborg Svensson som också besökt Sovjetunionen några år senare, 1937, får ta emot kritik om sina beskrivningar av resan långt senare. 1949 anklagas hon och Gerda Nilsson av *Stockholms-Tidningen* (1949-12-02) att låta som »bolsjevikiska agitatorer».

Sovjetunionen fortsätter att fascinera särskilt vänsterkvinnor länge. Svenska kvinnors vänsterförbund anordnar en resa till Sovjetunionen 1950. Reseintycken beskrivs i den tryckta broschyren, *Resa i Sovjet: utgiven av Svenska kvinnors vänsterförbund* från 1951. En turistbroschyr om Sovjetunionen skulle man nästan kunna säga. Omdömena är mycket positiva. Ryska kvinnor är välutbildade och jämställda. Det råder lika lön för lika arbete oavsett kön och de har utvecklad skola, hälsovård och social trygghet.

Krigets fasor och glädjeämnen

Andra världskriget drabbade många kvinnors och barns vardag hårt men försvarade också de traditionella kontakterna över de nationella gränserna. Italienska kvinnor längtar efter kontakt med svenskor skriver Elly Jannes som efter krigsslutet gjort en resa genom södra och sydöstra Europa: »[...] de ville så gärna ha anknytning till svenska kvinnor, som de trodde hunnit så lång före dem och de ville så gärna ha råd.» (»Partisaner väckte Italiens kvinnor», *Morgonbris* 1946:6)

Under kriget blev kvinnorna en viktig del av motståndsrörelsen men efteråt när männen återvände krävde samhället att de återvände till hemmen och barnen: Ja, när det blir krig behövs till och med kvinnorna, säger Loreta: »Nyss var det högsta lag att arbeta, nu är det värsta synd. Nyss fick man vara med och leka, nu kommer de stora pojkarna och kör en ut ur ringen.» (Ibid)

Det är framför allt kyrkans män som moraliserar om kvinnors frigörelse. Men med sitt nyvunna självförtroende tar kvinnorna i Unione Donne upp kampen för kvinnornas rättigheter. I det avseendet hade kriget en positiv inverkan.²

Maj-Britt Inghe har några år senare också besökt sina italienska systrar. Hon bekräftar bilden och beskriver de svåra förhållandena särskilt kvinnorna lever under. »Arbetslöshet, bostadsbrist och 70–75 procent analfabetism, [...] någon ordnad socialvård i vår mening tycks inte finnas, det som förekommer i den vägen är huvudsakligen välgörenhet i kyrkans regi. Den medicinska omvårdnaden är också usel, barndödligheten (...) hög.»

Hon säger vidare: »Italiens kvinnor kräver att de resurser som finns och som nu går till krigsförberedelser i stället skall användas för fredligt uppbyggnadsarbete. Kampen för freden är för Italiens kvinnor, som ju upplevt krigets fasor på så nära håll, det viktigaste av allt. Och i den kampen är Union Donne Italiana en mäktig faktor att räkna med.» (»Vad Italien behöver», *Vi kvinnor i demokratiskt världsförbund* 1953:5)

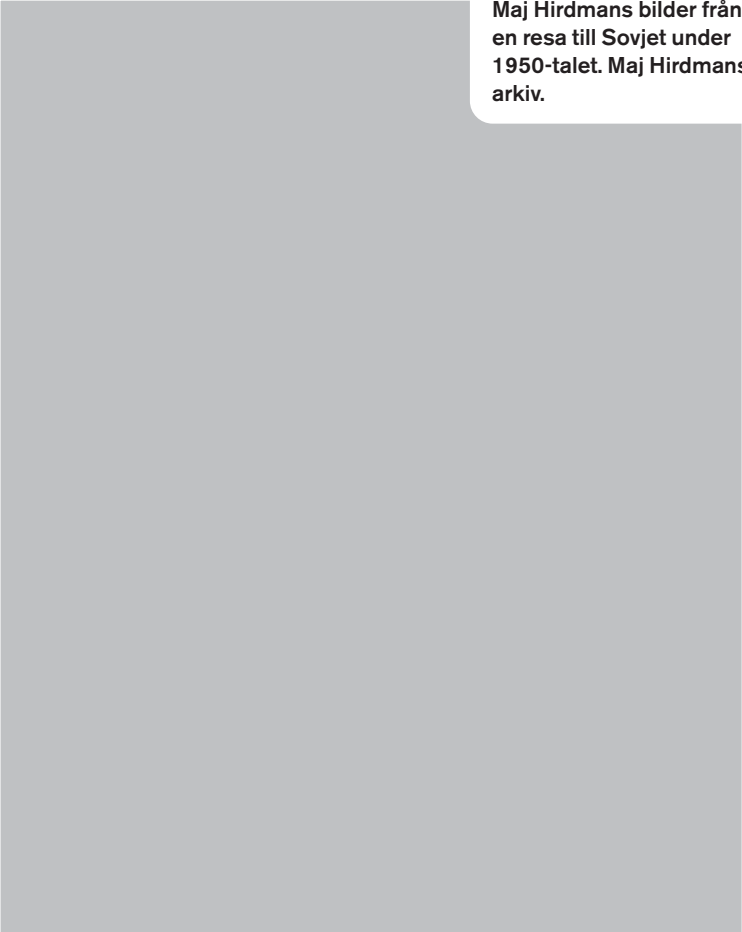
Resorna har en sammanhållande och överbyggande effekt. Den stärker också självkänslan för kvinnor på båda sidor – de besökande och värdinnorna. Det vittnar artikel efter artikel om. »Nu måste vi börja umgås igen på allvar vi socialistiska kvinnor», hälsar Henriette Clement, ordförande i socialdemokratiska kvinnoförbundet i Luxembourg, en hälsning de skickar med Signe Höjer efter hennes besök: »Hälsa de svenska kvinnorna att vi längtar att få komma och göra deras bekantskap. Och säg dem att vi beundrar *Morgonbris*, som vi här i Luxembourg får ett exemplar av varje månad. Visserligen förstår vi inte språket, men vi är glada över alla bilderna, som säger oss en hel del om ert land. Det finns inget kvinnoförbund som har en sådan tidning.»

I artikeln berättar hon också om ett politiskt projekt som går ut på att engagera kvinnor genom praktiskt arbete i »foyers de la femme» så kallade samlingsgårdar för kvinnor. Till dessa har schweiziska kvinnor bidragit med inredning. När de gäller kontakterna med de tyska kvinnorna finns en viss tveksamhet. Clement säger: »Med de tyska kvinnorna är det för tidigt att söka kontakt än (...) Ni måste förstå att vi varit ockuperade under hela kriget, mera än 10 000 unga pojkar från vårt land blev tagna till tyska armén och vi saknar underrättelser om 3 000 av dem. Vårt land är illa medfaret av bombning och plundring på sina håll särskilt i gränstrakterna.» (»Resa i efterkrigs-europa till konferenser i operettland», *Morgonbris* 1946:9)

Denna krigets främlingskapande effekter vittnar också tyskan Gertrud Seemans om i sin reseberättelse från resan i Sverige 1947. Så nära inpå krigsslutet är den fientliga inställningen till tyskar i allmänhet väldigt kännbar menar hon: »Mitt första intryck på resan till Sverige var känslan, då vi i Hamburg steg på Nordexpressen, att som tysk känna just det som vi själva en gång i tiden gjort med de av oss besegrade folken. Som en våg av hat mötte oss orden: »Denna kupé är inte för tyskar» – man bredde ut sig för att inte en av oss möjligtvis skulle hitta någon plats och i övrigt sade man att alla fria platser var upptagna.» (Gertrud Seeman, »Våra intryck – är Sverige verkligen ett paradiset – hur känner sig en tysk i ett fredsland?» ARAB Manuskriptsamling)

**Maj Hirdmans bilder från
en resa till Sovjet under
1950-talet. Maj Hirdmans
arkiv.**

Trots det kyliga första mottagandet studerar hon sina svenska kamrater med stor nyfikenhet, uppskattar den gästvänlighet som trots allt visas henne under senare delen av hennes vistelse och kommer fram till att resan gett henne nya kunskaper som hon gärna vill sprida: »Kanske kan vi en gång betala en del av vår skuld till våra svenska kamrater, kanske kan vi en dag visa dem att deras exempel gav oss mod att, trots ruiner och elände, bygga upp en ny och bättre värld? – Vem vet.» (Ibid)

Resandet och kvinnornas fredssträvanden överbrygger kanske också eventuella meningsskiljaktigheter på den svenska arenan. Andrea Andreen som är ordförande i Svenska kvinnors vänsterförbund får i uppdrag av sitt förbund och Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund att rapportera från den internationella kvinnokongress i Paris i november 1945 då man grundar Kvinnornas demokratiska världsförbund, KDV. Efter bildandet skriver Andrea Andreen i *Morgonbris*: »Ett starkt världsförbund av demokratiska kvinnor är en mäktigt fredsfaktor. Redan nu bildar vi en kedja runt jorden. Var och en av oss kan hjälpa till så att den kedjan blir tätare och fastare – så att den håller (...) Jag står i tacksamhetsskuld för det även till Socialdemokratiska kvinnoförbundet, som var en av mina uppdragsgivare.» (*Morgonbris* 1946:1)

Andrea Andreen är en av vänsterkvinnornas flitigaste resenärer. I oktober 1953 besöker hon en nystartad skola för kvinnor: »Under de 3 åren skolan pågått har ungefär 500 kvinnor undervisats där. Kurserna är av olika typ beroende på vilken

kampanj man avser – för en konferens, för arbete bland barn, för bättre bostäder, för 8 mars o.s.v. Vidare Jag tänker på medborgarskolan på Fogelstad förstås och önskade att SKV hade en aldrig så liten skola [...]» (»Från Rom till Kalkutta», *Vi kvinnor i demokratiskt världsförbund* 1954:8–9)

Nya resmål till andra världsdelar

Tjugo år senare reser man till andra världsdelar. »Kvinna utan ansikte – den indiska bykvinnan» är rubriken till Ulla Torpes reseberättelse. Hon förmedlar en bild av fattiga kvinnors usla situation i Indien: »Den indiska bykvinnan är – tillsammans med mannen – fastfrusen i en samhällsform som bildades för många tusen år sedan.» (*Vi människor* 1975:2)

Men hon får under sin vistelse höra berättelser om modiga kvinnor som inspirerade av Mahatma Gandhis »ohörsamhetskampanj» försökt ta sig ur de fångslande traditionerna och avslutar hoppfullt: »Vad man kan hoppas på är en Freire-inspirerad offensiv, ledd av politiskt medvetna kvinnor och män med förmåga till nära mänskliga kontakter. Mer än 200.000.000 indiska kvinnor väntar på att äntligen få visa sina ansikten.» (Ibid)

Ungefär samtidigt låter det från Afrika: Kvinnan ska vara som en blomma som biet söker sig till. Birgit Hedberg har åkt med en skandinavisk kvinnogrupp på besök till Zambia och indigneras av sin värdinnas uttalande: »Madame Kankasa formade en kvinnoosyn som vi inte kunde förlika oss med och som

SELSKABET TIL FORSKNING I ARBEJDERBEVÆGELSENS HISTORIE

Nørrebrogade 66D, 2200 København N, email: sfah@sfah.dk, www.sfah.dk

Bestyrelsen

Anders Dalsager, 31 15 19 79, andersdalsager@gmail.com
Mette Fenz, 28 60 45 35, mefeno4@student.sdu.dk
Thomas Wegener Friis, 65 31 61 02, twfriis@hist.sdu.dk
Martin E. O. Grunz, 40 88 22 87, martin.grunz@gmail.com
Inge Lise Jensen, 61 78 93 06, ingelisejensen@gmail.com
Jesper Jørgensen, 29 72 78 33, Jesper.Joergensen@arbejdermuseet.dk
Christoph Klinger, 47 35 11 64, cclin@frederikssund.dk
Jesper Thestrup Henriksen, 26 39 23 66, thestrup@hist.sdu.dk
Margit Bech Larsen, 61 66 65 44, margitbl@gmail.com
Chris Holmsted Larsen, 26 18 60 88, holmsted@ruc.dk
Darius Monfared, 41 41 04 80, dmonfared@hotmail.com
Morten Møller, 35 85 67 90, bragesgade@vip.cybercity.dk
Mads Einar Nielsen, 60 86 12 32, hismen@hum.au.dk
Britta Thomsen, britta.thomsen@europarl.europa.eu

Redaktion af Arbejderhistorie

Anne Brædder, 21 65 75 55, annebra@ruc.dk
Thomas Wegener Friis,
Bent Gravesen, 39 56 51 74, sfbegr@ft.dk
Ask Katzeff, Katzeff@hum.ku.dk
Søren Kolstrup, 54 78 36 58, s.kolstrup@hist.sdu.dk
Anette Eklund Hansen, 43 45 04 16, aeh@arbejdermuseet.dk
Knud Knudsen, 98 18 29 61, kk@cgs.aau.dk
Knud Holt Nielsen, 61 86 25 28, knho@hum.ku.dk
Bertel Nygaard, 29 82 90 97, bertel.nygaard@hum.aau.dk
Iben Vyff, 38 19 54 54, IBVY@dpu.dk

Anmelderredaktion

Anders Dalsager
Chris Holmsted Larsen
Svend Rybner, 35 26 39 23, svend.rybner@net.telenor.dk
Thomas Wegener Friis

Arbejderhistorie 1/2011

ISSN: 0107-8461/ISBN: 87-87739-54-2

ARBETARHISTORIA NR 137 ÅRGÅNG 35

Utges av Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek med fyra nummer per år. **Redaktion:** Silke Neunsinger (ansvarig utgivare), Lars Gogman, Ulf Jönson, Kalle Laajala, Leif Zetterberg (grafisk form). **Adress:** Arbetarhistoria, Box 1124, 111 81 Stockholm. **E-post:** arbetarhistoria@arbark.se **Hemsida:** www.arbetarhistoria.se **Prenumeration 2011:** 250 kr inom Sverige, 320 kr inom Europa och 360 kr i resten av världen. Prenumerationsavgift sätts in på plusgiro 55 75 94-9. Lösnummer 75 kr, dubbelnummer 130 kr plus porto). Priser inkl. moms (6%). **Tryck:** GTC Print AB, Luleå 2011. Inlagan är tryckt på 130 g och omslaget på 170 g Munken Lynx. **ISSN:** 0281-7446.

Manuskript skickas till redaktionen som e-post. Författaren har copyright, men tidskriftens innehåll får ej kopieras utan redaktionens medgivande. För insänt, ej beställt, material ansvaras ej. **Arbetarhistoria indexeras** i Artikelsök. **Om inget annat anges**, ingår använda illustrationer i ARAB:s samlingar. I vissa fall, då ARAB inte har rättigheterna till i tidskriften använda fotografier eller teckningar, har redaktionen inte lyckats hitta adresser till fotografer eller deras efterlevande som ska ha betalt enligt taxa. I sådana fall ber vi berörd rättighetsinnehavare kontakta redaktionen.

vi inte kan tro ger ett jämlikt samhälle mellan man och kvinna [...] Kvinnans roll i Zambia är ganska klar. Hon sköter barnafödande, barnuppfostran, hushållsarbete och i viss mån en del av försörjningen. Mannen står för besluten i familjen. Han skaffar inkomsterna och han blandar sig inte i kvinnans roll.» (*Morgonbris* 5/1975)

Från troligen samma resa till Zambia rapporterar Louise Waldén: »Visst är den vanliga bilden av u-landskvinnan också sann: att hon är ett arbetsdjur, att hon slits ner av för många förlorningar, att hon saknar utbildning... [...] I Zambia är kvinnan jämställd i samhället men underdånig mannen i familjen, fick vi lära oss.» (»Jämlika män ser män som överhuvuden», *Vi människor* 1976:1)

Hon tycker att kvinnans ställning snarast har försämrats i mötet mellan traditionella zambiska kulturen, kolonialmakten, lönearbeten och urbanisering. Mot bakgrund av sina iakttagelser föreslår hon inriktning på politiken: »... jag tror att det behövs en vaksamhet och medvetenhet om utvecklingen inte bara hos våra zambiska systrar utan också hos oss (...) ...styr bidrag och hjälp i en riktning som stärker kvinnornas ställning.» (Ibid)

Båda Zambioresenärerna Birgit Hedberg och Louise Waldén säger också något om det samhälle som de själva lever i genom sina skildringar. De svenska 70-talskvinnorna är (mer) jämlika – de arbetar, barnen tas om hand och männen tar (en stor) del av hushållsarbetet.

Från Latinamerika kommer en liknande bild av landsbygdskvinnan, som liksom sina indiska och afrikanska systrar är allra längst ned på samhällsstegen. »I Latinamerika är kvinnoförtrycket totalt», konstaterar Birgitta Ek. »Överst i pyramiden finns den rike vite mannen, därunder hans vita hustru och längst ner i botten den utfattiga indianskan eller halvblodskvinnan.»

Birgitta Ek har lyckats hitta en biskop som tror på att kvinnlig frigörelse också gynnar männen: »Om ni vill nå friheten måste ni börja i det egna hemmet. Era kvinnor är exploaterade och bortglömda. Kvinnorna måste med, de är våra följeslagerskor och kamrater [...] Uppmuntra dem, hjälp, väck, organisera!» (»Kvinnoförtryck – människoförtryck», *Vi människor* 1975:2)

Det finns också exempel på kvinnor som motståndsbekämpar, menar Birgitta Ek, men dessa finns bland studenter och inom gerillan. »Barrikadkvinnor är sällsynta bland de mest utsatta i Latinamerika (...) Att en revolution kan ta som målsättning att frigöra kvinnorna från den plats underst på människostegen där kulturmönster och tradition har placerat dem så långs man kan följa tillbaka har Kina och Vietnam visat.» (Ibid)

Därmed skulle man också kunna säga att skribenten har bekant färg, kvinnor ska alltså göra revolution såsom i kommunistiska länder. Först då kan de uppnå full jämlikhet med männen. En socialdemokratisk skribent skulle troligen ha fått en hel del mothugg om hon propagerat för revolution.

Sammanfattning

Kvinnors resande för att utbyta erfarenheter över de nationella gränserna och att sedan skriva om detta i de egna tidningarna har en lång tradition. Tidningarna är fulla med dessa

reseskildringar och utgör en rik källa till forskning.

Resorna initierades av skilda anledningar. Det framgår inte alltid varför någon reste. De flesta artiklarna är empiriska beskrivningar av själva resan – start- och sluttid, resrutt, besöksplatser, konkreta beskrivningar av synintrycken och känslomässiga reflektioner. Reseberättelsen har till syfte att återge en upplevelse, dela med sig av erfarenheter, möjligen framföra ett politiskt budskap samt att sända ett tack till sina värdar. Gemensamt är att det är kvinnor som erfar och dokumenterar andra kvinnors och/eller barns levnadsförhållanden.

Berättelserna visar stor bredd beroende på berättaren och syftet med resan. Exempelen varierar från rena turistresor till deltagande vid internationella konferenser med ett fastlagt program om förutbestämda besöksplatser. Vissa skriver en poetisk sammanhängande berättelse medan andra ger konkreta beskrivningar av upplevelserna i kronologisk ordning, vissa pekar ut syndabocker medan andra filosoferar över fördelar och nackdelar.

Reseberättelserna är ibland tydligt färgade av politisk ideologi. I de flesta artiklarna finns en beskrivande och en moraliserande del. Åsikterna om hur det bör vara varierar från skribent till skribent. Som antytts finns ibland en skillnad mellan socialdemokratiska respektive vänsterkvinnors åsikter om lösningar och förklaringar till det iakttagna.

Vilket resmål som är populärt vid olika perioder visar samma mönster bland såväl socialdemokratiska som vänsterkvinnors resor. Troligen varierade rese målen beroende på samhällsklimat och allmänt politiskt läge. På så vis är resor till Sovjetunionen vanligast under 1920- och 30-talen medan intresset är stort för att undersöka de krigshärjade delarna av Europa efter andra världskriget. Framåt 1970-talet vidgas rese målen i för perioden typiska solidaritetsandan till Afrika, Latinamerika och Asien. Det internationella utbytet var utvecklande för både individ och politik. Resandet förde kvinnor närmare varandra på ett personligt plan och det fördjupade det politiska engagemanget.

LÅLE SVENSSON

är medarbetare vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

KÄLLOR

ARAB Manuskriftsamling

ARAB Studieresor till Sovjetunionen (samling)

Tidskrifter

Arbetarkvinnornas tidning

Morgonbris

Röda Röster

Vi människor (tidigare *Vi kvinnor i demokratiskt världsförbund*)

REFERENSER – BERÄTTELSE OM MODERNITET

1 Joan Sangster diskuterar och visar exempel på det från Canada i »Political Tourism, Writing, and Communication: Transnational Connections of Women on the Left, 1920s–1940s», i Pernilla Jonsson, Silke Neunsinger & Joan Sangster, *Crossing Boundaries. Women's Organizing in Europe and the Americas 1880–1950*. Uppsala 2007.

2 »Partisaner väckte Italiens kvinnor», *Morgonbris* 6/1946. Se även motsvarande svenska förhållanden beskrivna av Johanna Overud, *I beredskap med Fru Lojal. Bebovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*, Stockholm 2005.

BPorto
betalt

Avsändare

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Box 1124

111 81 Stockholm

Annons i Röd press 1980 för KOMORES, reseverksamhet i Kommunistisk ungdoms regi. I en annons från 1979 gör man reklam för en nyårsresa till Moskva, Kallin (Tallin) och Leningrad med »rundturer, studiebesök på fabrik, daghem och kulturhus, vänskapsträffar och olika utflykter samt cirkusbesök. I priset är också inkluderat en stor nyårsfest tillsammans med sovjetisk ungdom.»